

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN DİNE VE DÜNYAYA BAKIŞ AÇISI (DOKTORA TEZİ)

Dr. Hacı Ahmet Şimşek

GİRİŞ

2003 yılı 28 Kasım'da Astana'da Kazakistan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin toplantısı oldu. Orada "Kültürel Miras" projesinde mutabık kalındı. Milli Meclis toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev hükümete "Kültürel Miras" programını yapıp gerçekleştirmeyi, ülkedeki üniversiteler ve ilmi araştırma merkezlerindeki akademisyenlere, basın – yayın kurumlarına görev olarak verdi. (1)

Bu program sayesinde halkımızın zengin kültürel mirası ve uluslar arası ilmi düşüncenin, kültür ve edebiyatın zenginlikleri araştırılmaktadır. Böylece araştırılan ve bulunan kültürel mirasın içinde meşhur eserleri, düşünce sistemine katkıda bulunan Kazak halkına uzak olmayan tüm Türk Dünyası'nın meşhur düşünürleri Ebu Nasr el-Farabi'nin, Hoca Ahmet Yesevi'nin, Kaşgarlı Mahmut'un, Balasagunlu Yusuf'un, İsmail Cevheri'nin vb.nin en meşhur eserleri Kazak Diline tercüme edilip onlara şerh yazma araştırma başarılı bir şekilde yürütülmektedir. Bunlardan biri de eserleri, Kazak halkı tarafından sadece tercüme ile bilinen ancak, akademik seviyede araştırılmayan Selçuklu Türk düşünürü Mevlâna Celaleddin Rûmî'dir. (d: 30.09.1207. Belh – ö: 17.12.1273. Konya) Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserleri sadece İslâm dünyasında değil tüm dünya halklarının bilgisine, manevi hayatın bütün alanlarına (dinîne, felsefesine, ahlak ve hukuk ilimlerine, edebiyatına vb.) girip, eşsiz manevi değerlerin oluşmasına zemin hazırlayan büyük düşünürdür. Onun bütün eserlerini söylemeden sadece 26.000 beyitten oluşan Mesnevîsi bile dünya dillerinin çoğuna çevrilen bir şaheserdir.

Fakat Selçuklu Türkü asıllı Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserleri Türkiye dışındaki Türkler tarafından pek bilinmiyor. Bunun sebebi belki de Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserlerini anadili dışında Farsça yazmasıdır. (Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin yaşadığı 13. asırda Anadolu'da devletin resmi dili Farsça idi) onun için İranlılar, Afganlılar ve Tacikler Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye Farslı sayıyorlar. Halbuki gerçeği Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin hem ana hem

de baba tarafından Türk olmasıdır. Annesi Belh Emiri Rukneddin'in kızı Mümine Hatun, ninesi Horasan Sultanı Celaleddin Harzemşah'ın kızı Melike-i Cihan Emetullah Sultan, dedesi büyük âlim Ahmet Hatipoğlu Celaleddin Hüseyin Hatibi'dir. Babası zamanın Sultanü'l – Uleması lakabıyla meşhur olan, İslâm âlemi Muhammed Bahaüddin Veled'dir. (Tasavvufta Arap ve Farslardan çıkan şeyhlere Kutbü'l – Aktab, Türklerden çıkan şeyhlere “Sultanü'l – Ulema” lakabının verilmesi gelenek olmuştur. Mesela; Hoca Ahmed Yesevi'ye müridleri çoğu zaman Sultan Ahmed, (Hazreti Sultan) diye yüceltmişlerdir. (2) Buna göre asıl amacımız, kendi zamanında Ebu Nasr el-Farabi'nin, Hoca Ahmed Yesevi'nin Kaşgarlı Mahmud'un, Balasagunlu Yusuf'un, İsmail Cevheri'nin vb. eserlerindeki felsefî, uluslar arası ahlâki değerlerin ve pedagojik düşüncelerle onları bugüne getiren Türk değerlerinin tanıtılmasıyla birlikte, günümüz Türklerine Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserlerinde anafikri, dinî ve sosyal – felsefî düşüncenin cevherleriyle tanışmasına yardımcı olmaktır.

Tez'in İlmi Araştırma Seviyesi : Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserleri dünya dillerine en çok çevrilen kitaplardır. Acak 2003'de Almatı el-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi matbaasında meşhur şarkiyatçı âlim Prof. Dr. Ötegen Kümisbayev'in “Farsî Şiir Ontolojisi” adı eserinde doğrudan Fars dilinden Kazak diline çevrilen Rudakî, Firdevsî, İbn-i Sina, Nâsır Hüsrev, Ömer Hayyam, Hafız, Sâdi, Şinasi vb.nin şiirleriyle birlikte Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin de birkaç beyitinin çevrilmesinden başka onun eserleri Kazak diline hiç çevrilmemiştir. (3)

Rus dilinde Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin az sayıda da olsa eserlerinin bazı bölümleri çevrilmiş olsa da, çok iyi seviyede Rusça bilmediğim için akademik seviyede onlardan faydalanamamaktadır. (4) Dolayısıyla bir araştırma tezinde Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin özellikle Türkçe'ye çevrilen eserlerinde özetlenen dinî ve sosyal – felsefî düşüncesi üzerinde duruldu. (5)

Mevlâna Celaleddin Rûmî eserlerinin araştırma muhtevasına bakacak olsak onun asıl eserleri hakkında yazılan şerhler, araştırmalar yeterince vardır. Sadece tamamına yakını başka dillerde yapılmış çalışmalardır. (6) Onun için benim bu çalışmam, Kazak dilindeki Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin dinî ve sosyal – felsefî düşüncesinin ilk analizidir.

Araştırma Alanının Konusu : Araştırma alanı, tasavvuf dünyasının en büyüklerinde Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserleridir.

Araştırma Konusu : Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserlerindeki derin anlamlı sözlerin, manevi hayata katkıda bulunan dinî ve sosyal – felsefî düşüncesini, günümüz açısından değerlendirerek anlatmaktır.

Araştırmanın Maksadı ve Önemi : Konunun güncelliği araştırmanın hedefini belirlemektedir. Bu insanoğlunun gelişme tarihinde yapılan manevi değerlerin en seçkin olanlarından biri “Mevlâna Celaleddin Rûmî eserlerindeki sosyal – felsefî düşüncenin temelini bulmaktır.”

Hedefe Ulaşma Yolunda Alınan Sonuçlar Analiz Edilip Aşağıdaki Konu Başlıkları Farklı Görüşler Olarak Sunuldu :

- Mevlâna Celaleddin Rûmî’ nin soyu araştırılıp ana – baba tarafından Türk olduğu ispat edildi.
- Mevlâna Celaleddin Rûmî’ nin yaşadığı sırada Anadolu’ nun tarihi, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu tahlil edilip, büyük düşünürün İslâm dinî çerçevesinde gelişip oluşan dinî – felsefî ekolü, tasavvuftaki yeri ve rolü gösterildi.
- Mevlâna Celaleddin Rûmî’ nin eserlerine genel bir tanım yapılarak aradaki düşüncelerinin dinî, sosyal – felsefî ve etik – estetik boyutları gösterildi.
- Mevlâna Celaleddin Rûmî’ nin insanın önemi, günlük hayatı ve ahlâki portresi hakkındaki düşüncelerinin asıl anlamları tahlil edilerek onun fikirlerinin sosyal – felsefî, etik ve hümanistik içeriğinin derinliği sağlamlığı, güncelliği, insaniliği günlük hayattaki olaylar boyutunda gösterildi.
- Mevlâna Celaleddin Rûmî’ nin kadın hakları ve onun ailedeki rolü ve önemi hakkındaki düşünceleri açıkça ortaya konuldu.
- Mevlâna Celaleddin Rûmî’ nin dost ve dostluk hakkındaki fikir ve düşünceleri irdelendi, dostların insan hayatına, toplum içindeki yerine etkisi tahlil edildi. Bu vasıta ile onun, insanlık, sevgi, hoşgörü ve gelenek – görenek gibi birbirleriyle sıkı ilişkide olan prensipleri topluma yaymaya çalıştı.

Araştırmanın Teorik Dayanağı : Olarak İslâm dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de geçen ahlâki konular ele alındı. Türk Halklarının ve yabancı araştırmacılarının konuyla ilgili eserleri, düşünürünün kendi eserleri, hayatı ve hizmetleriyle ilgili kaynaklardan faydalanıldı.

Araştırmanın Pratikteki Önemi : Tenin muhtevasının ilmi açıdan ispatlanan sonuçları “Felsefe Tarihi, İlahiyat, Sosyolojisi, Ahlâk ve Edebiyat” derslerinde kullanılabilir.

Araştırma Değerlendirilmesi : Araştırmanın muhtevası, araştırmacının Türk – Kazak ve başka dillerde yayınlanmış olan makalelerinde gösterildi. Araştırmanın ilmi ve pratik sonuçları bazı uluslar arası ve ulusal konferanslar ve seminler sunduğu bildirilerde gösterildi.

Araştırmanın Kabul Edilmesi : Araştırma Hoca Ahmed Yesevi Uluslar arası Türk – Kazak Üniversitesinin “Felsefe ve Rintanın” Bölümlerinin oturumunda ve el-Farabi Kazak Devlet Üniversitesinin Felsefe ve Siyaset Bilimleri Fakültesinin “Felsefe Tarihi” Bölümünün oturumunda tartışılarak savunmaya gönderildi.

Tezin Muhtevası : Giriş, iki ana bölüm, sonuç, faydalanılan kaynaklar ve eklerden oluşmaktadır.

1. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ’NİN DİNİ VE SOSYAL FELSEFİ DÜŞÜNCESİNİN OLUŞMASININ ZEMİNİ

13. asır, dinî – felsefî ekol olarak bilinen, Tasavvuf’un altın çağı olarak kabul edilirse, bu ekolün o dönemdeki en meşhur simalarından biri olarak bilinen Anadolu’da Konya’ya ortaya çıkan meşhur Türk düşünürü Mevlâna Celaleddin Rûmî olarak kabul edilir. Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin dinî ve sosyal – felsefî düşüncesini kısaca anlatmak ve eserlerini ortaya koymada bulunduğu ortamı göstermek ve yaşadığı dönemdeki Anadolu’nun tarihi, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel durumunu özetlemek gerekir. Zira bu durumu ortaya koymadan meşhur mutasavvıf Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin dünya görüşünün felsefî temellerini anlamak mümkün değildir.

1. 1. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ’NİN ESERLERİNİ ORTAYA KOYMASINDA AİLESİNİN ETKİSİ

Mevlâna Celaleddin Rûmî 30 Eylül 1207’de şimdiki Afganistan’ın kuzeyindeki Belh şehrinde dünyaya geldi. Onun kulağına ezan okunarak konan ismi Muhammed Celaleddin’dir. Ona Mevlâna, Rûmî gibi isimler sonradan verilmiştir. Dinî ve sosyal – felsefî ilim alanlarındaki başarıları için babası Muhammed Bahaüddin Veled (o kendi zamanının büyük âlimlerinden biriydi) Hudavendigâr adını vermiştir. Öyleyse Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin tam adı Muhammed Celaleddin Hüdâvendigâr oluyor. Ona Mevlâna lakabı çok genç yaşında Konya’da medresede ders verirken takılmıştı. “ Efendimiz, üstâdımız, hazret” manalarına gelen ve büyük din âlimlerine verilen bu derece zaman geçtikçe sadece Celaleddin Rûmî’yi ait en meşhur isim olarak kalmıştır. Rûmî lâkabı ise Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin o asırda Rum diyarı olarak bilinen Anadolu’ya gelip yerleşmesi ve hayatının geri kalan kısmını buradaki Konya şehrinde geçirmesi sebebiyle verilmiştir. (7)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin soyunun bazı âlimler annesi tarafından Hz. Ali'ye babası tarafından Hz. Ebubekir'e dayandırsalar da bu fikirleri ispat edecek delil yoktur. Demek ki, böyle riyavetler ilmi dayanaktan yoksundur. Gerçeği şu ki; Mevlâna Celaleddin Rûmî annesi tarafından da babası tarafından da meşhur bir Türk ailesine mensuptur. Annesi; Belh Emiri Rükneddin'in kızı Münine Hatun, anneannesi Horasan Sultanı Celaleddin Harşemşah'ın kazı Melike-i Cihan Emetullah Sultan, dedesi büyük âlim Ahmed Hatibioğlu Celaleddin Haseyin Hatibi," babası zamanın Sultanü'l – Ulema adıyla meşhur olan büyük din âlim Muhammed Bahaüddin Veledir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin babası Bahaüddün Veled ilmiyle birlikte yüksek mevkiye de sahipti. Çevresindeki mollalar çekemediler ve Emir Sultan Alaeddin Muhammed Harzemşah'a onunla ilgili bir takım iftiralarda bulundular. Bunun için Harzemşah'ın eziyet etme ihtimalinden çekinen Bahaüddin Veled Belh'ten göç etmeye karar verdi.

Yola çıkan kervanın ilk önemli durağı Nişabur şehri oldu. Burası da Belh gibi zamanın en önemli kültür merkezlerinden biri sayılıyordu. Üstelik bu şehirde Bahaüddin Veled'in mürşidi Şeyh Ferüd ed-Din Attar Hazretleri de oturuyordu.

Sultanü'l Ulema'nın ikinci önemli duraklarından diğeri devirdeki Abbas Devleti'nin başkenti ve hilafet merkezi olan Bağdat oldu. Molla Celî'nin anlattığına göre Bahaüddin Veled Bağdat'a gelir gelmez oranın en büyük camiinde vaaz etmeye başladı. Bu vaazlar kısa sürede sadece Bağdat halkını değil halifeyi de camiye çekmişti. Halife, Bahaaddin Veled'in Bağdat'da kalmasını istedi, fakat o bu şehirde sadece üç gün kaldı ve Hicaz'a geçti. Sonra Kudüs ve oradan da Şam'a ve Halep'e geçti. O günkü Suriye'den sonra Anadolu'ya doğru yola çıktı. Böylece Diyar-ı Rum denilen Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına ulaşmış oldu. Bahaüddin Veled ve yanındakiler sonunda bu günkü Karaman denilen o zamanki Larende'ye varıp yerleştiler. Şehrin amiri Musa kısa zamanda Bahaüddin Veled için medrese yaptırdı. Böylece Sultanü'l Ulema bu şehirde Anadolu topraklarındaki ilk vaaz – sohbetlerine başladı. Karaman'a onlarla birlikte göç eden Semerkant'lı Lala Şerafeddin'in kızı Gevher Hatun'a Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin babası dünür oldu. 1225 yılının ilkbaharında Mevlâna Celaleddin Rûmî Gevher Hatun ile evlendi. (8) Düğünden sonra Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin annesi vefat etti, daha sonra ağabeyi Alaaddin Muhammed de vefat etti. Bu ölümler Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye çok zor geldi. Fakat bundan sonra dünyaya gelen iki oğlu onu ve babasını çok sevindirdi. Büyük oğluna babasının adını, diğesine de ağabeyinin adını verdi. (9)

Birkaç yıldan sonra hanımı Gevher Hatun da vefat etti. Mevlâna Celaleddin Rûmî bunu üzerine Kirâ Hatun ile evlendi ve bu hanımından da Muzaffer ed-

Din Emir Âlim Çelebi adındaki oğlu ve Melike Hatun adındaki kızı dünyaya geldi. (10)

Bahaüddin Veled ile onun yanındakiler Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya idi ve Sultan Alâeddin Keykubat idi. Anadolu Selçuklu Devleti ne kadar sonuna yaklaşmış olsa da Sultan Alâeddin Keykubat yetenekli, merhametiyle ün kazanan büyük devlet adamıydı. Onun için Sultan Alaeddin Keykubat elinden geldiğince ilim adamlarını Konya'ya toplayarak şehrin bilim ve kültür merkezi haline gelmesine vesile olmuştu. Sultan Alâeddin, kısa zamanda Anadolu'ya adını duyuran Sultanü'l Ulema'nın Karaman'da kalmasına gönlü razı olmayıp, onu da Konya'ya davet etti.

Bahaeddin Veled Konya'ya geldikten iki yıl sonra yani 12 Ocak 1231'de 85 yaşında vefat etti. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin ilk hocası babasıydı. Böyle bir âlimin eteğinden geçen Mevlâna Celaleddin Rûmî çocukluğundan itibaren çok yönlü bir düşünce adamı oldu. Onun yaşındakiler oyun oynarken o, ilim tahsiline başlamıştı. Zamanını sadece dinî ilimleri öğrenmekle geçirmeyip aynı zamanda hayati yönden önemi olan deri Felsefî ilimleri de öğrenmeye başladı. Babası vefat ettikten iki yıl sonra yani 1233 yılında Mevlâna Celaleddin Rûmî Seyyid Burhaneddin ili birlikte Halep'e gitti. Orada Kemaleddin b. Adil'den ders aldı. Sonradan Şam'a gelen Mevlâna Celaleddin Rûmî bazı kaynaklara göre bu şehirde dört sene bazılarına göre de yedi sene kaldı. Muhyiddin Arabi, Sadettin Hamavî, Şeyh Osman Rûmî, Evhaduddin Kirmânî ve Sadreddin Konevi'lerle fikir alışverişlerinde bulundu. (11)

Mevlâna Celaleddin Rûmî uzun süreli ilim tahsilinin sonunda Tefsir, Hadis, Fıkıh, Lugat, Arapça gibi ilim dallarını öğrenerek zamanının ileri gelen âlimlerinden oldu. Bütün hayatının anlamını şu üç sözde özetledi; "Hamdım, piştim, yandım!" dese de onun manevi hayatı henüz son merhalesine gelmemişti ve amacına ulaşmamıştı. Buna rağmen kendine has ilmî ekolünde yüze yakın talebe yetiştirmeye başladı. Mevlâna Celaleddin Rûmî bütün zamanını ilim öğrenmekle ve öğretmekle geçirdi. (12)

Bu esnada Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin hayatını değiştiren Şemsi Tebrizî ortaya çıktı. Ulaştığı manevi makamla yetinmeyen Şems kendine yetenekli bir mürid aramaktaydı. Bazı kaynaklara göre Mevlâna Celaleddin Rûmî Şems buluşması ilk defa Şam'da gerçekleşti. Fakat asıl buluşmaları Konya'da oldu. Şems'e 29 Kasım 1244'de Şekerciler Hanına geldi. O dönemde Mevlâna Celaleddin Rûmî dört medrese birden ders vermekteydi. Bir gün yanındaki talebeleriyle hanın önünden geçiyordu. Onları fark eden Şems, Mevlâna'nın atının dizgininden tutarak durdurdu ve sordu: "-Ey âlimlerin sultanı söyle Hz. Muhammed'i mi büyük yoksa Bayezid Bistami mi?"

“-Elbette Hz. Muhammed büyüktür, çünkü o bütün Peygamberlerin ve velilerin şeyhidir. Büyüklük ona aittir.”

“- O Hz. Muhammed! İminde şüphe yok, sana boyun eğirim!” (13)

Mevlâna ve Şems arasındaki dostluk bu konuşmanın sonra başladı. Mevlâna Celaleddin Rûmî bu olaydan sonra ders vermeyi ve vaaz etmeyi bıraktı. İki dost baş başa Allah aşkı için ilahi sohbetlere başladı. Fakat toplumun bir kesimi Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin kendisinden uzaklaşmasını hazmedemedi. Şems ile ilgili iftiralar atmaya başladı. Bu dostluğun sırrını anlayamayanların düşmanlıkları sonucu Şems 1246 Mart'ında Konya'yı terk ederek Şam'a gitti. Mevlâna Celaleddin Rûmî Şems'ten ayrıldıktan sonra bu ayrılığın hüznü ile üzüntü dolu şiirler yazmaya başladı. Divân-ı Kebir'deki Şems mahlâslı şiirlerin çoğunluğu o zamanın eseridir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî Şems'ten sonra Selahaddin Zerkübi ile arkadaş oldu. Onu kendisinin halifesi tayin etti. İkisinin dostluğu on yıl devam etti. Mevlâna Celaleddin Rûmî bu dostluğu daha da güçlendirmek için Selahaddin'in kızı Fatma Hatun'u oğlu Sultan Veled ile evlendirdi. (14)

Selahaddin Zerkübi'nin vefatından sonra Mevlâna Celaleddin Rûmî kendi manevi terbiyesinde büyüyen Çelebi Hüseyin'i halife tayin etti.

Çelebi Hüsameddin Mevlâna Celaleddin Rûmî çok yakın bir sohbet arkadaşı oldu. Onun asıl önemi Mevlâna'nın eseri Mesnevî'nin yazılmasını üstlenmek olmuştur. Çelebi Hüsameddin'in ricası ile başlanan Mesnevî yine onun gayreti ele bitirilmiştir. Eser bitinceye kadar Çelebi Hüsameddin Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin yanından ayrılmadı. Mevlâna dinlenirken, yürürken devamlı yanında oluyor ve Mesnevî'nin sözlerini yazıyordu. Her yazılan eserin Mevlâna Celaleddin Rûmî gözden geçirip gerekirse düzeltiyordu. (15)

Yukarıda belirtildiği gibi Mevlâna Celaleddin Rûmî kendisini her zaman teşvik eden yakın dostuna, Mesnevî'nin her cildinin girişinde içtenlikle teşekkür edip onun insanî olgunluğunu övmüştür. (16)

Mevlâna Celaleddin Rûmî 17 Aralık 1273'te vefat etti. Hüdâvendigâr ömrünün sonuna kadar vaazlarına hiç ara vermedi ve insanları doğruluğa teşvik etti. Mesela onun dostlarına vasiyete kısaca şöyledir : “Ben sizlere içten ve açık bir şekilde Allah'tan korkmayı, günahlarınızdan temizlenmeyi, oruç tutmayı ve namaz kılmayı her zaman şehvetten uzak durmayı, eziyete dayanmayı, cahillerden uzak olmayı, ahlâklı ve bilgili insanlarla düşüp kalkmayı vasiyet ederim. Çünkü iyi insan başkalarına yardımda bulunandır. Sözün iyisi kısa ve anlamlı olanıdır. (17)

Aşağıdaki vasiyetini de oğlu Sultan Veled'e adamıştır.” Bahaüdin eğer sen düşmanını iyiye yöneltmek istersen kırk gün onun iyiliğinden bahset, o düşmanın sana dost olur. Çünkü gönülden dile yol gibi, dilden de gönüle yol vardır. Allah Teâlâ şöyle buruyor : “Ey insanlar! Kalplerinizin temiz olması için devamlı beni zikretmeyi unutmayınız.” Temizlik her ne kadar kalpten olsa da Allah'ın nurunun gücü de kalbi o kadar ısıtır. Tıpkı fırıncının ocağı gibi, tandır ne kadar sıcak olursa ekmek de o kadar lezzetli olur, soğuk olursa yemek pişmez.” (18)

Dostu Sıraceddin'e de şu vasiyeti her zaman unutmamasını söylemiştir : “Ey Allahım!” Bana senin zikrini unutturacak, sana olan sevincimi söndürecek seni överken duyacağım lezzeti durduracak, hastalık veya ben saptıracak, kötülüğümü artıracak hastalık verme. Ey merhametlilerin en merhametli! Merhametinle bu insanı kabul eyle.” (19)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin cenazesi mahşer günü gibi kalabalık oldu. Büyüğü, küçüğü, Müslüman, Müslüman olmayanı oraya toplanmıştı. Hepsi de ağlıyordu. Çeşitli dinlere mensup olmalarına rağmen bütün insanlar elerine kutsal kitaplarını alıp oradan ayetler okuyarak hüngür hüngür ağlıyorlardı. Müslüman cemaat onları dağıtmak için diyorlardı ki; “Bu cenaze ile sizin ne alakanız var? Hüdâvendigâr Hazretleri bizim dinimiz İslâmiyet'in önderi.” Onlar da; “Biz Musa'nın, İsa'nın ve diğer peygamberlerin peygamberliklerini onun vaazlarından öğrendik ve kendi kitaplarımızdan okuduğumuz peygamberlerin ahlâkını onda gördük. Siz Müslümanlar Mevlâna Celaleddin Rûmî'yi zamanın Muhammed'i olarak tanısanız biz de onu zamanın Musa'sı ve İsa'sı olarak biliyoruz. Sizler onun ne kadar yakın dostları olsanız biz de onu sizden daha çok seven dostlarıyız.” diye cevap verdiler.

Sabahleyin Mevlâna Celaleddin Rûmî'yi defnetmek için yola çıkan cenaze alayı akşama doğru ancak mezara varabildi. Kur'an okunduktan sonra cenazesi, babası Sultanü'l Ulema'nın ve Selahaddin Zerkübi'nin mezarlarının önüne hazırlanan yere defnedildi.

Türbesi kendi vasiyeti gereğince yüksek bir yere yapıldı. Kubbe-i Harda olarak isimlendirilen türbe, Sultan Veled ve Alâeddin Keyhüsrev'in gayretleriyle, Selçuklu Sultanı Veziri Muineddin Pervane ve karısı Gürcü Hatun'un maddi yardımları sayesinde yapıldı. Türbenin mimarı Tebrizli Bedreddin'dir. İnşaat 1274'de bitti.

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin türbesi o kadar kutsal yere dönüştü ki, hacca gidecek olanlar yola çıkmadan önce Konya'ya gelip türbeyi ziyaret ediyorlardı. Eğer böyle yapmazlarsa haclarının yarım olacağına inanıyorlardı. Türkistan'daki

Ahmet Yesevi türbesinin önemi Orta Asya Türkleri için neyse, Mevlâna Türbesi de Anadolu halkı için oydu.

Ahmet Eflâki'nin dediğine göre Necmeddin Taşdı şöyle demişti : “Dünyada hepimize ortak olan üç şey vardır. Bunlardan biri, Mesnevî'dir. Önceleri iki beyitten oluşan tüm şiirlere Mesnevî diyorduk. Şimdi ise Mesnevî hakkında bir şey söylendiği zaman ilk olarak aklıma Mevlâna'nın Mesnevîsi gelir. İkincisi, önceleri bütün âlimlere Mevlâna ismi eklenerek hitap edilirdi. Şimdi ise Mevlâna deyince aklıma Mevlâna Celaleddin Rûmî gelir. Üçüncüsü, önceleri bütün mezarlara türbe diyorduk. Şimdi ise türbe dendiği zaman ilk olarak Mevlâna'nın türbesi akla gelir.

Hız. Mevlâna, babası Sultanü'l Ulema Bahaüddin Veled ile Konya'ya gelmeden önce Karaman'da yaşadığı sıralarda, Şerafeddin Lala Semerkandi'nin kızı ile evlenmişti. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin ilk oğlu Sultan Veled ile ikinci oğlu Alaeddin, Gevher Hatun'dan dünyaya gelmişti. Gevher Hatun vefat ettikten sonra Mevlâna Celaleddin Rûmî Kirâ Hatun adlı dul kadınla evlenmişti. Adı Rum adına benzese de aslı Türk olan Kirâ Hatun Şemseddin Yahya adındaki eski kocasından doğma çocuğuyla gelmişti. Onun ilk kocasının adı Muhammed Şah idi. Mevlâna'nın Kirâ Hatun'dan bir oğlu ve bir kızı doğdu. Onların adı da Muzaffer ed-Din Emir Âlim Çelebi ve Melike Hatun idi. Böylece Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin üçü oğlu ve bir kızı dünyaya gelmişti. İkinci oğlu Alaeddin Çelebi 1262 yılında vefat etti ve dedesi Bahaüddin Veled'in kabrinin sağına defnedildi. Alaeddin Çelebi'den soyu olup olmadığı belli değil. Onun için Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin soyu oğlu Sultan Veled'in neslinden devam ede gelmiştir. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin Kirâ Hatun'dan doğan en küçük oğlu Muzaffer ed-Din Emir Âlim Çelebi Selçuklu saraylarında hizmet etmiştir. Devlet Hazinesi sorumluluğuna kadar yükselmiştir. 1277 yılında vefat etti ve Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin sağına defnedildi. Hız. Mevlâna'nın kızı Melike Hatun Konyalı bir tüccar olan Şehbeddin ile evlenmiştir. O da 1306 yılında vefat ederek ağabeyi Muzaffer ed-Din Emir Âlim Çelebi'nin yanına defnedilmiştir.

1. 2. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ANADOLU'NUN TARİHİ, SİYASÎ, SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUMU

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin yaşadığı 13. asır Türkler için çok zor bir dönem oldu. Çünkü o döneme kadar Haçlı Seferleri'nden bizar olan Anadolu Türk Halkını bir de Moğol saldırıları iyice zor duruma sokmuştu. Moğol istilacıların,

Anadolu Selçuklu Devletini, siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel ve manevî açıdan takatsiz hale getirmişti. Halkı hayatından bıktırarak ümitsizliğe düşürmüştü.

Moğol askerlerine yenilen Anadolu Selçuklular resmi olarak varsa da bir devlet olarak çökmüştü. Anadolu Halkı, Moğolların boyunduruğuna girdi. Halk Moğol istilacılarına karşı cılız direnişler gösteriyordu. Oradaki halk bir gün Moğolların Anadolu'yu terk edeceğine inanıyordu. Onun için halk savaşıp tamamen yok olmaktansa sabredip güçlenmeyi bekledi.

Hız. Mevlâna, işte bu akıllı yolu seçenlerden biriydi. Mevlâna Celaleddin Rûmî ve onun yolundan gidenler, gördüğü zulüm ve adaletsizliğe karşı çaresiz kalan hal tekrar ümit vermeye başladılar. Hayata olan bağlılıklarını artırdılar, vaaz ve nasihatlerde bulunarak halkı geleceğe ümitle bakmayı öğretti.

O, değişik uluslardan oluşan Anadolu halkına çeşitli inançlarda olsa da birbirine saygıyla, sevgiyle ve hoşgörü ile bakmayı nasihat etti, asaletlerini kaybetmemelerini istedi. Moğol istilacılarına karşı kin ve nefret duygularını dizginleyip onları çatışıp yok olmalarını önledi.

Şimdi kısaca tarihi seyre bakarak 13. asırdaki Türk Halkının hayatına, sosyal, politik, ekonomik ve kültürel durumuna, manevi dünyasına, gelenek ve göreneklerinin özelliklerine değinelim.

13. asrın ilk yarısında Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına I. İzzeddin Keykavus geldi. Onun yönettiği dönem Türk Halkı için zorluklarla dolu, savaş üstüne savaşlarla geçti. O ilk önce kardeşi I. Alâeddin Keykubat ile taht için savaştı. Selçuklularda tahta oturmak için babadan hangi oğla geçeceği konusu hukuki olarak belirtilmediği için devletin yüksek bürokratları ve komutanları hangi şehzadenin tarafını tutuyorsa o şehzade tahta seçiyordu. Bu gelenek birçok savaş ve rekabete yol açtı.

I. İzzeddin Keykavus'tan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtına I. Alâeddin Keykubat oturdu. O, adaletsizlik ve yoksulluğa karşı sert tedbirler alan, her zaman adaleti sağlamaya büyük çaba sarf eden Sultan I. Alâeddin Keykubat ilim adamlarına destek vererek Anadolu'daki ilim seviyesinin yükselmesine katkıda bulundu. Fakat o tahtta çok oturmadı. Çok geçmeden öğle yemeğinde zehirlenerek öldürüldü. Onun ölümünden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin gelişmesi durdu.

I. Alâeddin Keykubat öldürüldükten sonra devlet başına Erzincan Meliki II. Gıyaseddin Keyhüsrev geldi. Ondan sonra II. İzzeddin Keykavus tahta oturdu. Anadolu Selçuklularında gelişen bu olayları kendi faydalarına iyice kullanan

Moğol istilacıları Anadolu'yu tamamen işgal etti. Anadolu Halkı tamamen Moğol istilacılarının kölesi oldu.

Anadolu halkı Moğollara karşı birkaç defa savaştı. Bir de onlar Mısır Sultanı Baybar ise ittifak ederek Moğollara karşı çıktılar. Ancak halkı yöneten Selçuklu Sultanları ile yüksek mevki sahipleri arasında işbirliği olmadığı için Moğollara her zaman yenilerek kanlarını döktüler. Tarihin akışı devam ettikçe Moğolların hâkimiyeti zayıflamaya başladı. Yavaş yavaş Anadolu beylikleri ortaya çıkmaya başladı. Böylece Osmanlılar tarih sahnesindeki yerini aldı. Osmanoğulları Anadolu'yu büyük bir imparatorluk haline getirdi.

Anadolu Sultanlığı askerî devletler haline gelerek 24 beylik ortaya çıktı. Askerler kılıç kullanmak ve ok atmak için ciddi hazırlıktan geçiyordu. Komutanlar kılıç asınarak geziyordu. Sultanın önünden geçen askeri görüntü (yürüyüş) halk tarafından da seyrediliyordu.

Monarşi, yani babadan oğla geçiş töreni sert bir şekilde korunurdu. Sultanlar önemli evraklara abdest alıp “bismillâhirrahmânirrahîm” diyerek mühür basıyorlardı.

Sultanın vezirlerine Pervane denen derece veriliyordu. Onlar tüm iç ve dış işlerden sorumlu olurlardı. Onlardan sonraki yüksek mevki komutanlarla kadınlarda bulunuyordu. Onlardan sonraki mevkilere müftüler büyük dinî bilgilerine sahipti. Adalet bakanlığında 24 kâtip çalışıyordu. Onlar vezirler tarafından verilen emirleri ilk önce Farsça, sonra Türkçe yazıp dağıtıyorlardı. Tüm evraklara Sultan mühür basıyordu. Selçuklular Anadolu'yu fethettikten sonra oradaki yerli halkın örf – adetlerine saygıyla davrandılar. Cinayet işleyenleri halkın isteğiyle idam, boğarak öldürme veya kafasını kesme gibi cezalarla cezalandırıyorlardı. Özel durumlarda diri diri derisini irdeleyip öldürürlerdi.

Yeni taht sahibini seçme, ona tac giydirme törenleri halkın önünde yapılıyordu. Büyük askeri galebeler halkla birlikte kutlanırdı. Şehir ve çarşı merkezlerinde tiyatro oyunları sık sık gösterilirdi. Müslüman Selçuklular yerli halklara göre içkiyi hiç kullanmıyordu. Yemeklerde çok titizdi. Temiz kaynak suyundan faydalanıyordu. Ev hizmetçileri arasında yazışmalar düzeltilerek en iyi yemek yapmanı seçiliyordu. Selçuk devletinde kadınların yeri büyük oldu. Bazı Selçuk Sultanları dinine bağlı Hristiyan kızlarıyla evlendi. Mesela Raymond de Sayt Egidir'din kız kardeşi I. Kılıç Aslan ile evlenerek devlet içinde büyük otorite sahibi oldu. Gürcü Kraliçesi Ruslana II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendi. Sultan ona öyle âşık oldu ki, paralara bile onun resmini bastırmayı düşündü.

Cenaze törenleri tabii ki İslâmî kurallara göre yapılırdı. Bununla birlikte ölünün kokmaması için İslâmiyet'ten önceki dinî inançlara göre ceset ilaçlanırdı. Selçuklu Halkı genelde iyi bir Müslüman'dılar ve Sünni geleneklere sıkı sıkıya bağlıydılar. Anadolu'da birçok camiler yaptırarak medreseler açtılar. Kısa zaman içinde yerli halkın Müslüman olmasına sebep olup, Anadolu'ya İslâm dinînin merkezi haline getirdiler. Mesela Selçuklular gelmeden önce hristiyan dininde olan Teodor Balsomon adlı yerli halkın lideri kendilerine eziyet eden Fransızların boyunduruğunda olmaksızın, insana saygı göstermeyi bilen, Türklere boyun eğmeyi açıkça kabul ederek bu durumu da yazılı hale getirmişti. (20)

Selçuklu Devleti ekonomik olarak çok güçlendi. Toprakları üstünde birçok hastane ve vakıf evleri imar edilmişti. I. Keyhüsrev Anadolu topraklarında ilk defa Tıp okullarını açtı. Bu okullar halk arasında şifahane medresesi olarak adlandırıldı. Onların yanında büyük Tıp kütüphaneleri açıldı. Bu hastanelerin çoğunluğu I. Dünya Savaşı'ndan sonra bile çalışmaya devam etti. Yurt içinde yetimhane özürülüler ve yaşlılar evi, fakirhaneler çokça yapılmıştı. Dinî terbiye veren medreselerde, aydınlar mektepleri çok gelişti. Muhteşem kervansaraylar ve hanlar, camiler, hamamlar, aşevleri yapıldı. Tehlikeli yol güzergâhlarına askerî karakollar yaparak yolcuları güvence altına aldılar. Büyük şehirlerde güzel saraylar, camiler, medreseler ve ilim merkezleri yaptırıldılar. Onlardan bazıları günümüze kadar gelmiştir. Selçukluların zamanında Anadolu'da ekim ve hayvancılık, ticaret çok gelişmişti. Kendine has sanayi oluşturmuşlardı o devrin seyyahları Anadolu'yu bahçeleri çok sistemli tarlalara sahip bölge olarak vasıflandırmışlardır. Bağ ve bahçelerde özellikle erik, armut, limon, şeftali, badem, vb. çeşitli meyve ağaçları yetiştirilmişti. Tuz, gümüş, demir, granit gibi hammaddeler çıkarılıyordu. Dokumacılık gelişmişti. Batı ülkelerine çeşitli renklerde ve desenlerde halılar, özellikle kırmızı renkli yünden yapılmış fesler satılıyordu. Bu fesler hakkında hâlâ Fransa, İngiltere ve Almanya'da söz ediliyor. Ticaret o kadar gelişti ki, altın gümüşler pazarda açıkça satılıyordu. Alış – verişe hile karıştıranlara devlet mercileri hemen müdahale edip cezasını veriyorlardı. Anadolu'ya gelerek ticaret ile meşgul olmayı yabancı tüccarlar kendileri için onur addediyorlardı. Deniz limanları yapılarak dünyanın birçok ülkesiyle alış – veriş bağlantıları kurulmuştu. Türk tüccarları Çin'den hac ipek kumaşları, pamuk ve deriler getirip satıyorlardı. Mısır'dan da silah, şeker ve pamuk getiriliyordu. Bağdat'ta imal edilen ve sadece sultanların giydiği hafif ipekli kumaşlar getiriliyordu. İran'dan halılar, Orta Asya'dan kıymetli taşlar, Gürcistan'dan asil atlar, Kafkasya'dan köleler getirilerek halka pazarlanıyordu. Pazarlar çeşitli mallarla doluyordu. O devirde köylerin durumu çok iyi olmasa da Anadolu Halkı önceleri görmediği bolluğa sahip olmuştu.

1. 3. TASAVVUF MEVLÂNÂ CELALEDDİN RÛMÎ'NİN DÜNYAYA DİNİ VE FELSEFİ AÇIDAN BAKIŞININ TEMELİDİR.

Sûfilik kavramı Arapça'daki "sûf" kelimesinden gelmişti. Manası da yün demektir. Arabın bu sûf sözüne î eklenerek sûfî diye yeni bir kavram ortaya çıkar bu kavramın Kazakça manası "yünden yapılan hırka giymiş gibi adam" anlamına gelir. İlk anlamıyla bu terim yünden yapılmış kaba kumaş giyen insanı ifade eder ve divâne manasına da gelir. Sonraları bu kavram yeni bir anlam kazanıp "yünden yapılan hırka ile gezme" geleneğinde övünç kaynağı oldu. Sûfî kavramı "dünyadan el – etek çekerek, sadece Allah'a kulluk etmeyi hedefleyen, Hz. Muhammed'in yolundan yürüyerek takva hayatı geçiren insanlar grubunu bildiriyordu. İşte o andan itibaren sûfî kavramı "gönlü temiz, kimseye muhtaç olmayan, kendisinde de hiçbir şey olmaya, nefesine uymayan, dışarıda halk ile beraber, içinde Hak ile beraber olan, insanın iç dünyasını okuyabilen (okuyabilene insan açılmamış kitap gibidir), nefisini öldürerek Hak ile dirilen zamanın ermiş ve Hak ile bir olan ve Ona ulaşmış insan" manasına geliyor. (21)

Buna rağmen adı geçen kavramı farklı biçimde yorumlayanlar da vardır. Bazı din felsefesiyle uğraşanlar onun içinde İslâm'ın kurallarını araştıran âlimlerden biri grubu – "sûfizm" kavramını Eski Yunanlıların "sofos" kavramıyla alaka kuruyorlar. Onlara göre Eski Yunan dilinde sofos kavramı "hikmet" anlamına geliyor.

İkinci bir grup sûfizmin Arapça "safa" kelimesinden türediğini söylüyorlar. Safa da temizlik manasını içeriyor. Çünkü sûfiler dil ve ruh yönünden saf ve temiz insanlardır görüşünü ileri sürüyorlar.

"Sûfizm" kavramını anlatanların diğer bir grubu onun Arapça "safva" fiilinden türediğini ileri sürüyorlar. Arapların bu fiilin anlamı kaynakça "beğenilir" veya seçkin olmak manalarında kullanılıyor. (22)

Bundan onlarca asır önce doğudaki Müslümanlar arasında sûfiler nasıl değerliyse günümüzde de aynı coğrafyada aynı şekilde itibarlıdır. Günümüzde sadece doğudaki İslâm devletlerinde elli milyon civarında sûfilerin olduğu kabul edilmektedir. Yine de Tasavvufun özelliği, kendi içinde kurumsallaşmasını, ekollerinin ortaya çıkmasını, gelişmesini, kesin bir dille açıklayamayız. Çünkü sûfiler kendilerinin hangi ekole mensup olduklarını gelişigüzel yerlerde anlatmayı sevmiyorlar. Onlar kendilerini toplum içinde iyi ahlâklı ve içine kapanık olarak sergiliyorlar. Sûfiler birbirlerini hemen tanırlar. Çünkü onlar, toplumda ayırt eden belli başlı davranışları ve düşünce sistemi vardır. Ayrıca toplumun ortak değerlerinden farklı kendilerine has yaşam tarzları vardır. Hepsinin ortak özelliği şunlardır:

1. Dünya hayatından el – etek çekmek, lüks hayattan ve dolayısıyla hayatın lezzetlerinden uzak durmak, kendilerine hor bakanların ve yöneticilerin önünde eğilmemek, az yemek, az uyumak, az söylemek, inzivaya çekilmek hayat boyu riyanatta bulunmak, nefsi terbiyelemek, zikir ve düşünceye dalmak, kendini değil de başkaların düşünmek, toplum için kendini feda etmek.

2. Gerçek sûfilik temiz yollarla Allah'a ulaşmayı gerektiriyor. İbadet esnasında transa geçince kendisini Allah'ın huzurunda bulur. Allah'tan gelen nurdan, şefaatten kendi kendini kontrolden çıkararak coşar, kendini kaybeder ve rahatlar. Böylece yaratıcısıyla hemhâl oluyor. Bu durum kalbin temizlenerek fani dünyanın zorluklarından kurtulmak başka bir aleme geçmesine sebep oluyor. Allah ile buluşma fırsatı namaz esnasında secdedeyken gerçekleşiyor.

3. Sûfiler ruh temizliğine, iç dünyalarının kemale ermesine, iyiye, yeniye ulaşmaya önem verirler. Onlar için duygu alemi, başkalarıyla ilişkiyi, Allah'a olan sevgilerini göstermenin ayrı bir şeklidir. Gönül aynası, tasavvufta, dünyayı tanımanın ilk kaynağı Allah'tan ilham alma fırsattır. Sûfiler için gönül bir aynadır, Allah'ın ismidir, sıfatlarının en açık şekilde görüldüğü yerdir.

Sûfi'nin gönül aynası, ilâhi sırlara ulaşır kemal derecesine varmaya ona vesile olur. Sûfilikte gönülde Allah'tan başka şeyin olmaması lâzımdır. Gönül dünyası insanın kalbindeki Allah'ın evidir. Gönül dünyası zengin, ruhu güçlü insanın kalbi Allah'ın devamlı bulunduğu yerdir. Yer ve göklere sığmayan varlık olan Allah mümin kulunun gönlüne sığıyor. Çünkü insan dış görünüşünde küçük görünse de içten görünüşüyle çok büyük bir âlemdir. Sûfilerin anlattığına göre âlim ilim ve bilimi akıl vasıtasıyla elde etse de arif olan kişi hakikate hâl ve tecrübe vasıtasıyla ulaşıyor. Roger Beckhon'un düşüncenin oluşmasında Kurtubalı Arap İbn-i Masarra'nın Tasavvuf ilminin etkisi büyük olmuştur. Roger Beckhon Vahdet-i Şühüd teorisini bu İbn-i Masarra'dan alıyor. (23)

18. ve 19 asırlarda Rusya'da aristokratlar arasında Fransızca'yı bilmek nasıl bir ayrıcalıksa, Ortaçağ'da da Avrupalı ilim adamları arasında Arapça'yı bilmek böyle bir ayrıcalık ve övünç kaynağıdır. Müslüman âlim ve düşünürlerinin eserleri, Batı Avrupa'daki ilime ve felsefenin gelişmesine etkisi büyük olmuştur.

4. Sûfilerin başka bir özelliği de, Allah ve Peygamber sevgisini her zaman her yerde övünçle anlatmalıdır. Onlara göre aşk, dünyanın yaratılışının asıl sebebidir. Aşkın temelinde kulun kendini yaratan Allah'ı görmek, onunla tanışmak gibi duygular yatar. Sûfilerin anlattığına göre aşkın iki çeşidi yatar. Birincisi, dünyevî aşk, ikincisi; ilâhi aşkın da iki çeşidi vardır. a) Allah'ın kendi yarattığı kulunu sevmesi, b)Kulun da Allah'ı sevmesidir. (24)

5. Sûfilerin ibadeti esnasında zikir yani Allah'a yalvarmak ondan yardım istemek, sistemli bir şekilde oluşan ritüel hareketler ayrı bir yeri vardır. Zikir sûfilerin ibadet ederken gönül aynalarının açılması, bu dünyanın azabından kurtularak Allah ile hemhâl olmaktır. Belki bunun içindir ki sûfiler zikre büyük önem vermişlerdir. Çünkü onlara göre İslâm dinini kabul eden her Müslüman onun beş şartından biri olan namazı iyi biliyorlar ve namaz kılan adam Allah'ı her zaman zikretmiş oluyordu, böylece kötülüklerden de uzak kalıyordu. Namaz, insanın iç ve dış dünyasını, düşüncesini temizler. Namaz Allah'a ibadet, Müslümanın miracı yani Allah ile bağlantı kuracağı yerdir. Zikir ise namaz kılarak müslümanı Allah'a yaklaştıran aynı zamanda tevbe etmesine yol açan vesiledir.

Zikir yapan, zikrettiğinden başka her şeyi unutup sadece Allah'ı düşünerek kendinden öyle geçiyor ki zikirde olduğunun bile farkına varmıyor. Onun için zikir kendinî kaybetmek, gayb âlemine girmek bunu yanı sıra Hakk ile buluşmaktır. Zikir çoğunlukla grup halinde, bazen de yalnız başına yapılır. Zikir sesli yapılırsa buna "cebri zikir" sessiz yapılırsa "hafî zikir" denir. Cehri zikre örnek olarak Yesevi tarikatına mensup sûfilerin yaptığı zikri gösterebiliriz. Hafî zikre örnek olarak ise Nakşibendî tarikatına mensup sûfilerin yaptığı zikri gösterebiliriz. (25)

Zikirde bazen müzik aletleri de kullanılmıştır. Örneğin Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin tarikatındaki sûfiler Allah'a ibadet esnasında müzik çaldırma geleneğini kullanmışlardır. Zikir yapmanın bu türünü takip eden sûfiler ibadet sırasında müziğin ritmiyle kendinden geçerek gönül gözlerin açıldığı sırada Allah'la buluşursun, Hakk'ta fânî ve halkla birlikte olacaksın diye anlatıyor. (26)

Yukarıda söz ettiğimiz tasavvuf yolunu tutan Salih insanlar tarafından yapılması gereken dinî ritüeller sûfilere tüm dünyasıyla bir Allah'a ibadet etmeye hazırlayacaktır. Manevi yönden temizlenip, gönüldeki bütün kötülüklerden arınmaya yardımcı olur. Kötü davranışlardan uzak olup, iyilik yapmaya, Allah'tan başka her şeyi unutturmaya, kendimi kemale erdirmeye vesile olur.

Bizim mümkün olduğu kadar anlatmaya çalıştığımız sûfilerin ibadet şekillerinden başka çeşitleri de mevcuttur. Onların hepsini burada detaylı anlatmak mümkün değil. Onun için biz sûfilerin ibadet tarzlarını uzun uzun anlatmak yerine onların barındığı yerlere de değinsek iyi olur, yerinde olur.

Sûfilerin bilimlerini geliştirip, kendileri gibi sûfilerle sohbetinde bulunduğu yerlere "tekke" denir. Sûfitekkeleri çoğu zaman dinine bağlı, imanını güçlü, belli bir ekole sahip, toplumun sosyal – politik hayatında etkili, adı meşhur bir şeyhin olduğu yerde bulunur. Tekkeler içinde küçük odaların bulunduğu hücrelerden oluşur.

Ayrıca o tarikatın kurucusunun veya ileri gelenlerinin mezarlarının bulunduğu bir de türbe bulunur. Türbenin duvarlarında çeşitli Arapça güzel yazı örnekleri, ayet ve hadisler vardır. Mescid ve imamın evi de tekke içinde olur. Fakirlere ve dervişlere yemek verilen aşhane de mutlak teki içinde bulunur. Bazı tekkelerin yanında mezarlık da bulunur. Sonraları bu tekkeler yüksek dinî bilginlerin okutulduğu ilim merkezleri haline gelmiştir.

Bu tekkelerde sadece dinî ilimlerle yetinilmeyip coğrafya, astronomi, hattatlık, mimarlık, sanat dersleri de veriliyordu. Mesela Buhara'daki Kökeltaş Medresesi (içinde 160 hücre ve dersane vardır) gibi yerlerde Arap Dili, Etimoloji, Arap Grameri, Tarih, Tecvid, Fıkıh, Felsefe, Mantık, Matematik, Tıp, Tabiat İlimleri okutulmuştur. Zamanında Birûni, İbn-i Sina, Farabi, Ömer Hayam, Nevai, Kaşgarî, Harezmi, Uluğbek, vb. âlimler tahsillerini böyle medreselerde görmüşlerdir.

Sûfî tekkelerindeki en önemli kişi şeyhtir. Şeyh, sûfilikte nefsinden arınmış, Hakk'ta bâki olan evliyadır. Taliplere yol gösterici, onları eğitici ve insan-ı kâmil mürşiddir. Şeyh kendisi kâmil insan olduğu için diğerleri kemale erdirmeye yetkisi vardır. Şeyhin kemal derecesini yetiştirdiği müridlere bakarak biliriz. Mürid kendi iradesini şeyhine teslim ediyor ve böylece fenatillaha ulaşıyordu. Şeyh Kutbü'l Akrabâ yani evliyaların evliyası derecesindeki zattır. Bu makamlar sadece Peygamberin yolundan yürüyen kâmil insanlara nasib olur. Bununla birlikte Türk soylu şeyhere Sultanü'l Ulema derecesi veriliyordu. Mesela Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin babası Bahaüddin Veled böyledir.

Hoca Ahmed Yesevi'ye müridleri Hz. Sultan Ahmed diye hürmet ediyorlardı. Çünkü onlar evliyaların evliyası, gönül sultanları gerçek ilim adamları olabilmişlerdir. Mürşid merdiven gibidir, diğerleri bu merdiven ile yukarıya çıkıyorlardı. Mürşid lamba gibi etrafına ışık saçır. Kısaca mürşid tarikatın lideri insan-ı kâmidir.

Sûfî tekkelerindeki ikinci kat mürittir. Mürid, tasavvufta tarikata giren ve şeyhe el veren dervîştir. O bütün hayatını Allah'a adanmış, istekli bir şekilde fakirliği kabul etmiş, azap ve ihtiyaçlara sabır gösteren, belirli ibadetler dışında nafile ibadetleri de yapmaya hazır olan adamdır. Mürid dinî ilimleri öğrenerek, ilahi hakikate ulaşan, kendinî tanıyabilen marifet ehlidir. O Esmâü'l – Hüsnâ'yı kendine şiar edinen, dünyada fâni olduğunu anlayan, kendinî yaratanına adanmış kişidir. Hakkı tanımanın bu yolunu keşfedenlere ârif, evliya, kutub denir. Çünkü ilmi araştırmakla elde eder, arif ise ilme hâl vasıtasıyla ulaşır. Bu yolun meşhurlarında biri sûfî Ebu'l – Kasım el-Kuşeyrî

-“Salik (yolcu) önce Hakkı, onun sıfatlarını, isimlerini tanır, sonra ibadet ve riyazet yaparak nefsini arındırmakla Hakk’a yaklaşır. O zaman Hakk ona kendini tanıtır. Böylece bir ilme sahip olanlara marifet ehli denir.” demiştir. (27)

Mürid, marifet ehlini iki yoldan öğrenebiliyor. Birincisi “yazılı” yani kendine çekme, ilgisini çekmekle müridin yavaş – yavaş ilmi yönden gelişip, manevî gönden yukarıya doğru yükselmesi sayesinde, fani dünyaya ait şeylerden uzaklaşarak ilâhi özellikleri kendine düstur edinerek, vahdet tecellisini müşahede etmektir.

Dervişleri dinî ilimleri öğrenmeye, bir Allah’a kulluk etmeye çekmenin ikinci yolu “seyr-i sülûk” olarak isimlendirilir. Sülûk dediğimiz Tasavvufta, bir dervişin şeyhine kendinî teslim ederek, ruhânî kemale ulaşmaya hareket etmeye ön hazırlığıdır. Dinî ilimleri öğrenmek çok zor bir yoldur. Bu yol dervişin çok emek vermesini gerektirir.

Sûfiler ibadet esnasında ‘Hasbünallah ve ni’mel vekil’, “tevekkeltü alâllah”, “Allah kâfi” zikirlerini, Allah sözünü veya “Lâ ilâhe illâllah” sözünü devamlı söylemesi, toplandığı yerde şeylerin kontrolü altında “Allah – Allah”, “Hû – Hû”, “Hay – Hay” gibi sözlerle sistemli bir şekilde tempolu olarak zikrederler. Zikir esnasında mürid, zikirten başka her şeyi unutup Allah’ın nuruna mazhar olur. Diğer bir deyişle ilham gelir. Allah’tan gelen bu durumun müride yansımalarının iki yolu vardır. Onlardan bir ilâhi – ruhânî nurdur. (Bu nur doğrudan Allah’tan veya peygamberden ya da büyük evliyaların ruhları vasıtasıyla olur.) ikincisi silsile şeyhleridir. Burada ise bu silsile vasıtasıyla ilham gelir. “Silsile” Arapça’dan Kazakça’ya çevirdiğimiz zaman zincir manasını ifade eder. Silsile, sûfilikte en önemli bölümlerden biridir. Silsilesini bilmeyen sâlik, soyunu bilmeyen soysuz gibidir. Onun için bu konuda yazılan kitaplara “silslilenâme” denir. Çünkü herhangi bir tarikat ekolünde yöneticilik sadece o tarikatı Kur’an şeyhin nesline değil, o tarikatı devam ettiren rastgele bir talebeye de rûhânî yolla da verilebilir. Mesela Yesevî Tarikatı’nın kurucusu Hoca Ahmet Yesevî’nin silsilesi şöyledir: Hz. Ali, Muhammed, Hanefi, Abdülfettah, Abdülcebbar, Abdülkahhar, Abdurrahman, İshak Bab, Harun Şeyh, Hasan Şeyh, Mümin Şeyh, Musa Şeyh, İsmail Şeyh, Hasan Şeyh, Ömer Şeyh, Osman Şeyh, Muhammed Şeyh, İftihar Şeyh, Mahmud Şeyh, İlyas Şeyh, İbrahim Şeyh ve Hoca Ahmet Yesevî. (28)

Zikrin üçüncüsü ise, müzik aletleriyle yapılandır. Bunun en güzel örneği de Mevlevilere has olan “semâ” zikridir. Semâ Türkçe bir sözdür. Kazakça’da işitmek, tempolu inlemek, huşû içinde dinlemek manalarına gelmektedir. Bazı kaynaklara göre semâhaneye sadece oradaki sûfiler değil, yerli halk da aktif bir şekilde katılırdı. Müzik aletlerini çalanlar ve şarkı söyleyenler genelde sıradan

insanlardı. Onlar dışarıdan çağrılıyordu. Zaman geçtikçe sistemli bir şekle bürünerek gelenek haline gelmiştir.

Sufilik hakkında anlattıklarımızın özeti şöyledir : Sufilik sözünün tanımı, coşmak, trans haline gelmek, gönül gözünün açılarak, Allah huzurunda kendini kaybetmektir. Allah'tan ilham geldiği sırada, bu fani dünyadan alâkasını keserek zevk ve sefâdan uzaklaşmaktır. Kendini tıpkı cennette imiş gibi hissetmektir. Bu durumu dikkate olan batıl araştırmacılar sufizmi İslâm'da 8. – 9. asırlarda ortaya çıkan dinî – mistik ilim olarak tanımlanmışlardır. Bütün dinlerde olduğu gibi İslâm'ın ve onun dinî – felsefî ilim sayılan Tasavvufun da temelinde tabiat dışı güçlere inanmak vardır. Bununla birlikte sufizm de temeli maddecilik olan panteizmin izleri vardır. Sonradan yeni Eflantunculuğun, Hint Felsefesinin, bazı hristiyan düşüncelerinin etkisiyle sufizm, asketizme ve gerçek anlamdaki mistizme dönüştü. Allah ile hemhâl olmak Tasavvua göre dervişlerin trans haline ulaştıkları zaman oluyor. (29) Tasavvuf, İslâm'da felsefî bir ilim olmakla beraber aynı zamanda güzel ahlakı da kapsayan ilim dalıdır. Sufizm gerçek anlamda İslâm'ın dinî – felsefî ilimlerinin özeti, Allah'a ibadet etmenin farklı bir şeklidir.

Sufizme, İslâm dinindeki halklar arasında hızla yayıldı. Onu anlatan eserler yazılmaya başladı. Mesela, Seraceddin Tûsî'nin Kitabü'l-Lûma, Ebûbekir el-Kalabazi'nin Kitabü'l Taarruf, Abdurrahman es-Sülevî'nin Risaleleri, Ebû Kasım el-Kureyşî'nin er-Risale fi't Tasavvuf, Hucvirî'nin Keşfü'l Mahcûb, Abdullah el-Ensârî'nin Menâzil es-Saarın adlı eserleri günümüze kadar gelmiştir. Bunların yanı sıra Hasan el-Basri'nin, Câfer es-Sadık'ın, Zünnûn el-Mısrî'nin, Ebû Nâsır el-Fârâbi'nin, Ebû Muhammed el-Gazalî'nin, İbn-i Rüşd'ün, Feridüddin Attar'ın, Celaleddin Rûmî'nin, Ahmed Yesevî'nin de eserleri sadece İslâm Âlemi değil tüm dünya insanların düşünüşüne sistemine etki eden şâheserlerdir. Bununla birlikte sufilik doğunun klâsik edebiyatının oluşmasında da önemli etkide bulundu. Alişir Nevâî, Sâdî, Şemseddin Hafiz, Nizamî Gencevî ve Firdevsî'nin şiirlerinde sufizmin etkisi görülür. (30)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin dinî – felsefî düşüncesi kendinden önceki âlimlerin düşüncelerinden esinlenerek ortaya çıktığı gibi, onun düşüncelerinden de kendinden sonra gelenler etkilenmiştir. Mevlâna Celaleddin Rûmî şiir ve kıssalardan oluşan eserler bıraktı. Onun şiirleriyle kıssaları derin manalar ihtiva etmektedir ve çoğu Allah'a olan aşka yönelmektedir.

1. 4. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ'NİN ESERLERİ

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin beş eseri vardır: Mesnevî, Divân-ı Kebir, Fîhi Mâfih, Mecâlisi Sub'a ve Mektubat. Onun bu eserleri derin manalı dinî – felsefî düşünceler içermektedir. Eserlerinde yaşadığı dönemin izleri vardır. adalet ve ahlâkî değerleri eserlerinde hiçbir zaman göz ardı etmemiştir.

1. 4. 1 Mesnevî

Arapça bir sözdür. Kazakça'da iki sözün arka arkaya tekrarlanması manasına gelir. Arap, Fars, Türk Edebiyatlarında iki beyitten oluşan şiir çeşididir. Firdevsî'nin Şâhname'si, Nizâmî'nin Hamse'sinde bu tür uygulama vardır. Türk Dilinde yazılan ilk edebî eserin yazarı Yusuf Balasagunî'nin Kutadgu Bilig'inden de bu uygulama vardır. Mesnevî birbiriyle uyumlu bir şekilde yazılan şiir anlamına gelir. (31)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin Mesnevî adlı eseri sadece Türk Halkının değil, tüm dünya insanların düşünce sistemine girmiştir.

Bu eserin yazılması kendine has ilginç bir şekilde olmuştur. Bir gün Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin dostu ve halifesi Hüsameddin Çelebi ile Ferüdidin Attar'ın eserlerinin halk arasında büyük ilgi çektiğini, Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin de böyle bir eser verebileceğini söyleyerek onu teşvik ettiler. Bu arada Çelebi Hüsameddin, bu konuda Hüdâvendigâr Hazretlerine yardımcı olacağını ve kâtiplik yapabileceğini söylemiştir. Mesnevî'nin sözleri insanların iç dünyasını alt – üst ederek, duygularını harekete geçirir. Mesnevî'de ele alınan belli – başlı konular şunlardır : Dost, dostluk, muhabbet, hayat, ölüm, öteki dünya, insan – dünya ilişkisi, ayetler ve mânâları, hadisler, terbiye verici ahlâkî kurallar vs. Hz. Mevlâna, sosyal – felsefî problemleri basit bir dille halka anlatmıştır.

Mevlâna Celaleddin Rûmî Mesnevî beyitlerini yürürken, otururken, dinlenirken, semâ halindeyken hatta hamamdayken söylemiştir. Hep yanında bulunan Çelebi Hüsameddin ise onu hangi durumda olursa olsun yazmayı ihmal etmemiştir. Ancak, Mesnevî'nin birinci cildi bittikten sonra çok geçmeden Hüsameddin Çelebi'nin Hanımı vefat etti. Bu yüzden Mesnevî'nin yazılmasına iki yıl ara verdiler. 1264 yılından itibaren tekrar yazılmaya başlandı. Böylece yaklaşık 1260 – 1267 yılları arasında yazılan Mesnevî altı cilt olarak tamamlandı. Toplam 26.000 beyitten oluşmaktadır. Ancak bazı ilim adamları bu sayıyı az ya da çok gösterebilmektedir. Mesela Radi Fiş'in Moskova'nın dünyaca meşhur büyük ilmi matbaasında 1987 yılında basılan “Celâeddin Rûmî” adlı eserinde Mesnevî'de yaklaşık 31.000 civarında beyit var demektir. (33)

Âlim Çelebiloğlu'nun yazdığı Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin Mesnevî'sinde 251204 (34), Abdülbaki Gölpınarlı'nın çıkardığı Mesnevî'den 25669 (35), Veled İzbudak'ın çıkardığı Mesnevî'de 24912 (36), beyit olarak

gösterilmektedir. Türkiye’de yayınlanmış olan en eski Mesnevî’de ise 25618 (37) beyit vardır.

Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin Mesnevî’sinde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Tarih, Tıp gibi ilim sahalarından bahsediliyor ve ayrıca o devirdeki örf ve adetler, gelenek ve görenekleri öven beyitler de yer almaktadır. Eserdeki kıssalar genelde halk arasındaki öykülerden mesela Kolik ve Dine’den, Feridüddin Attar’ın Esernâmesi ile İlâhinâmesi’nden, Salebi’nin Kasâs-ı Enbiyâ’sından, Gazali’nin İhayayı Ulumiddin’den Şems’in Makalât’ından alınmıştır. Onun için Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin eserlerinin gerçek manasını anlamak için o arsan özelliklerini bilmek gerekir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin eserlerini şerheden araştırmalar yeterince vardır. Hatta Mesnevî’yi inceleme amacıyla kurulmuş ilmî araştırma merkezleri de vardır.

Meselâ bu merkezlerden biri de Dâru’l Mesnevî’dir. Bu Mesnevî dünya dillerine çevrilen en önemli eserlerinden biridir.

1. 4. 2. Divân-ı Kebir

Divân, Klasik Türk Edebiyatında ele yazılan külliyattır. Bir veya birkaç yazarın eserlerini içine alır. Divân genelde kısa hikayeler, gazeller, kasideler, muhammas müseddes, müseba, kıtalar, rubailer ve Mesnevîleri için alır. (38) Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin Divân-ı Kebîr’i adında belli olduğu gibi onların hepsiden geniş olan eserdir. Çünkü onun içindeki şiirlerin âhengi Arap alfabesinin tertibine göredir. (39) bu tertiple Külliyâta 21 divân yerleştirilmiştir. Divân-ı Kebîr’de Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin iç dünyası ve hâlet-i rûhiyesi yansımaktadır. Ayrıca bu eserde, Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin hayata bakış tarzı, dünyayı tasvir etmesi, hayal gücünün genişliğini görüyoruz. Divân’daki gazeller bazıları Selahaddin Zerkubî’ye Hüsameddin Çelebi’ye, Şemsi Tebriz’e adanmıştır. Onun için de zamanında Divân-ı Şemsul Hakayık olarak da isimlendirilmiştir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin Divân-ı Kebîr’ini İngiliz İngilizce’ye Nicholson, Mithat Bahari Baytur ile Abdülbâki Gölpınarlı Türkçeye çevirmiştir. Divân-ı Kebîr’in Türkçe’ye çevrilmiş nüshası Divân-ı Rubaiyyat adıyla birkaç kitap olarak basılmıştır. Celaleddin Rûmî’nin Divân-ı Kebîr’indeki 1765 rubâinin hepsini Abdülbaki Gölpınarlı Türkçe’ye çevrilmiştir.

1. 4. 3. Fîhi Mafîh

Fîhi Mafîh, Kazakça'da "onun içindekinin içindeki" manasına gelmektedir. Bu eser, Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin müridleri tarafından her yerde yaptığı sohbetlerin yazıya geçirilmesini ihtiva etmektedir. Yazarlar arasında kendi oğlu Sultan Veled de vardır. 61 bölümden oluşan Fîhi Mafîh'te Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin tasavvufî düşünceleri, Allah'a bakış açısı yani O'nun yüceliğini anlatması, dünya ve ahiret, Hz. Muhammed'in peygamberliğini anlatması, şariat, tarikat, hakikat konularına açıklık getirmesi, mürşid ve mürid, Cennet ve Cehennem, insan ve din, hoşgörü, aşk, gayb âlemi, tevbe etmek, mirac, farz – vacib, semâ ve ibadet vs. dinî – felsefî kavramlara ve onların manalarına açıklamalar getirmiştir. Bu eseri Farsça'dan Türkçe'ye Meliha Anbaraoğlu çevirmiştir.

1. 4. 4. Mecâlis-i Seb'a

Bu eser Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin yaptığı yedi vaazdan oluşur. Eserde her vaaz yarı bir nasihat konusudur. Her vaazda belli bir hadisin yorumu günlük hayattan örnekler verilerek anlatılmıştır.

1. 4. 5. Mektubat

Bu eserde Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin padişahlara, çocuklarına, dostlarına, talebelerine ve diğer insanlara yazdığı mektuplar toplanmıştır. Eserde toplam 147 mektup vardır. Mevlâna Celaleddin Rûmî mektuplarını genelde âyet – hadis, hikaye ve şiir şeklinde yansıtmıştır. Mektupları üç grupta toplayabiliriz. Birincisi; padişahlardan fakir fukaraya yardım etmeyi istediği mektuplardır. İkincisi; fakirleşmiş insanlara yardım istenen mektuplardır. Üçüncüsü ise; manevi ihtiyaçlarını gidermek isteyenlere verilen cevaplardır.

Sonuç olarak şöyle bir fikre ulaşıyoruz :

1. Mevlâna Celaleddin Rûmî eserlerini Fars dilinde yazmıştır. Bunun sebebi ise onun yaşadığı 12. asırda Anadolu'da yazı dilinin Farsça ve Arapça olmasındandır. Belki bu yüzden Mevlâna Celaleddin Rûmî'yi Farsî olarak kabul ediyorlar. Ancak gerçek şu ki, Mevlâna Celaleddin Rûmî hem ana hem de baba tarafından Türk'tür.

2. Mevlâna Celaleddin Rûmî İslâm dininin içinde gelişip ortaya çıkan Tasavvufun en meşhur simalarından biridir. Onun en önemli eserleri; Mesnevî, Divân-ı Kebîr, Fîhi Mafîh, Mecâlis-i Seb'a ve Mektubat'tır. Bu eserleri derin anlamlı dinî – felsefî düşüncelerle doludur.

Eserlerinde genel olarak yaşadığı devrin olaylarından hareket ederek insanlara doğru yolu gösteriyor. Allah ve peygamber aşkı, ahlâklı olma, insanları sevme, şiddetten uzak durma gibi konuları işlemiştir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserlerinin temel dayanağı olan dinî ve sosyal – felsefî görüşlerine gelecek konularda değineceğiz.

2. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ'NİN DİNÎ VE SOSYAL – FELSEFÎ DÜŞÜNCESİ

2. 1. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ'YE GÖRE İNSANIN ÖNEMİ, GÜNLÜK HAYATI VE AHLÂKÎ PORTRESİ

Mevlâna Celaleddin Rûmî insan hakkında etraflıca fikirler bırakan bir düşünürdür. O insanın yaratılışı hakkında anlatarak onun biyolojik ve sosyal, manevî yönlerini karşılaştırıyor. İnsan için neyin iyi neyin kötü olduğunu sıralıyor. Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî insanı bir âlem olarak vasıflıyor. (40) Onun için insan, kendinî sıradan bir mahlûk olarak hissetmemesini ve kendi yaratılışını anlamaya çalışmasını istiyor. Çünkü insanoğlu yeryüzünde Allah'ın halifesidir. (41) Mevlâna Celaleddin Rûmî bu derin düşünceleriyle insanların kendi aralarında çok farklı olduklarını belirtiyor.

İnsanların bu özelliklerini açıkça ortaya koymak için Mesnevî'den şu örneği verebiliriz: Yaşadığımız âleme dikkatle bakâlim. Bizim dünyamız bu âlemin milyarda bir parçasıdır. İnsan ise dünyaya göre bir zerre kadardır. Yaratılışı bakımından her ne kadar zayıf olsa da âlemlerin en yücesidir. İnsanoğlundan başka hiçbir yaratılmış bu seviyeye gelememiştir.

Bu kadar yüce mevkiye sahip olan insanoğlunun o kadar da büyük sorumluluğu vardır. Onun için her akıl sahibi insan nereden geldiğini, niçin geldiğini, nereye gideceğini düşünmeye mecburdur. Ondan sonra sıra bunları kim yaptı, kim yarattı sorusuna gelecektir. Tekrar mahlûkat âlemine göz atâlim: Âlemde olan her şey iki çeşittir; canlılar ve cansızlar. Canlılar: İnsanlar, hayvanlar ve bitkilerdir. Cansızlar: Bunların dışındakiler. Birinci bölümdeki canlıların en yücesi insanoğludur. O kendi aklıyla hayvanları ve bitkileri, materyalleri bilebilmektedir.

Havada uçan, denizde var olan, en nazik oluşumları kontrol edebiliyor. Duygusu ve aklı sayesinde diğer mahlûkatlara kendi üstünlüğünü kabul ettirmiştir.

Bu kadar üstünlüğü olsa da insanoğlu en küçük bir kum zerresini bile yaratmaya gücü yetmez. Çünkü bu âlemi, bu âlemenden olmayan ve hiçbir şekilde bu âleme benzemeyen Allah Teâlâ yaratmıştır. Onun içindir ki insanoğlu kendi kaderinin Allah'ın gücünde olduğunu hisseder. İşte bundan dolayı tüm Müslüman toplumu: 1. Allah'tan başka ilah olmadığına, 2. Hz. Muhammed'in de O'nun gönderdiği peygamber olduğuna inanıyor. (42)

Kur'an ilimleri arasında Tefsir ilminin ayrı bir yeri vardır. Kur'an'ın tefsirini yapmak, O'nu anlatmak, Kur'an'ın nâzil olduğu dönemden bu güne kadar devam etmektedir. Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Muhammed'dir. O'nun vefatından sonra bu görevi Hz. Ali üstlenmiştir. O'nun kitabı olan "Nehcü'l-Belağa" da titiz bir şekilde yazılmıştır. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin de bütün eserlerinin temel amacı Kur'an-ı Kerim'i anlatmak olmuştur. Onun içindir ki Mesnevî'ye çağdaşları Farsî dilde yazılan Kur'an benzetmesi yapmışlardır. (43) Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin kendisi bile Kur'an'dan 760 defa parçalar olan Mesnevî'sini gerçek anlamda Kur'an'ın sırrını açıklayan bir eser olarak belirtilmiştir. Mesnevî'nin hikâyeleri Kur'an kıssaları ve hadislerle dayanan dinî – mistik olayları anlatmadan oluşur. Bununla birlikte şeriat, edebiyat, tarih, örf – adet, temizlik gibi konuların yanı sıra kibirlilik, yalancılık, utanmazlık, emanete hıyanet etmek gibi kötü hasletlerin üstesinden gelmeyi de anlatmaktadır. Hz. Mevlâna'nın Mesnevî'sini okudukça insanın okuyası gelir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî genelde ekilektik düşüncüyü savunmuştur. O'na göre insan akıllı her şeyi kavrayamaz. Bundan sonrasını mistik yolla anlayabilir. Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî kendi düşüncelerinde İslâm ile Tasavvuf arasında bir yol bulmaya çalışmıştır. Her sufi dinî şartları yerine getirmekle mükelleftir demiştir. Bununla birlikte O, müzik dinlemeyi, şarkı söylemeyi, düğünlerde oynamayı tercih ettiğinden bazıları tarafından şeriata ters düşmekle itham edilmiştir. Yine de O kendi düşüncesiyle İslâm'ı kaynaştırmıştır. O'na göre takva insanın asıl görevi Allah ile bağlantı kurmak, O'nunla sohbet etmek ve görüşmektir. Bundan dolayı Hz. Mevlâna Allah'a ulaşmanın en kısa yolunu aramıştır. O'nun dinî inancının temeli Allah'ı övmek, ibadet ve zikir etmek, oruç tutmak, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek vs. düsturlardan oluşmuştur. (44) Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye göre Allah'a inanmayan insan cahildir. Allah'sız insan hayvandır, ruhsuzdur. Ona göre canlılar üç çeşittir; bitkiler, hayvanlar ve akıl sahibi insan.

İnsan vücudu da iki bölümden oluşur; ruh ve nefis. Allah'a inanmayan birisi sadece ruh sahibi hayvandan farkı yoktur. İшти bu ruhsuz adam er veya geç hayatın anlamının ve amacının ne olduğunu araştırmaya koyulacaktır. Onunu içindir ki Kur'an Allah'a inanmayanları karanlıkta yol bulamayanlara benzetmiştir. Bu fani dünyanın amacı ve anlamı Allah'a inanmakla anlaşılır. İşte bunlarla birlikte Mevlâna Celaleddin Rûmî Kur'an'ı anlamak için duygu ve

tecrübe ile birlikte kalbin de önemi büyüktür. “Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmediğiniz bir halde çıkardı. Size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki şükredesiniz.” (Nahl : 78)

İyi dinleyin ! Biz görünen görünmeyen bir çok varlığı cehenneme atacağız. Onların kalpleri vardır kavramazlar, gözleri vardır görmezler, kulakları var işitmezler. Onlar hayvanlar gibi hatta daha da aşağıdadırlar.”

Kur’an bize aklımızı kullanmayı, dünya ile insan hakkında derin düşüncelere dalmayı ve böylece gerçek hakikate ulaşmayı emrediyor. Düşünmek, gözlemek ve anlamak aşağıdaki hususların anlamını kavramayı gerektirir.

1. Gayb alemi ve tabiat aleminin anlamını bilmek, anlamaya çalışmak: “Akıl ve vicdan sahipleri ayaktayken, otururken, yaslanırken hep Allah’ı hatırlarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerine derin derin düşünürler.” Ey Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, gerçekten çok büyüksün; bizi o ateş azabından koru, (Ali İmran : 191)

2. İnsan varlığına, toplumsal olaylara ve tarihe bakış : “ ... İşte ayetlerimize yalan diyenlerin durumu böyledir. Anlat bu olayı, belki düşünüp taşınırlar. (Araf : 176)

3. Allah’ın emrine ve onun anlamına bakış : “Öyleyse onlar bu Kur’an’ı hiç düşünmezler mi, yoksa kalpleri üzerinde üst üste kilitler mi var?” (Muhammed : 24) (45)

Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin derin manalı felsefî düşünceleri insan hayatının anlamını, çeşitli inançları arasındaki hoşgörüyü, ahlâkî değerleri anlatıyor. Bunları anlatırken Kur’an sureleri ve âyetlerine dayandırılmıştır. Hz. Mevlâna’ya göre Kur’an’da insan yaratılışı tarihi böyledir : Allah Teâlâ Cebrail’e şöyle diyor : “Yerden bir avuç toprak getir.” Cebrail bu emri yerine getirmek için harekete geçti. Fakat toprak Allah’ın bu kararına razı değildi. Onun için toprak dile gelerek dedi ki: “Benden yaratacak olduğun insan bazıları için faydalı bazıları için zararlı olabilir. Allah rızası için benden alma.” Bunu duyan Cebrail kendine verilen görevi yerine getiremedi. Bundan sonra Allah, Mikail ile İsrail’i gönderdi ancak bunlar da başaramadı. Allah’ın bu emrini Azrail yerine getirdi. İşte bu sertliğinden dolayı Allah Azrail’i can almakla görevlendirdi. Diğer melekler onun bu durumunu kabullendi. Bir de Azrail, Allah Teâlâ’ya şöyle bir ricada bulundu: “Ey Allahım! İnsanlar kendi canlarından ayrılmak istemiyorlar ve bana karşı geliyorlar. Bana düşman gözüyle bakıyorlar.” Allah bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ben çeşitli hastalıkları ve sebepleri göndereceğim, o sırada onların dikkati sen de olmaz ve ölüm sebeplerini sende bulmazlar.”

Ondan sonra Mevlâna Celaleddin Rûmî şöyle devam ediyor. “O zaman insan sadece topraktan yaratılmış birisi mi?” sorusunu soruyor. Şöyle devam ediyor : – Hayır, insan sadece topraktan yaratılmamıştır, onun içine Hakk’ın nuru karıştırılmıştır. Yapıldıktan sonra ona can verilmiştir. (Hacc :5) Daha sonra insan kendinî geliştirerek meleklerin bile takdir ettiği bir varlık olmuştur. En sonunda dünyadaki varlıkları yönetme gücü ona verilmiştir. Allah’ı unutmamak için insanoğluna hilafet emaneti yüklenmiştir.

Yukarıda yazdıklarımızı özetleyecek olursak Mevlâna Celaleddin Rûmî insanın özelliklerinin şunlardan oluştuğunu söylüyor :

1. İnsan Allah’ın yeryüzündeki halfesidir. (Bakara : 30) Halife olduğunun delili de dünyayı değiştirebilme gücüne sahip olmasıdır. Bu açıdan o, diğer varlıklara göre Allah’a daha yakındır.
2. Yaratırken “Allah ona kendi ruhundan üflemiştir.” Onun için insan her zaman Allah ile yakın ilişki içinde olmaya meyillidir.
3. İnsanın tabiatı temiz ve yücedir. Onun yaratılış Allah’a meyillidir. (Rum : 30)
4. İnsan Allah’ın sırrını kendinde saklayan varlıktır.
5. İnsan hür bir varlıktır. Diğer bir deyimle günah ve sevap işleme yeteneği vardır.
6. Allah’a meyilli olmasına rağmen onun tabiatında cimrilik, zâlimlik, utanmazlık, fitnecilik vb. kötü huylar da vardır. (Mearic : 19 , Hûd :9)
7. İnsanın kaderi değişmez değildir. Onun kendi erkine göre iyiye veya kötüye doğru değişme yolu vardır. İslâm insanın irade hürriyetini sınırlamamıştır.
8. İnsanın bütün hareketlerinin asıl amacı kendinî kurtarmaktır. Kurtuluş ancak nefesine hakim olup ameli Salih yaptığında gerçekleşir. (Haşr : 9)
9. İnsan Allah’ın emrini yerine getirmekle mükelleftir. Kur’an’da bu konuda şöyle buyrulmaktadır : “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu üstlenmeye yanaşmadılar. Ondan korktular da emaneti insan üstlendi. Çünkü insan çok nankör, çok cahildir kesinlikle!” (Ahzab : 72)

Hür ve Allah yolunda hayat geçirmek İslâm dininde insan hayatının en başlıca görevidir. “ Allah’ın yeri insanın gönlündedir.” (46)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin sosyal – felsefî düşüncesi hayatın bütün alanlarını kapsamaktadır.

Mevlâna Celaleddin Rûmî bazı insanların tabiatındaki kötü alışkanlıklara anlayışla bakmak gerektiğini ileri sürüyor. Onların bu davranışlarını sabırla karşılayıp iyi yönde değiştirmeye çalışmak gerektiğini söylüyor. İnsan karakterinin değerlendirmede adil davranmaya çağırıyor. Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye göre Kur'an'da adalet kavramı rahmet için de zulüm için de aynı şekilde ifade ediliyor. Allah'ın adaleti en yücedir. Onun için insan yalvarırken Allah'tan rahmet diler. Kötülüklerden alıkoymasını ister. Hz. Mevlâna insan hayatına büyük önem vererek nasihat etmekle yetinmemiştir. Kendi davranışlarıyla da örnek olmuştur. Buna delil olarak Hz. Mevlâna'nın fakir ailelere ve meczuplara yardımlarda bulunmasını gösterebiliriz.

Eski zamanlarda âlimlerden ve filozoflardan insanın yaratılışı hakkında açıklamalarda bulunanlar epey çoktur. Fakat “insan nedir?” sorusuna hiçbiri cevap verememiştir. Bazı ilim adamları insan için, konuşan hayvandır demiştir. En sonunda da konuya açıklık getiremedikleri için “insan meçhul bir varlıktır” teorisini geliştirmişlerdir.

İşte Mevlâna Celaleddin Rûmî İslâm dinî çerçevesinde bu duruma şöyle bir açıklama getirmiştir: İnsanoğlu yaratılışı bakımından âlemin en küçüğüdür fakat manevi yönden büyüğüdür, Allah'ın temsilcisidir. O'nun Esmâü'l Hüsnâ'sını kendinde yansıtabilen tek varlıktır. Onunu için tasavvufta Allah'ın 99 ismini kendi ruhunda gösterebilene “insan-ı kâmil” denmiştir.

Genelde Müslüman sufileri ve âlimleri düşünceye iten belli başlı problemlerden biri de insan-ı kâmil meselesidir. Kâmil insan, sufilik düşüncesini çevresine öğreten, davranışlarıyla örnek olan aydın kişidir. Mükemmel insan anlayışı sadece İslâm anlayışında değil diğer dinlerde de vardır. Klasik Arap dinî – felsefî düşüncesine kâmil insan kavramını ilk defa soka Muhyiddin İbn-i Arabî olmuştur. (1165 – 1240) İbn-i Arabî'nin eserlerinde kâmil insan kavramına yakın 10 başka kavram ifadeleri de vardır. Ancak bu kavramın ilim hayatına girişi daha sonralara rast gelir. Kâmil insan kavramının kökü Ortadoğu dinî – felsefî sistemine kadar uzanıyordu. Bunun temelinde insan ile âlemin birbiriyle uyum sağlaması, ikinci olarak Allah ile insan arasındaki benzetme düşüncesi yatmaktadır. Gazâli, insanın aklını melekût âlemine, duygusunu ceberrût âlemine, vücudunu da mülk âlemine benzetmiştir.

Gazâli'ye göre insan Kur'an'da denildiği gibi Allah'ın yeryüzündeki resmidir.
(48)

İbn-i Arabî'ye göre kâmil insan, her yönlüdür. Allah gerçeğini kendi bedeninde gösterebilir.

İnsan Allah'ın âlem nişanı ile Hakk nişanı birleştiren hayat sahibidir. Onun için insan yeryüzünde Allah'ın halifesi oldu. Halife olmak kamil insandan başkasına layık değildi. Çünkü Allah onu âlemi tanıyabilen varlık olarak ve sırrını da kendi modelinden yansıttı. (49)

Kısacası kâmil insan İbn-i Arabî'ye göre mistik yani gayb sırrını sezebilen özel insandır. Bu özellik insana Allah'tan gelmiştir. İnsan kendi iç dünyasını anlayarak yaratıcısını tanır. (50)

Tasavvuf ilmindeki tüm varlıkların yaratıcı Allah'tır diyen düşünce, Mesnevî'de de açık bir şekilde göze çarpmaktadır.

Göze baksam yaratana görüyorum

Yere baksam yaratana görüyorum

Kalbime baksam yaratana görüyorum

Çeşitli renkle dolu kalbimde de baksam yaratana görüyorum

Hava, su, toprak hepsini Allah yaratmıştır. (51)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserlerinde gelen olarak insanın iki yönlü tabiatının olduğuna (dış görünüşü itibariyle canlıya, iç görünüşü itibariyle de meleklerle benzemesi), insanın asıl amacının kamil insan olmak için gayret sarf etmesi gerektiğine ve bununla ilgili yöntemler ele alınmıştır.

“Ruhun kaynağı Allah'ın nurudur. Dünyanın toprağı ise insan vücudunun özüdür. Bu ikisini uyumlu hale getirecek olan Allah Teâlâ'dır.” 852)

Allah Teâlâ bu iki yaratılmışı birleştirerek uyumlu bir hale getirmiştir. Ancak ruh asıl mekânı olan Allah katına ulaşmanın özlemini çekiyor. Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî bu özlem için şöyle der:

“Kamıştan yapılan ney nasıl geldiği sazlığı özlerse, insan ruhu da tıpkı onun gibi kendi âlemine kavuşmayı ister.”

Hız. Mevlâna< Mesnevî'de bataklığın içinden çıkın pınarın suyunun denize ulaşmak istediğini fakat o bataklığın onu göndermediğini söylüyor. Eğer pınar suyu yani ruh bataklıktan kurtulabilirse azad olur. Bataklık ise kuruyup gider, diye yorumluyor. (53)

Mevlâna Celaleddin Rûmî bu beyitle şunu demek istiyor: “İnsan ruhu, kendi geldiği yeri arıyor. Onu ulaşmak için çırpınıp duruyor. Fakat bedeni ve nefsi ona engel oluyor. Bu sebeple beden ile nefsi olumsuz etkileyen şeylerden uzak durmayı tavsiye ediyor. Bu dünyada mal – mülk edinmek mevki sahibi olmak seni sarhoş eder, eğer onları elde edemezsen ona ulaşmamak sana elem ve hüzn verir. Hz. Mevlâna'nın şu beyti ruhun neftsen yüksek olduğunu anlatıyor: Ruhun gücü sırlı bir güçtür. Onun anahtarı da Allah'tadır. Beden güzel görünümüyle hayata nazlanır. Bu da ruhun gücüdür, ruh ne kadar yüksel olursa beden de o kadar güçlü olur. (54)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, cismin üstünlüğü ruhun bulunmasıyla beraberdir. Cisimden ruh çıkınca, cismin hiçbir değeri kalmaz.

Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî can ile vücudu şöyle karşılaştırır:

“Can hikmete, bilgilere, tene, bağa, bahçeye, üzüme meyleder. Can, şerefe ve yükselmeye, ten ise kazanca, ota, yiyeceğe, içeceğe can atar. (55)

Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî, insanın canlılığının artmasını hikmet ve bilgi nurunun derecesine göre tayin eder.

“Can tecrübelerle sabittir ki, haberdar olmaktan ibarettir. Kim daha fazla bilgili ise daha canlıdır. İnsanın canı hayvanın canından daha üstündür, çünkü bilgimiz daha fazladır.” (56)

Hz. Mevlâna insanların kendilerine bakış açısının değişik olduğunu söyler:

“Birisi insanı nakışlarla süslemiş çamurdan bir resim olarak görür. Öbürü ilim ve amelle dolu bir balçık.” (57) Bu iki anlayış tarzını iyice kavramak gerekir. İnsan sadece nakışlarla süslenmiş bir resim ne de ilim ve amelle dolu bir çamurdur. Onun bir içi bir de dışı vardır. Çamurun resmi nakışlarla süslenmiş, içi de ilim ve amelle doldurulmuştur. Böylece ten bakımından hayvana, can bakımından da meleğe yakındır.

Hz. Mevlâna insanın yükselmesini arzu eder ve şöyle der:

“İnsanın aslî gıdası Allah'ın nurudur, ona hayvan gıda lâayık değildir. Gönül her dosttan bir gıda ile gıdalanır, her bilgiden bir lezzet alır.” (58)

İlâhi bilgilerle ruhî yönümüzü tekâmül etmeye çalışmak, maddî varlığımızı kuvvetlendirecek gıda ve arzulardan kaçınmak gerektiğine işaret eder. Bilgi nuru ile insanların gıdalanacağını belirtmiş olur.

Hız. Mevlâna insanoğlunun yaratılmışların en üstünü olduğu şu şekilde açıklar: “Vettini sûresindeki (insanı en güzel şekilde yarattık) (59) âyetini oku. Ey dost, en değerli cevher insanın canıdır. En güzel şekil olan insan şekli arştan da üstündür, düşünceye de sığmaz. Bu değer biçilmez şeyin kıymetini söylesem ben de yanarım, işiten de yanar.” (60)

İnsan mahlûkatın en değerlisi ve şekil bakımından da en üstünüdür. Bundan dolayı insana “eşrefi mahlûkat” yani yaratılmışların en şerefli si denilmiştir. Cenab-ı Hakk insanı en güzel şekilde yarattığını beyân eder. Bu değerli varlığın kıymetini anlatmak mümkün değildir. Zira bütün âlemin sırrı orada gizlenmiştir. İnsanın mahiyeti bir sırdır. Mevlâna’ya göre bu sırrın açıklanması pek mümkün değildir. O insanda bütün âlemin birleşmiş olduğunu şöyle ifade eder.

“Ey güzel dost, sen bir kattan ibaret değilsin. Sen bir âlemsin ve bir derin denizsin. O senin olağanüstü varlığın yok mu, işte o belki dokuz yüz kattır. Yüzlerce alem, o dibi, kıyısı bulunmayan denize gark olur, karışır.” (61)

İnsan, kendini basit bir varlık olarak, görmelidir. Çünkü bütün âlemin sırrı kendisinde gizlenmiş mahlukatın fihristidir. Allah Teâlâ’nın yarattıklarının içinde insan Allah bütün sıfatlarına mazhar olan tek varlıktır. O Allah’ın ölçөгüdür. Allah insanı bilgili yarattığı için, insan da kendi varlığının ölçөгünde Allah’ın tecellisini bazen seyredebilir. Her şey insanda mevcuttur. O, Tanrının aynasıdır. O yüzden insan her istediğini kendinde aramalıdır. Sufi inancına göre kâinat, merkez noktası olan insanda son bulmuştur. Alemdeki varlıklar, Allah’ın sıfatlarından ancak birine veya diğerine denk olabilir. Hâlbuki insan tamamına denk olmuştur. Bu sebepten de Sûretullah’ın tam aynasıdır. İnsan hariçteki âlem-i süğrâ denilmiştir. Bazı mutasavvıflar daha da ileri giderek, insanı âlem-i kübrâ, kâinatı âlem-i süğrâ kabul ettiler. Buna göre Allah’ı bilmek için önce insanın kendisini bilmesi lazım gelir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî bu hususta şöyle der: “Onunu için Hz. Muhammed bunu anlattı dedi ki: “Kendini bilen Allah’ı bilir.” (62) Böylece sufiler bu sözü kral haline getirdiler. (63)

Hız. Mevlâna, bu durumu izah için, şöyle der:

“Sen surette küçük bir âlemsin, fakat gerçekte en büyük âlem senin. Görünüşte ağacın dalı meyvenin aslıdır. Hakikatte dal meyve için var olmuştur. Meyve elde etmeye ümidi ve meyli olmasaydı hiç bahçıvan ağaç diker miydi? O halde meyve görünüşte ağaçtan gelmiştir. Hakikatte ise ağaç meyveden doğmuştur.

Bu konuda Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî, hâkimlere şöyle cevap verir :
“Hâkimler insan hakkında küçük âlemdir derler, fakat Tanrı hâkimleri insan

büyük âlemdir demişlerdir. Çünkü hâkimlerin bilgisi, insanın sûretine aittir, hakikatte bu hâkimlerin bilgisi sâyesinde insanın gerçeğine ulaşmıştır. (65)

İnsana üstün değer veren Mevlâna, her insanı büyük bir alem olarak kabul eder. Zira Cenab-ı Hakk Hz. Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır. (66) O dâima manaya önem vererek şöyle der: “Surette kalırsan putperestsin. Her şeyin suretini bırak, manaya bak. Hacca gidersen hac yoldaşı ara, ister Hintli, ister Türk, ister Arap fark etmez. Onun şekline, rengine bakma, azmine ve maksadına bak.” (67)

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, Mevlâna, insana insan olduğu için değer veriyor, onun rengine ve ırkına önem vermiyor, ayırım yapmıyor. O insanlarda fikir ve gaye birliği arar. Aralarında gaye ve din birliği olmayan münâfıklar için şöyle der: “Allah bunlar hakkında (Onlar size uyuyunca sayınızı çoğaltmazlar, ancak aranıza nifak sokar, hile ve fesadı çoğaltırlar) buyurdu. (68) Mert olmayan arkadaşlara uyma, çevir onların yaprağını, çünkü onlar sizinle arkadaş olurlarsa gezilerde saman gibi içsiz hale düşerler. Bunlar sizinle beraber saf tutarlar ama sonra kaçarlar ve safı bozarlar. Bu çeşit insanlardan ise münafıklardan çok kalabalık kişinin size uymasındansa az asker daha iyidir. (69)

Münafıklar hakkında Mevlâna, daima onlardan sakınmayı, onların insana kuvvet vermeyip zaafa uğratacağını izah eder. O münafıklar için hiç de imanî düşünceye sahip değildir. Müslümanlara, aralarında inanç birliği olmayan kimselerden hiçbir fayda gelmeyeceğinin ve kendi güçlerine güvenmelerini tavsiye eder.

Her şeyin kendi cinsin çekeceğini Hz. Mevlâna şöyle belirtir: “Şunu bil ki, güzel güzeli cezbeder. (Temizler, temizler içindir) (70) âyetini oku. Dünyada her şey bir şey cezbeder, sıcak sıcak, soğuk soğuk çeker. Bâtıl da bâtılı çeker. Bâkîler yani doğru yolda olanlar da bâkîlerden hoşlanır. Cehennem ehli-i olanlar, cehennem ehli olanları çeker. Nura mensup olanlar yine nura mensup olanları çeker. (71)

Dünyada her şey kendi cinsine meyler. Hepsinin arasında tam birlik yoktur. Nasıl soğuk soğuk, sıcak sıcak cezbederse, kâfir kâfire, mümin mümine alaka gösterir. Ancak kendi cinsinden olanlar arasında tam bir buluşma olur. Birlikte yaşayan insanlarda gaye ve inanç birliği olmazsa uyuşma da olmaz. Ahirette bile insanlar arasında cennetlik ve cehennemlik diye bir ayırım vardır. Hepsisi bir yere gitmez.

Mevlâna Celaleddin Rûmî düşünce âlemine dalmış ve bâtın âlemini düşüncelerine yönelmiş, gayb âleminin sırlarını müşahede etmek için kafa yormuş büyük bir mutasavvıftır. O, “Nefislerinde de ibretler vardır, bunu

görmezler.” (Zariat : 21) ayetinin sırrına erebilmiştir. Daima insanlara kendilerine bakmalarını ve kendi üzerlerinde düşünmelerini tavsiye etmiştir.

Hz. Mevlâna, her şeyin insanın kendisinde olduğunu belirtmek için şöyle der: “ Ey insan! Sen Allah’ın sırlarının nuhasısın. Sen sultanî güzelliğin aynasıdır. Dünyada her ne varsa senden hariç değildir, ne istersen kendinden iste aradığın sendedir. (72)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, insan hak ve hakikate ulaşmak için kendi yaratılışı üzerinde düşünmesi, kâinatta bulunun her şeyin kendisinde olduğunu hatırlanarak çıkarmaması gerekir. İnsan olarak işlerimizde kendi üzerimizde düşünmek ve hareketlerimizde kendi iç muhasebemizi yapmak durumundayız. Kendimizin dışında olan birçok olaylara dalarak, yaratılışımızın asıl gayesinden de gafil olmak doğru olmaz.

Hz. Mevlâna’nın müridi Şems ile ilgili şu olay bu hususu açıkça izah eder : Şems, seyahati esnasında bir şeyhe rastlar, bu şeyh genç çocukları seyretme hastalığına tutulmuştu. Nerede genç bir çocuk görse onun yüzünü seyretmeden kendi alıkoyamazdı. Şems ona: “Hey bu ne haldir?” diye çıkıştı. Şeyh : “Güzellerin yüzü ayna gibidir, ben Allah’ı o ayna da görüyorum.” dedi. Şems buna karşılık : “Ey ahmak, madem ki, Tanrı’yı su ve toprak aynasında görüyorsun niçin can ve gönül aynasına bakıp da kendini aramıyorsun?” dedi. (73)

Şems, şeyhe güzellerin yüzüne bakmaktansa kendi gönül aynasına bakarak Allah’ın varlığını düşünmek gerektiğini anlatmak ister.

Hz. Mevlâna, insanın içinde her şeyin yazılı olduğunu, fakat insanı tam olarak anlamaya mani çeşitli engellerin olduğunu şu şekilde izah eder: “İnsan büyük bir şeydir. Onda her şey yazılmıştır. Perdeler ve karanlıklar bırakmaz ki, insan içindeki o ilmi okusun. Bu perdeler ve karanlıklar dünyanın heva ve hevesleridir.” (Fihî Mâfih)

Bütün sûfiler için Allah’ın didarını kendi iç dünyasında araması, onun varlığını görmesi ilk şartlardan biridir. “İnsanın kalbi geniş büyük bir alemdir, orada çok şey yazılmıştır. Allah kalbe kabul etme, özleme, isteme gücü vermiştir. Samimiyetle Hakk dediğimiz insanın kalbinde yer alan Allah’ın kendidir. Allah, sadece kalp ile kabul edildiğine göre, kalp onu tanır ve görür. İnsanın iç dünyasında O’nu görmesini engelleyen bir takım perdeler olabilir. İnsanın iç dünyası bir takım dünyevi isteklerle doludur. (74)

İnsan kıymetini kendi öz cevherinde aramalıdır. Bu mevzuda Hz. Mevlâna şöyle söyler : “Allah Rasulü der ki: ‘İnsanlar madenlerdir.’ Sen de geçer akçanı kendi

madeninde ara. Beden tahtından çık da can tahtına otur; gökten geç de kendi Zuhâl yıldızını ara.” (75)

Hız. Mevlâna insanın bir çok hata ve kusur işlemesini kendisini bilmemesinden ileri geldiğini ve kendi ayıbını görmenin erdem olduğunu şu sözleri ile ortaya koyar: “Ey kendi ayıbını gören mutlu can, kim bu ayıptan bahsetse onu kendi üstüne alan mübarek kimse!” (76)

Hız. Mevlâna kendi başına gelen belâ ve dert için başkalarını kabahatli bulma kendine bak der ve bu fikrini şöyle anlatır : “Kısacası sana ne dert gelirse başkasına kabahat bulma; kendine bak.” (77)

Başkalarına kötü gözle bakmanın kendinden olduğunu Hız. Mevlâna şu sözleriyle belirtir : “Kime kötü gözle bakarsan bil ki kendi varlık âleminden bakmakdasın, sen kötü olduğun için başkasını da kötü görüyorum.” (78)

“İyilik etmek insan için büyük bir görevdir.” diyor düşünür. (79)

Mevlâna Celaleddin Rûmî böyle düşüncelerini dile getirerek başkalarına iyilik yapmayı, başkalarının hakkında iyi düşüncelerde bulunmayı, insanî hasletlerin en yücesi olduğunu belirtmektedir. O kendi kendini tanımadan önce lüzumsuz işlerle meşgul olanları tenkit ediyor : “Ey insan! Sen benim izin verdiklerimi ve vermediklerimi biliyorum diye övünüyorsun. Fakat sen kendin izimli misin? Bundan haberin yok. Demek ki bu yersizdir, yersiz olan iş yanlışdır, sen bunu biliyorsun fakat bile bile bu yanlışta devam ediyorsun. Kendine iyice bir bak, her eşyanın bir kıymeti vardır, onu biliyorsun ama kendini bilmiyorsun. Bu da cahillik ve ahmaklıktır. Sen mutlu ve mutsuz olanları iyi bilirsin ancak kendine bir bak sen mutlu musun?” (80)

“Ey insan! Diğerlerinin doğru ve yanlış hareketlerini eleştiriyorsun, onlar hakkında hüküm veriyorsun. Ruhsat verilen veya verilmeyen şeylerin peşindesin doğruyu yanlıştan ayırabiliyorsun, fakat kendi yaratılışın hakkında düşündün mü? Gökteki yıldızları rakam rakama bölüyorsun ama kendin nasılsın onu niye bilmiyorsun?” (81)

Hız. Mevlâna, insanlara iyi geçinmeyi ve onların faydalarına çalışmayı ister, söyle der : “Canım efendim, iyi huylu ol da insanlarla iyi geçin; tam kâr edilecek yer burası, ne diye işe sarılmaz da kâr etmezsin?” (82)

“Dünyada insanlarla iyi geçinmek sûretiyle kazanç elde et. Ömrünü boşa harcama. Fakat kendilerinde hayır olmayan ve ahlâken düşük insanlarla da pek ilişki kurma. Zira böyle kimselerin tava gibi karalığı sana bulaşır. Kötü

huyuluların zahmetlerini çekip sabretmek, bulut gibi menfaatli olmak gerek. Babacığım! İnsanların hayırlısı, halka faydalı olandır.” (83)

İnsanların en hayırlısı olmak için onlara iyilik yapmak ve onlardan gelecek olan her türlü kötülüğü sabırla karşılamak gerekir. (84)

Hız. Mevlâna insanlara kötülük yapmaktan sakınmayı kötülük yaptığın zaman taktirde o kötülüğün yine kendine döneceğini şöyle izah eder : “Kötülükte bulundun mu kork, emin olma. Çünkü yaptığın kötülük bir tohumdur, Tanrı onu mutlaka bitirir. Birkaç kere belki yaptığın kötülükten pişman olur, utanırsın diye örter, gizler.” (85)

Allah Teâlâ bazen kötülük yapanlara fırsat verir, cezasını hemen vermez. Kötülük ekilen bir tohum gibidir. Ekilen tohum bir gün çıkar. Bunun için kötülük yapmaktan mutlaka kaçınmalıyız. Şayet kötülük yaparsak er geç yapmış olduğumuz kötülükle karşılaşırız.

Her insana güvenilemeyeceğini Hız. Mevlâna şöyle açıklar : “İnsanların çoğu insan yiyicidir. Onların selam vermelerini pek güvenme; hepsinin de gönlü şeytan evidir. İnsan şeytanın lafına pek kulak asma.” (86)

Kötü dostun gülümseyişine kanma. Onların gülümsemesi, selam vermesi yapacakları kötülükleri gizlemek içindir. Zaten denilmiştir ki, “Zehri altın tas içinde sunarlar.” Günümüzde de aynı anlayış vardır.

Hız. Mevlâna bu hususta da der ki : “ Dostun kasap gibi postunu yüzmek için sana “-Ey can, ey sevgili” diye hitabeder.” Böylece dostluk göstererek postunu yüzmek ister. İşte bu tarz dostluğun altında çeşitli kötülükler yatmaktadır.” (87)

Aşağılık kimselerin işvelerine kanmayı da Mevlâna şöyle izah eder : “Aşağılık kişilerin hürmetini, hatır saymasını, o hizmetçinin hürmeti ve hatır sayması gibi bil. Yalnızlık adam olmayan kişilerin işvesinden iyidir.” (88)

Mevlâna Celaleddin Rûmî kötülerin iltifatlarına kanmamayı, hürmet ve saygılarına inanmamayı, riyakarlıklarına katlanmaktansa yalnız kalmanın daha iyi olacağını anlatır. İnsan çok değerli bir varlık olmasına rağmen kendi değerini anlamadığını Mevlâna şöyle belirtir : “İnsan bir dağa benzer, dağ nasıl aldanır da yılan gibi olana hayran olur. Zavallı insan lâyıkıyla kendisini tanıyamadı. Fazilet âleminde geldi ancak noksan âlemine düştü. (89)

İnsan üstün bir varlık olduğu için mal ve mevki peşinden koşarak yaratılışının asıl gayesini unutmaması gerekir. Sadece hayatın gayesi mal ve mevki elde etmekten ibaret olmadığını belirtmek içindir. Daima cismani yönümüzün

tekâmülüne çalışarak, ruhî tekâmülümüzü geri bırakmak şeklinde düşünölmektedir. Şeyhin Sâdî, hayatta mala karşı nasıl vaziyet alacağımızı şu şekilde açıklar : “Mal ömrün rahatı içindir, ömür mal toplamak için değildir, bir akıllı kimseye sordular : – İyi talihli, kötü talihli kimdir? İyi talihli o kimsedir ki, öldü ve bıraktı yani malını kendisi yemediği gibi malıyla da hiç kimseye iyilikte bulunmadı.” (120)

Buna göre mal insanın rahatı içindir. Fakat insan sadece mal toplamak için dünyaya gelmediğini idrak etmesi gerekir.

Hz. Mevlâna da para ve malın geçici olduğunu şöyle açıklar : “Mal ve altın baştaki külah gibidir, külahı sığınanın başı keldir.” (91)

Dünyaya geliş sayesinde Hz. Mevlâna şöyle ifade eder : “Ey insan! Âleme geldin ama geldiğin yolu hiç görmüyor musun? Sen bir yerden bir yurttan geldin, geldiğin yolu biliyor musun? Hayır değil mi? Madem ki bilmiyorsun yol yoktur deme, bu yolsuz yoldan bize gitmek gerekir. (92)

Mevlâna Celaleddin Rûmî bu dünyaya insanoğlunun imtihan için geldiğini ve ona göre hareket etmesi gerektiğini şöyle anlatıyor : “Bu hayata gelince iş yap, sanan öğren, ilim tahsil et, elinden geldiğince başkalarına yardım et.” (93)

Bu bilinen bir husustur. Müslüman olan herkes, ekmeğini helal yol ile kazanmak, sanat ve ilim öğrenmek, elinden geldiğince diğerlerine iyilik etmek farz sayılırsa, sûfiler için bu yoldan çıkmamak birinci şarttır. İslâm âlimlerine göre Hz. Muhammed’in yolunda, İslâm dininde Allah’a ulaştıran en hayırlı amel yani ibadet insanlığa hizmet etmektir. Özellikle başka insanlara yapılan iyilik, ilk önce fakir – fukaraya yetimlere yapılırsa çok büyük sevaptır.

– Yüce Tanrı : Ey kulum ben hastayken neden hâlimi sormadın?

– İnsan : Ey Allah’ım sen zaten tüm alemin yaratıcısısın, ben de bir fakirim senin halini nasıl soracağım?

– Yüce Tanrı : Bir kulum hastaydı, sen onun halini sormaya gitmedin, eğer onun halini sorsaydın beni orada bulurdun.

– Yüce Tanrı : Ey kulum ben aç idim, doyurmanı istedim bana yemek vermedin.

– İnsan : Ey Yüce Tanrım, ben seni nasıl doyuracağım, sen zaten tüm alemin yaratıcısısın.

- Yüce Tanrı : Bir kulum senden yemek istedi sen vermedin, onu doyursaydın beni de doyurmuş olurdun.
- Yüce Tanrı : Ey kulum ben senden su istedim ama sen vermedin?
- İnsan : Ey Yüce Tanrım, sen zaten tüm âlimin Rabbisin, ben aciz bir kulum sana nasıl su vereceğim.

İşte bu hadis Peygamberimizin Yüce Tanrı'nın sözlerini bize ulaştıran haberidir. Buradan da anlayamaz mıyız? Hasta, aç –susuz insanın halini sormak Yüce Tanrı'ya yaklaşmanın en güzel yoludur.

İslâm dinindeki en önemli ibadet insana hizmettir. Bu konu hakkında Allah Teâlâ Mâûn sûresinde inananlarla inanmayan riyakârların halini anlatır : “Bak şu dini yalanlayana! İşte bak, öksüzü hor görüyor. Yoksulun halinden hiç anlamıyor. O namaz kılanların vay haline! O kuru kuraya yatıp kalkanların vay haline! Çünkü gösteriş yapıyorlar, en küçük yardımı bile geri çeviriyorlar.” Gördüğümüz gibi Kur'an yetimlerin hakkını yiyenleri, açları doyurmayanları, zekât vermeyenleri, namazı boşa gitmiş ikiyüzlüler olarak gösteriyor.

Yine İsrâ sûresinin 26. âyetinde : “Akrabaya, yoksula, yolu kesilmiş hakkını ver, fakat saçıp savurma.”

Nur sûresinin 22. âyetinde : “İçinizden nimet ve varlık sahibi kişiler, yakınlarına yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere yardım etmede kusur etmesinler. Affetsinler, kusurlarına aldırmasınlar.”

Kur'an'da benzeri âyetler çoktur. Fakat insana yardım etmenin Yüce Tanrı'ya ulaşacağı ayet nerede diye bir soru akla gelebilir. Rum sûresinin 38. âyetinde şöyle buyruluyor : “ O halde yakınlara, yoksullara, düşküne hakkını verin. Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için en hayırlısı budur. Sevinecek olanlar işte onlardır.”

Ayetin manası gayet açık ve net değil mi? Allah'ın cemalini görmek isteyenler bunları yerine getirmesi gerekir. İşte bunların yerine getirenler için Kur'an garanti veriyor.

İnsan ve Dehr sûrelerinde : “Sevdiği yemeklerinden fakirlere, yetimlere ve mahpuslara gönderiyorlar, biz sadece Allah'ın cemalini görmek için yediriyoruz, sizden hiçbir karşılık da teşekkür de istemiyoruz.”

Demek bütün mal ve mülkünü fakirlere, yetimlere vererek yardım yolunda bulunanlara gerçek Tanrı yolundaki insanlar diyebiliriz. Müslüman için en

önemlisi imanî değerlerini vicdan ve hayâ duygusunun yüksekliğini kaybetmemesidir. (94)

İnsanın dünyaya gelmesindeki amaç Allah'ı tanımak ve O'na kulluk etmektir. Fakat bu ibadet sırf Allah için ve riyâdan uzak olmalıdır. İnsanoğlu ise bu dünyadaki fani şeylere çok dalıp gidiyor ve asıl görevini anlamıyor : “Dünya nedir? Allah'tan uzak olmak, para, ticaret ve kadın bunlar dünya değildir.” (95) Bu beyitte Hz. Mevlâna insanın dalgınlıktan kurtulmasını belirtiyor.

Mevlâna Celaleddin Rûmî dalgınlıktan kurtulmanın yolu insanı arzu ve isteklerini sınırlamasıyla mümkün olacağını söylüyor : “Bu dünya tuzaktır, o tuzaga çağırana ise nefstir. Tuzaklardan kaç onlara meyil etme. Eğer böyle hareket edersen kurtuluş bulursun. Eğer isteklerini dizginleyemezsen zulme dûçar olursun.” (96)

İnsanoğlu mal – mülk edinmek için her şeye başvuruyor. İnsanların istekleri ise hiçbir zaman bitmeyecektir. Sonunda bu hayata bile niçin geldiğini anlayamadan geçer gider. Aç gözlülüğümüzü kanaat ile engellemezsek sonu kötü olur. Yaratılışımızın asıl sebebini anlamadan kendimizi ucuza satmış oluruz. Bun konuyla ilgili Hz. Mevlâna şöyle diyor : “İnsan kendini ucuza sattı. İpek idi, nefsinin basit bir kumaşa satıp gitti.” (97)

Sadece mal – mülk edinmek için çaba harcayan insan kendini ucuza satar ve manevî zenginliklerin kıymetini anlayamaz.

Mevlâna Celaleddin Rûmî her insan başkalarıyla iyi geçinmesini ve dost olması gerekir diyor : “İyiler ihtiyaçtan dolayı kötü huylu insanlarla da anlaşmak zorunda kalır. Onun için karşılıklı saygı ve dostluk insanlar için en gerekli özelliştir.” (98)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin derin dini ve sosyal – felsefî düşünceleri insanın varlığını ve ahlâkî yönlerini açıklamaya adanmıştır. Bunun yanı sıra düşünürün eserlerinden o devrin sosyal hayatıyla ekonomik durumlarında ip uçları vermektedir. Şiirlerindeki kahramanların her biri kendilerine has manevî ve sosyal yükleri üstlenmişlerdir. Onlar kendi zamanının arzu ve isteklerini tanıtan rol sahipleri olarak görülüyorlardı. Tabii ki, Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin edebi kahramanları sadece olumlu rolü oynayanlar değildir. Orada olumsuz rol sahipleri de az değildir. İşte bunların davranışlarını mizah konusu alarak, kötülük, zâlimlik, utanmazlık, hırsızlık gibi alışkanlıklar deşifre edilerek bunlardan örnek almayı ve böylece iyiliğe doğru yürümeyi beyan ediyor.

Mevlâna Celaleddin Rûmî konu seçmede hayatın çeşitli alanlarının derinliklerine girmede onların sosyal estetik anlamını açıklamada ve oradaki

kahramanların rollerini vasıflamada çok ustadır. İnsanın günlük hayatından çok iyi bir şekilde örnekler alan Mevlâna Celaleddin Rûmî derin sosyal anlamı olan, eğiticilik yönü yüksek düşüncelerini aşağıdaki hikayelerde şu şekilde anlatmıştır.

a. Hakikata Yaklaşmak

Hinliler karanlık bir ahıra fil getirip halka göstermek istediler. Hayvanı görmek için o karanlık odaya epey bir insan toplandı. Fakat ahır o kadar karanlıktı ki gözle görmenin imkânı yoktu. O, göz gözü görmeyecek kadar karanlık bir yerde file ellerini sürmeye başladılar.

Birisi hortumuna dokundu; fil bir oluğa benzer dedi.

Başka biri kulağına dokundu; fil bir yelpazeye benzer dedi.

Bir başkası da sırtını ellemişti o da; fil bir taht gibidir dedi.

Herkes neresini ellese ve nasıl algıladıysa ona benzetti.

Onların sözleri ve görüşleri farklı farklı oldu. birisi ‘dâl’ dediyse diğeri ‘elif’ dedi.

Ama herkesin elinde bir mum olsaydı sözlerindeki aykırılık kalmazdı. Duygu gözü ancak avuca ve köpüğe benzer. Avuç bütün file birden elleyemez ki. Denizi gören göz başka köpüğü gören göz başka. Köpüğü bırak da denizin gözüyle bak sen. Köpükler gece gündüz denizden meydana gelir. Onların deniz harekete geçirir. Fakat sen ne şaşılacak şey ki köpüğü görüyorsun da denizi görmüyorsun.

Hayatta da böyledir. İlim ve fennin olmadığı yerde, karanlık ve cahillik büyük yer kaplar.

b. Aşk ve Kalp

Sûfilerin anlayışına göre aşk, sevginin ve muhabbetin aşırı derecede olanıdır. Aşk muhabbetin en son mertebesidir. Muhabbet insana istediğini yaptırır. Çünkü aşk varlığın ve yaratılışın asıl sebebidir. Aşkın birkaç çeşidi vardır. hakiki aşk; bunun da iki çeşidi vardır; birincisi Allah’ın kendi yarattığı kulunu sevmesi, ikincisi ise kulun Allah’ı sevmesi. Kendi düşüncesiyle Mevlâna Celaleddin Rûmî aşk ve kalbi bu şekilde açıklıyor.

Kim olursan ol ve hangi durumda olursan ol aşık ol, aşkın esiri olmaya çalış. Temiz buğday tohumu ekersen temiz ürün alırsın. Temiz buğday ateşte çabuk pişer lezzetli ekmek olur.

Mecnun, Leyla'ya mektupta şöyle yazmıştır :

“İsmim gönlümde, hayalin gözümde, can ve bedenim kalbimde, öyleyse ben aşktan nasıl kurtulabilirim. Onun için sen benim bütün varlığımdasın. Bu durumda ben ne yapabilirim ki; kalem kırıldı, kâğıt yırtıldı. (99)

c. Bizanslılarla Çinlilerin Resim Yarışması Hikâyesi

Çinliler, biz daha yetenekli ressamız dedi. Rumlar da biz daha iyi yaparız dediler.

Padişah, sizi imtihan edeceğim bakâlim hanginiz haklı dedi.

Çinliler ve Rumlar hazırlandılar. Rumlar işlerini daha iyi yapıyorlardı.

Çin ressamı bize bir özel oda verin bir de sizin odanız olsun dediler.

Kapıları karşılıklı iki oda vardı. Birini Rum ressamı diğerini de Çin ressamı aldı.

Çinliler padişahın yüz çeşit renkten boya istediler.

Padişah bunun üzerine hazinesini açtı. Çinlilere her sabah boyalar verilmekteydi. Rum ressamı ise pas gidermekten başka ne resim ne de boya işe yara dediler, kapıyı kapatıp duvarı cilalamaya başladı.

İki yüz çeşit boyadan resim yapmaktansa renksizlik daha iyi dediler.

Renk bulut gibidir, renksizlik de ay; bulutta parlaklık ve ziya görürsen bil ki yıldızdan aydan ve güneştedir. Çinli ressam işlerini bitirdiler. Hepsisi de yaptıkları resmin güzelliğine sevinmekteydi. Padişah kapıdan girip odadaki resmi gördü.

Hepsisi akla sığmayan olağanüstü güzeldi. Ondan sonra Rum ressamın odasına gitti. Bir Rum ressamı karşı odayı görmeyi mani olan perdeyi kaldırdı. Öbür odada Çinlilerin yaptığı güzel resim ve nakışlar bu odanın cilalanmış duvarına vurdu.

Orada ne varsa burada daha iyi görüldü. Resimlerin yansıması adeta göz alıyordu.

Ey oğul Rum ressamaları sufıydı. Onların ezberleyecek ders ve kitapları yoktu ama gönüllerini adamakıllı cilalamışlardı ve istekten, hırstan ve hasislikten arındırılmışlardı.

O aynanın saflığı berraklığı gönlün vasfıdır. Gönle sınırsız, hesapsız suretler aksedebilir.

d. Pozitif İlimler Hakkında

Bir padişah oğlunu sanat ve ilim öğrensin diye okula gönderdi. Hocaları ona bütün sanat ve ilimleri öğretecek âlim olarak yetiştirdiler.

Eğitim süresi bitip evine dönen çocuğunu denemek için padişah avucuna bir yüzük koyup oğluna sordu : Ey oğul söyle bakâlim benim avucumda ne var? Oğlu : Avucundaki yuvarlak bir şey, rengi sarı ve içi boş dedi. Padişah : Verdiğin cevap güzel fakat onun ne olduğunu tam söyle dedi. Oğlu : Belki de kasnaktır dedi. Padişah : Özelliklerini doğru söyledin, fakat sendeki ilim, akıl kabının içinde kalmış. Nasıl oldu da sen kasnağın avucun içine sığmayacağını fark edemedin?

Buna ruhsat var buna yok, bu helal bu haram diye ayırmışlardır. Ancak onların hepsi kendileri hakkında asiller hakkında, neyin helal neyin haram, neyin temiz neyin pis olduğunu anlamıyorlardı. İnsan kalbi, gönlü temiz, anlamlı cevher gibidir. Onun için insan gönlünü kalbi temiz adil insanlar anlayabilir. (100)

Birisi anne karnındaki çocuğa:

— Dışarıda güzel hayat, çeşitli yemekler, bağlar, bahçeler denizler, sahralar, ay, yıldız, güneş vardır. Sana bundan başka daha ne gerek, niye bu karanlık yerde çaresiz olarak bekliyorsun. Gerçeğini söylemek gerekirse çocuk buna inanmaz ve söyleyeni de kovarak der ki:

— Bu bir saçmalık, boş ve aslı olmayan şeydir.

Çocuk böylece hiçbir şeyin farkına varmadan inanmadığı bir gerçeği dinlemek istemiyor.

Böylece günümüzün insanları da diyorlar ki: Bu hayat karanlık ve dar bir çukurdur. Dışına baktığında ne kokusu ne de rengi var.

İyi sözler bazılarının kulağına girmiyor. Onların düşüncesi kalbi istekleri sağlam bir kale gibidir. İşte bu kale kulakları kapatarak işitmeyi inkar tanımaz.

Çocuğun durumu da böyle, az vakit yer edindiği ana rahmindeki gıdalar bu dünyadaki haberlere gönül koymaya fırsat vermiyor.

Sultan Veled'in, Velednamesi'sine göre Mevlâna Celaleddin Rûmî şöyle demiştir. İnsanoğlu dünyaya iki defa gelir. Birinci defa annesinden, ikinci defa kendi bedeninden ve kendi varlığından. Beden tıpkı bir yumurta gibidir. İnsanın kendisi aşk ateşinde yanarak bu yumurtanın içinden çıkmayı, bir kuş olup uçmayı kendi bedeninden kurtularak can ruhunun ölmeyen âlemine ebediyete doğru çırpınıyor. Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî bu fikrine şu şekilde devam ediyor:

Eğer iman kuşun seninle birlikte doğmasa, ölü doğmaktasın. Bedenin esirindeki can anne rahmindeki çocuk gibi uykudadır, hürriyetine kavuşmayı bekliyor. Bu dünyaya geldikten sonra kendi kendine gelmeyi ve aklına muktedir olmayı zaman belirleyecektir.

Dünyaya çocuk getirme zorluğu kadın için bir musibettir. Çocuk için ise kafesten kurtulmanın yoludur. (101)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye göre en önemli şey; Allah yolunda azap çekmek dünyanın yöneticisi olmaktan daha üstün olan şeydir. Sebebi insan için içten kendini yiyerek Allah'tan günahlarını affetmesini, farzını yerine getirmek için tüm gece ibadet eder.

e. Varlık ve Değişim

Bağdatlı birisi bütün servetini boş yere sarf ederek fakirleşmişti. Servetini tekrar ver diye Allah'a gece – gündüz yalvardı. Bir gece rüyasında bir ses olan Kahire'de gizli bir hazine olduğunu söyledi. Cebinde de hiç parası yoktu. Yine de Kahire'ye gelerek dilencilik yapmaya başladı. Fakat aklındaki işi gece olmasa da gündüz yapmaya utanıyordu. Bir gün geceleyin sokaklarda dolaşan gece bekçisi onu yakaladı, hiçbir şey sormadan dayak attı. Sonunda o fakir kişi kendisini dinlemesi için istedi. O kadar güzel anlattı ki bekçi ona inandı.

Bekçi: Baksam sen hırsız gibi değilsin, fakat nasıl oldu da sen bu kadar uzağa aptallık edip geldin, ben de çok rüya gördüm. Bağdat'ta falan sokakta, falan evde hazine var dediler ama ben onun için yola çıkmadım. Bekçiyi dikkatle dinleyen adam verilen adresin kendi evi olduğu anladı.

Öyleyse insan için en önemli mesele hakikat hazinesini aramaktır. Fakat onu bulmak için başka yere gitmek, birilerinin etkisinde kalmak gerekebilir. (102)

Mevlâna Celaleddin Rûmî Allah'ın kendisinin ahlâki ve insanî yönden gelişmesinde büyük lûtfu olduğunu defalarca dile getirmiştir : “Bu sebepten dolayı ben başkalarına kaba davranmam. Allah Teâlâ bana denizin suyu gibi çok geniş yürek vermezse ben de diğerleri gibi kaba huylu olabilirdim belki. (103)

Mevlâna Celaleddin Rûmî kendi zevkine düşkün fakat başkalarına sıkıntı veren insanları hiç sevmezdi. Ona göre insanların hepsi bu fânî dünyada yolcudur. Onun için mümkün olduğu kadar diğer insanlarla iyi geçinmek gerekir diyordu. Hz. Mevlâna Celaleddin Rûmî her ne kadar böyle söylese de kötü insanlarla ilişki kurmadan kaçmıyor ve onları doğru yola çekmek için büyük çaba sarf ediyordu. Milletler arasındaki hoşgörüyü kendi şiirlerinde hep anlatıyordu : “Ben yetmiş üç milletle de dostum” şeklinde övünmüştür. (104)

Hz. Mevlâna insanları dinine veya diğer özelliklerine bakarak ayırt etmemiştir. Onlara güzel ahlâkları için, yaptığı iyiliklerinden dolayı saygıda bulunmuştur. Mesela; kendisini piri olduğu, Mevleviyye Tarikatı'nın üyelerinden olan Şemseddin Attar'ı şarap içtiği ve kadınlara bakmaya, onlara laf atmaya zaafi olduğu için kınamamış tersine onun iyi yola gelmesine yardımcı olmuştur. Sonuçta Şemseddin Atar iyi insanlar arasına girmiştir. (105)

Mevlâna Celaleddin Rûmî her zaman toplumun problemlerini dile getirmiştir. Halka belki yardımcı olur niyetiyle zamanının zenginlerine fakirlere yardımda bulunmalarını isteyerek mektuplar yazmıştır. Buna delil olarak Mevlâna'nın talebelerinden Malatyalı Selahaddin'in Mevlâna kendisine değil de tersine fakir fukaraya yardım etmesini isteyerek vezir Muineddin Pervane'ye yazdığı birkaç mektubu hakkındaki hatırasını söyleyebiliriz.

Mevlâna Celaleddin Rûmî insanların kendi atalarından dostluk ve barış içinde olmalarına büyük önem vermiştir. Bütün insanlar kendi aralarında barış ve hoşgörü içerisinde oldukları için güçlüyüz. (106)

Gerçek insanî özellikler başkalarıyla barış içinde yaşadığımız anda mümkün olacağını dile getirmişti. Bununla birlikte her zaman yoksul ailelerde yardımda bulunmaya çağırıyor : “Eğere birisi başka bir fakir insana yardım ederse o onu tekrar dirilterek hayata getirmiş gibi olur. (107) Kötü insandan sadece kötülük gelir diye ondan kaçma, elinden geldiği kadar ona iyilik yapmayı öğret. İyiyi kendi iç dünyanda ara. Dış görünüşe aldanarak usanma, iyi düşün iyi hayallere gark ol. İyi düşünce insanı sağlıklı kılar. Hayvanlar ot yiyerek beslenir, insanlar ise iyilikle beslenerek kemale erer. (108)

Mevlâna Celaleddin Rûmî yaratılış kötü kimselerden bahsederken şöyle bir misal : “Bir akrep ırmak kenarında dolaşıyordu. Kaplumbağa akrebin yanına

geldi ona; burada ne yapıyorsun dedi. Akrep ırmağın karşı tarafına geçmek için çare aradığını söyledi. Kaplumbağa da merhamete geldi ve onu sırtına aldı. Su üzerinde yüzmeye başladı. Irmağın ortasına gelince sokma arzusu akrep de uyandı, sırtına iğnesini dokundurdu. Kaplumbağa ne yaptığını sorunca akrep, hünerimi gösteriyorum dedi. Sen bana iyilik edip yarama merhem koydun, ben de sana iğnemi sokuyorum. Ben göstereceğim şefkat bu kadardır, dedi. Bundan sonra kaplumbağa suya daldı. Bu uğursuz akrep de cehennem yılanının yanına gitti. (109)

Bu hikâyeye göre Mevlâna yaratılışı kötü kişilerden hiç fayda gelmeyeceğini belirtmiş olur. Mevlâna insanın aklına ve tecrübesine göre değer verir. İnsanın değerini akıl ve tecrübesiyle ölçer. Bu konuda şöyle açıklamada bulunur. Çalış da âkil ol. Sen bu sayede akli kül gibi içi âlemini gör. (110)

Bu beyte göre Hz. Mevlâna, insanın çalışmakla aklının ve tecrübesinin artacağını söyler. Diyojen gibi Hz. Mevlâna da insanı kamil aramıştı ve bu arayışı şöyle ifade etmiştir : “Dün şeyhinin çevresinde elinde bir mum dönüp duruyor, insan istiyorum insan diyordu, biz de çok aradık dediler bulunmuyor. Dedi ki: “O bulunmuyor dediğiniz yok mu işte onu istiyorum. (111) Tekrar o “benim talebelerim doğuştan akıllı ve terbiyeli insanlar olsaydı ben onların müridi olurum, şimdi ise ben onları iyiler arasına girmeleri için üstadlık yapıyorum demiştir. (112)

Bütün insanları Hz. Mevlâna : Sosyal fark gözetmeksizin sevmiş. Hak tabakasından esnaf, sanatkâr ve yüksek kesimdeki insanlarla ilişki kurmuş.

Bu yüzden de herkes onu sevmiş, asırlar geçmesine rağmen, onun adı unutulmamıştır.

2. 2. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ’NİN KADIN HAKLARI VE KADININ AİLEDEKİ YERİ VE ROLÜ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ.

Mevlâna Celaleddin Rûmî sosyal – felsefî düşüncelerle dolu eserlerinde kadın ve ale konusuna geniş bir yer vermiştir. Mesnevî ve Fihi Mâfih adlı eserlerinde kadın konusu çok yönden araştırılmıştır. Hz. Mevlâna’nın kadın konusundaki düşünceleri yerine göre değişir. Bazen kadını çok över, bazen de kötülüklerin başı olarak gösterir. Hz. Mevlâna kadının ruhunun çok yüksek olduğunu söyler. Kadına iş yaptırmanın mümkün olmadığını, bir mesele hususunda zorlama yapılırsa aksine hareket edeceğini câhil kimselerin ailelerine sözlerini geçirmede daha etkili olduklarını fakat kadınlara nazik davranmayı nasihat ediyor.

Mevlâna Celaleddin Rûmî kadın haklarına kesinlikle riayet edilmesini ısrarla ister. Oğlu Sultan Veled'e gelini Fatma Hatun için yazdığı mektup kadın haklarını belirtmesi açısından büyük önem taşır. (114)

Hz. Mevlâna'yı ailesine, çocuklarına ve torunların bağlı bir aile reisi olarak görmekteyiz. O, İslâmî esaslar dâhilinde kadınların haklarının korunmasını ısrarla ister. Onun kadın hakları hususundaki ısrarlı düşüncelerini örneklerle açıklayalım. Oğlu Sultan Veled ile gelinin arası biraz açılınca göndermiş olduğu mektup haklarına ne derece önem verdiğini belirtmesi bakımından takdiri şayandır. Bu mektubunda Mevlâna oğlu Sultan Veled'e gelini Fatma Hatun'u bir an incitmemesini daima onun hakkını gözetmesini, her günü ilk gün, her geceyi gerdek gecesi saymasını tavsiye eder. Mektubunun nihayetinde de aile sırrı olan bu mektubun konusunun açıklanmamasını oğluna tembihler. (115)

Oğlu Sultan Veled'e Mevlâna gelini Fatma Hatun'un hakkında riayet etmesi için ikinci bir mektup da yazmıştır. Bu mektup Menakibü'l – Arifin'de bulunan mektubun aynısıdır. Yalnız Menakibü'l – Arifin'in baş tarafındaki ilave kısım mektubu Sultan Veled ile üvey annesi Kirâ Hatun'un arasının açık olması sebebiyle yazılmıştır ve özür dilemesini istemiştir. Hz. Mevlâna mektubunun sonunda yine oğlu Sultan Veled'e gelini Fatma Hatun için “şayet oğlum sizi incitmeye uğraşırsa ondan gönlümü ve sevgimi geri alırım, sevmekten vazgeçerim, selamını bile almam, cenazeme bile gelmesini istemem.” (116)

Hz. Mevlâna görülüyor ki oğlundan gelini için saygı göstermesini ve onun hakkına riayet etmesini istemektedir. Hatta Mevlâna konusunu açıklamış olduğumuz birinci mektubunda Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasındaki bir olayı anlatır :

Hz. Muhammed : – Ey Ali ! Eğer sen benim ciğerimin toprak üzerinde süründüğünü görseydin ona ne yapardın? buyurdu.

Hz. Ali : – Ey Allan'ın Resülü ! Buna cevap veremem. Göz çukurumu onun sığınağı, kalbimin içi onun barınağı ve nefsimi de onda kusur ve suç işlemişlerden say.

Hz. Muhammed damadının kızı için istemiş olduğu kadın hakkına riayet ve saygıyı bütün kadınlar içinde istemiş sayılıyordu. Hz. Mevlâna'da da İslâmî saygı bâriz olarak da gözükür. Onun kadın hakkındaki düşüncelerinin esasını, Hz. Muhammed'in kadın hakkındaki görüşlerini teşkil etmektedir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin karı – koca arasındaki ictimai münasebetleri belirtmesi bakımından önemli olduğu için Mesnevî'sinde anlattığı bedevi ve karısı hikayesini özetleyelim : (117)

Hız. Mevlâna bu hikayesinde ailesine fakirliğe sabretmesini tavsiye eden bedevinin karısını konuşarak cevap verir : “Kadın kocasına bağıarak artık senin atıp tutmalarını dinleyemem. Kibir çok çirkindir. Fakat dilenci kibri daha çirkindir. Kişinin soğuk ve karlı bir günde ıslak bir elbiseye benzer.” Bedevinin karısı kocasının tevekkül ve kanaatkârlık tavsiyesine kızarak onu iki yüzlülükle itham eder. Bedevi ise karısına kızar ve insanın son derece kanaatkâr olması gerektiğini söyler. Fakat kocasının çok kızdığını görünce ağlamaya başlar. Ağlama kadınların tuzağıdır. Onun yani kocasını yenmesidir.

Ağlamak, kadınların silahıdır. Halk arasında da asırlardan beri bu görüş değişmemiştir. Neticede kadın kocasından özür dileyerek affını ister. Mevlâna bedevinin karısının özür dilemesine ve ağlamasına karşı koyamayacağını şöyle anlatıyor : “Bedevi karısının güzel yüzüne kul, köle idi. Kadın ağlamaya başlayınca nasıl tahammül edebilirdi? (119)

Mevlâna yine şöyle der : “Arzu edilen şeylere meyletmek insanlara müteyyen kılındı. Tezgin eden de Hakk’tır. Hakk’ın süslemiş olduğu şeylerden halkın sıçrayıp kurtulması mümkün müdür? (120) Allah kadını erkeğin sükûnu için yarattı. O halde Adem Havva’dan nasıl olurda ayrılır ?” (121) Mevlâna bu beyit ile şu âyeti kerimeye işaret etmektedir : “Ey kadınlar ! Cenab-ı Hakk öyle kadiri mutlaktır ki, siti bir nefesten, yani Adem’in sulbünden yaratılmıştır. Adem’in eşini de kendisinden halk etmiştir. O eşiyile sükûn bulsun ve ünsiyet etsin diye” (122) Âyet-i kerimede belirtildiğine göre kadın, erkeğin sükûnu için yaratılmıştır. Kadında da eşine karşı meyil hasıl olmuştur. Bu karşılıklı, meydana gelen temayül de evlatlarına miras olarak geçmiştir.

Bundan dolayı bedevi kendisinde bulunan bu ırsî meyil sebebiyle karsının ağlamasına ve özür dilemesine dayanamayarak yumuşar. Mevlâna Celaleddin Rûmî bu olayı şöyle anlatır: “Bir adam kuvvette Rüstem’den, şecaatte Hz. Hamza’dan fazla bulunsa da kendi karısının emrine esirdir.” (123)

Günümüzde bile bir erkek ev haricinde otoriter olarak tanındığı halde, evde ailesinin isteklerine esir olabilir.

Mevlâna erkeklerin, güç, kuvvet bakımından üstün olduğunu kabul eder. Fakat kadının çok defa erkeğe hâkim olduğunu söyler. Bu fikrini izah için de şu örneği zikreder : “Su ateş üzerine dökülürse ateşi söndürür. Fakat su bir tencere içerisinde ateş üzerine konulursa, ısınır, kaynar ve buhur haline döner. Burada suyun ateşi söndürmesi, erkeğin görünüşte gelip, hakikatte mağlup olduğunu temsil etmektedir. Zira ateş kap içerisindeki suyu buhar haline getirmiştir. Kadın ateşe, su erkeğe benzetilmiştir. “Zahiren suyun ateşe galebesi gibi kadın galip ise de batınen tâlibi olduğun için sen onun mağlubusun” der. (124)

Mevlâna, cahil erkeklerin sert ve haşin olduklarını, incelik, merhamet duygusundan yoksun buldukları için âkil ve ârif kimselerden daha fazla kadınlara tesirli olduğunu belirtmektedir. Fakat kadınlara şefkat ve saygı göstermenin insanlık vasıflarından olduğunu da şu beyitle izah eder :
“Muhabbet, şefkat ve rikkat insanlık vasfıdır. Kızgınlık ve kabalık hayvanlık vasfıdır.” (125)

Mevlâna kadınları Allah’ın nuru olarak göstermektedir. “O, Allah’ın pertavidir, mâşuk değildir. O, sanki hâliktir, mahlûk değildir.” (126)

Mevlâna bu beyitte bedevinin karısının mağlubiyetinin sebebini mahlukiyet kuvveti ile değil de, kendisine akseden hâlikiyyet nûrundan dolayı meydana geldiğini anlatır. Böylece bedevi karısına söylediği sözlere pişman olur ve ondan özür diler.

Nasıl bir kadınla evlenilmelidir ? Mesnevî’de bu soruya meczup bir kimse konuşturularak cevap verilir. Hikayede evlenmek isteyen bir kadın, meczup bir adama dedi ki: “Ben mahalleden bir kadın olmak istiyorum, benim gibi bir kadına layık olan kimdir? Meczup şöyle dedi : Dünyada üç türlü kadın vardır. İki beladır, üçüncüsü ele gezmez define gibidir. O biri istersen hepsi temiz olur. İkincisinin yazısı senindir, yazısı başkasınındır.” Meczuba evlenmek isteyen kadın sözlerini açıklamasını istedi : Meczup ise açıklamasında : “Kız ile evlenirsen tamamen senin olur ve sana bağlanır. Yarısı senin olan kadın ise dul kadındır. Hiç senin olmayan kadın da çocuğu olan kadındır.” der (127) Mevlâna bu hikayesiyle de hak arasında yaygın bir fikri anlatmış ve dul veya çocuklu bir kadının, bir kız kadar evleneceği kocaya bağlanamayacağını açıklamış olur.

Hız. Mevlâna hayatında iki defa, ilki Lala Şerafeddin Semerkandî’nin kızı Gevher Hatun’la, vefat ettikten sonra Kirâ Hatun’la evlenmiştir. (128)

Menâkibul Arifin’deki şu olayda Mevlâna Celaledin Rûmî’nin bu husustaki fikrini belirtmesi bakımından kayda değer. (129) Şeyh Salahaddin Zerkubi, Konya civarındaki Kâmile köyüne gitmiştir. Bu köyde anne ve babasının isteği üzerine evlenmiştir. Salahaddin evlendikten sonra Konya’ya gelmiştir. Mevlâna Ebul-Fazl mescidinde vaaz ediyordu. Salahaddin de bu mescide gelmişti. Mevlâna ise Seyyid Burhaneddin’den sitayişle bahsediyordu. Salahaddin birden bire Seyyid Burhaneddin’in hallerini Mevlâna’da gördü. Bunun üzerine Mevlâna Celaledin Rûmî’ye son derece saygı ile ayaklarına kapandı. Mevlâna ona iltifatta bulunan “Nerelerdeydiniz?” diye sordu. O da : “Evlendim, sizin sohbetlerinizden mahrum kaldım” dedi. Mevlâna : “Hayır, sen iyi yapmışsın. Kadın erkeğin bahtıdır.” diye dua etti. Bu olaydan anlaşılıyor ki, manevi sahada ilerlemeye evlenme mâni teşkil etmez.

Mevlâna daima tek kadınla evlenmeyi tavsiye edip, kendisi de buna riayet etmiştir.

“İki karısı olanın karılarından birisinin mutlaka gönlü kırılır. O öbür kariya daha çok gönül verir. Gönlüne o daha hoş gelir.” diyor (130)

Bu bakımdan her insanda Eyyub sabrı bulunamayacağına göre, ailelerinden birine meyil daha fazla olacak. Erkek kadınları arasındaki mutlak eşitliği temin edemeyeceğinden, ailelerinden birinin gönlünü kıracaktır. Böylece erkeğin birkaç kadınla evlenmesi şart değildir, çünkü dengeyi sağlayamaz.

Mevlâna zamanı gelince evlenmeyi tavsiye eder. Çeşitli kötülüklerden kaçınmak için evlenmek gerektiğini söyler. Şöyle anlatıyor : “Şehvet yemeden olur, az ye.” (131) “Bir kadınla nikâhlan da kötülüklerden kaç. Yedin, içtin mi şehvet seni belâyaya atmasın. Mâdem ki yemeye, içmeye hırsın var, çabuk bir kadınla evlen, yoksa birisi gelir kızın en güzeli alır gider. Sıçrayan eşeğin sırtına taş yükünü vur, o kaçmadan, sıçramadan önce sırtına yükü yükle.” (132)

Mevlâna evlenmeden eşlerin her bakımından birbirlerine denk olmasını istemektedir : “Kapının bir kanadı tahtadan öbürü fildişinden. Böyle bir şey olur mu? Nikahda iki çiftin birbirine eşit ve denk olması lazım. Yoksa iş bozulur, geçim olmaz. (133)

Bu gün bile evlenirken eşler arasında eşitliğin sağlanmasına çalışılmaktadır. Günümüzde evlenmede görülen sosyal bozuklukların, anlaşmazlıkların ve boşanmaların sebeplerinden birini de bu noktada aramak gerekir. Netice olarak evlenme yeni bir hayatın kapısını açmak demek olduğuna göre, Mevlâna, eşleri kapının kanatlarına benzetmektedir. Şayet kapının biri tahtadan, diğeri fildişinden olursa bunlar hiç birbirine uyar mı?

Mevlâna boşanmaya da karşıdır. O asla ayrılıklardan hoşlanmaz. Mesnevî’de : “Muktedir oldukça ayrılık cihetine gitme. Çünkü benim indimde karısını boşamak en çok buğuz ettiğim şeydir.” (134)

Bu beyitte Mevlâna Peygamberimizin : “Allah, kadın boşamaktan daha sevimsiz bir mübah yaratmadı.” (135)

İnsan kadına isteklerini fazla yerine getirmeye çalışırsa iyi netice vermeyeceğini, kadını ıslah etmek için Mevlâna : “Kendin iyileş ve onun tahammül edilmeyen hareketlerini sabırla karşıla, hatta kıskançlık erkeklerin vasıflarından olsa bile sen yine kıskançlığı terk et. Tavsiyesinde bulunur. Mevlâna, “Sen onun vasıtasıyla iyileş, güzelleş, ona doğru git. Yoksa sendeki iyi vasıflarla, sonra kötü vasıflar meydana gelir.

Hz. Muhammed ince bir yol göstermiştir. Bu yolda kadınların kaprislerine, kötülüklerine tahammül etmek, hafta onların söyledikleri imkânı olmayan şeyleri dinlemek ve kendinizi iyileştirmek, düzeltmek için evlenmektir. Zira Hz. Muhammed Müslümanlıkta bekârlık yoktur, buyurmuştur. (136)

Mevlâna insanların kötülüklerine katlanacak onların pisliklerinin kendi üzerlerinde kalmasını ister ve der ki: “Senin huyun iyilikte ve tahammülle iyileşir. Onların ki ise zulüm ve kötü muameleden dolayı bozulur, kötüleşir. (137)

Mevlâna kadının ruh yapısını anlamak için şöyle bir soru sorar : “Kadın nedir? diye sorulursa “Sen desen de demesen de o kendi bildiği gibidir ve bildiğinden şaşmaz. Söylemekle ona tesir edilmez. Hatta kötü olur.

Sen ne kadar kadına kendini sakla örtün diye emretsen kendini gösterme arzusu onda o kadar artar. Bunun neticesinde kadın aşırı derecede örtündüğü zaman halkta görme arzusu daha da fazlalaşır. Sen kadına kendi isteği olmadan zorla örtün diye ısrar ettikçe iki tarafın görme ve görülme arzularını kamçılamaş oluyorsun ve kadına iyilik yaptığını zannediyorsun. Bu meselede şu hususa dikkat etmek gerekir. Mevlâna kadının mutlaka örtünmemesi gerekir neticesi çıkarılmamalıdır. Bu konuda şöyle diyor : “Sen merak etme, aklını, işini, gücünü karıştırma, bunun aksine de olsa o yine kendi bildiği yolda gidecektir. Ona engel olmak,onun rağbetini artırmaktan başka işe yaramaz.” (138)

Hz. Mevlâna görülüyor ki, kadının yaratılışına önem vermektedir. Kadın hakkında şüphe ve kıskançlığı düşerek huzurunu kaçırma. Kadını kendi bildiği yoldan çevirmek zordur. O kendi yaratılışına göre hareket eder düşüncesindedir.

Mesnevî’de şöyle bir hikâye anlatır : “Adamın birinin kıskanç bir karısı vardı, bir de güzel hizmetçisi vardı. Karısı kocasını kıskandığı için kocası ile hizmetçiyi hiç yalnız bırakmazdı. Kadın bir gün hizmetçi ile beraber hamama gitmişti. Adamın karısı hamam tasını unuttuğu için hizmetçiyi eve gönderdi. Adam ile baş başa kalmayı arzulayan hizmetçi hemen koşarak eve geldi, adam ile isteklerine kavuştu. Kadın sonradan hizmetçiyi eve gönderdiğine pişman oldu, şüphelenip eve döndüğünde onları suçüstü yakaladı.” (139)

Hz. Mevlâna bu hikayesinde insanın içinde kötülük yapma arzusu varsa, cevheri bozursa ona ne kadar mani olursa da nihayet isteğine ulaşacağına engel olunamayacağını anlatmak istemiştir.

Yine Mevlâna kadınların yüzlerini örtmeleri hususunda nefislerine düşkün olan kimseler güzellerin yüzlerini açık olarak görürlerse huzurları kaçır ve onları rahatsız ederler. O halde böyle kimseler için kadınların yüzlerini

açmamalarını yerinde bir hareket sayıyor. Fakat gönül ehli olan insanlara kadınların yüzlerini açmalarının bir sakıncası olmadığını söylemektedir. Kadın bu tür erkeklere fitne ve fesat vasıtası değildir. (140)

Zamanın, kıskançlıkla örtünme hakkında özelliğini belirtmesi bakımından da şu hikâye önemlidir. Bu olay kadınların erkeklerden sakınması lazım geldiğini belirtir. Hz. Muhammed'in evine kör bir adam gelmişti. Hz. Ayşe bu âmâdan sakınmıştı. Bu olay Mesnevî'de şöyle anlatılır : Peygamberimiz sınamak için “o kadar gizlenme o seni görmüyor ki” dedi. Hz. Ayşe elleriyle işaret ederek “o görmüyor ama ben onu görüyorum ya.” dedi. O temiz kadın kıskanç peygamberin gayretini biliyordu. Kim daha güzelse kıskançlığı daha çoktur. (141)

Zamanımızda ailelerin bozulmasına sebep olan olayları Mevlâna ta 13. asırda anlatmıştı. Başkalarının hanımlarına kötülük edenler hakkında ise “kim başkalarının kadınlarına kötülük ederse bil ki karısına pezevenklik etmiş olur, çünkü bu kötülüğün cezası tıpkı onun gibi bir kötülüğe uğramaktır.”

Mevlâna'nın kadınlarla münasebetlerini Menâkibü'l – Arifin'deki bazı rivayetlerden öğreniyoruz.

'Konya'nın bütün hanımları her Cuma gecesi Nâib Emireddin Mikâil'in hanımının huzurunda toplanırlar ve mutla Hüdâvendigâr'ı çağırırlardı. Zira Hz. Mevlâna'nın bu kadına karşı hürmeti vardı. Ona “hanımların şeyhi” dedi. Mevlâna kendisine haber vermeksizin akşam namazından sonra kimseyi rahatsız etmeden yalnız başına onların yanına gelir ortalarına otururdu. Kadınların hepsi onun etrafında halka olurlardı, üzerine gül yaprağı saçarlardı, sonra da bu yaprakları alıp bunları uğur sayarlardı. Mevlâna onlara geç vakte kadar vaaz ve nasihatlerde bulunurdu. Böyle bir âdet hiçbir peygamber ve veliden görülmez, sadece peygamberimize kadınlar geç saatte de olsa gelip soru sorarlardı. Bu durum onun için helaldi ve özelliğiydi. (142)

Eflâki'nin anlattığı bu olay Mevlâna'nın kadınlara karşı son derece saygı ve hürmette bulunduğunu açıklık getirir. Onun kadınlarla toplantı yaptığı ve onlarla sohbet ettiğini ve kendisine aşırı derecede hürmet gösterdiklerini belirtmektedir. Hz. Mevlâna'nın kadınlar arasında semâ etmesi ve sabaha kadar toplantının sürdüğü, dînen bu durumun mahsurlu olduğunu söyleyenlere karşı Eflâkî, Hz. Muhammed de Arap kadınlarına nasihat ederdi diyerek Hüdâvendigâr'ı savunmaktadır; o da nasihat vazifesini yerine getirmiştir. Bu hâdiseden anlaşıldığına göre, Mevlâna'nın kadınlarla olan münasebeti de zamanında halka tarafından karşılanmıyordu ki onun için toplantılar gizli yapılıyor ve herkes de katılamıyordu. Erkekler hanımlara gözcülük vazifesi yapıyorlar ancak bu

sohbetlere katılmıyorlardı. Ancak burada dikkat edilecek bir husus var ki; Hz. Muhammed sadece nasihat yönünden örnek alınıyordu.

Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin eserlerinden ve bazı olaylardan anlaşıldığına göre, onun kadın müridlerinin olduğu kesindir. Bunlar arasında en meşhurları; kayın validesi Kirayî Buzruk, kendi hanımı Kirâ Hatun, kızı Melike, çocuklarının dadısı Kiramanaş, Konyalı Fahr unnîsa Hatun, gelini Fatma Hatun, devrin ileri gelenlerinden Sultan Fukneddin'in karısı Gömeç Hatun, saraydaki prenseslerin biçki ve nakış hocası Ustar Hatun'dur. (143)

Hz. Mevlâna'nın bazı hafif meşrep kadınlarla da ünsiyeti olduğuna dair, Ahmed Eflâkî şu iki olayı nakletmiştir: Kısaca birinci olay şu şekilde cereyan etmiştir : “Konya’da Vezir Ziyauddin Hanında Tavus adında sözende güzel bir âşufte bir kadın vardı. Bir gün Mevlâna tesadüfen oradan geçerken hana girdi. Tavus da onu odasına davet etti. Mevlâna bu davete riayet edip kadının odasında namaz kılıp dua etti. Ayrılırken de kadına sarığından bir parça keserek hediye etti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Selçuklu Sultanı'nın hazinedârı Şerafeddin hana uğradı ve Tavus’u görerek âşık oldu, böylece evlendiler. Tavus beraberinde çalışan bütün kızları âzâd ederek hepsinin temiz yola girmesine sebep oldu.” (144)

İkinci olay da şöyle gerçekleşmiştir : Sâhib İsfahânî'nin hanında, yanında güzel kızların da çalıştığı çok güzel bir fahişe kadın vardı. Hz. Mevlâna bir defasında bu kadının önünden geçerken o kadın koşarak Mevlâna'nın ayaklarına kapandı ve ona saygı ve hürmette bulundu. Bunun üzerine Hüdâvendigâr Hazretleri kadına; “Rabia! Rabia! Rabia!” diye bağırdı. Bunu gören handaki diğer kızlar da yanlarına gelip aynı saygı ve hürmeti gösterdiler. Bunun üzerine Hz. Mevlâna onlara dedi ki: “Siz ne büyük pehlivanlarsınız. Eğer siz bu yükleri, bu zahmetleri çekmemiş olsaydınız, bu kadar nefisine düşkün, şeytana uyan erkekleri kim yenendi? İffetli ve namuslu kadınların iffet ve namusları nasıl anlaşılırdı.” diye hitap etti. Hatta bu sözleri duyan devrin ileri gelenlerinden biri, “Mevlâna gibi büyük bir adamın genel ev fahişeleriyle ilgilenmesi ve onlara böyle iltifatlarda bulunması manasızdır.” der. Bunu duyan Hz. Mevlâna; “bu kadınları oldukları gibi hareket ediyorlar ve riyâda bulunmuyorlar. Eğer erkeksen sen de onlar gibi mert ol, için dışın bir olsun, iki yüzlülüğü bırak. Eğer için dışın bir olmazsa işin bâtıldır ve boştur.” (145) dedi. Bu olaydan sonra bu kadın da pişmanlık duyarak tevbe edip yanındaki kızları da âzâd etti.

Bu iki olaydan anlaşılıyor ki Hz. Mevlâna, halk arasında değersiz kabul edilen kötü kadınlara ilgi göstererek, onların doğru yola girmelerini temine çalışıyor. Halkın iyi bakmadığı bu kadınlara önem veriyor ve onların günahtan uzaklaşmaları için zamanını esirgemiyor. Çekinmeden onların böylelikle onore ediyor. Hatta kadınlara, İslâm'ın en büyük kadın mutasavvıflarından olan

Râbiâtü'l Adeviyye'nin (713 – 801) adıyla hitap ederek, bu sâyede onları iyi yola sevk ediyor. Diğer bir husus da etrafın dedikodusuna aldırmadan onların evlerine girebiliyor ve uzun süre kalabiliyor. Bu hareketini eleştirenlere de onları oldukları gibi gördükleri için takdir edilmelerini istiyor ve riyâkârları da yerlere vuruyor.

Bir gün Hz. Mevlâna “hanımlara danışın fakat söylediklerinin tersini yapın” hadisini açıklıyordu. Açıklaması esnasında şu olayı anlattı : “Bir gün İbn-i Mesud Basra’da evinin damında dolaşıyordu. Hanımına, “bu damdan aşağıya atlayacağım” dedi. Kadın olmaz diyerek bağırmaya başladı. Kocasını onu dinlemeyerek aşağıya atladı ve ayağı kırıldı, yatağa düştü. O sırada Şam’dan haberciler gelmişti. Mesud’un da iştirak etmesini istemişlerdi. O da özrünü beyân ederek isyancılara katılmayıp büyük bir günahattan kurtulmuştu. (147)

Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin yukarıda anlattığı olayı iyice düşünersek, kadının haklı olduğu gözükür. Fakat kadın zâhiren haklı olsa bile, burada neticenin erkeğin lehine hareket olduğunu anlatmak istemiştir. İbn-i Mesud ayağını kırmakla zarar görmüştür, ancak Halife Osman’ın şehit edilmesine iştirak etmeyerek büyük bir günahattan kurtulmuştur. Nitekim yine Mesnevî’de : “Ey yolcu, yolcuyla danış, kadına değil, çünkü kadının görünüşü seni topal eder.” dedi. (148)

Hz. Mevlâna şeytanın kadın vasıtasıyla birçok insanı kötü yola sevk ettiğini misallerle anlatır. Mesnevî’de : “Hz. Yusuf kadın yüzünden zindana düştü, sıkıntılara uğradı, o bile böyle olursa artık ben elli kere darağacına çekilirim. Şeytan, Hz. Adem’e nice defa masallar okudu ama Havva “ye” deyince Allah’ın yemeyin dediği meyveyi Adem yedi. Yeryüzünde zulümle dökülen ilk kan, kadın yüzünden ve Kâbil elinden çıktı.” (149)

Burada unutmamamız gerekir ki Mevlâna Celaleddin Rûmî bütün kadınları günahkâr olarak addetmez. İslâm’ın kurallarına göre hanımlarla erkekler Allah katında eşittir. Yaptıkları işlere göre günah veya sevap kazanacaklardır. Hristiyanlar’da olduğu gibi, Hz. Adem yasak meyveden yediği için insanların hepsine suçlu diyemeyeceğimiz gibi, Havva’nın bu suça Adem’i teşvik ettiği için de bütün kadınları suçlu sayamayız.

Mevlâna Celaleddin Rûm Mecâlis-i Seba’da, İsrailoğulları arasında yaşayan Barsîsa adlı bir Zâhid’in hikayesini anlatır. Hikayeyi kısaca özetleyelim : “Barsisa çok zâhid ve tıp sahasında da büyük bir şöhret sahibi kimseydi. Birçok hastaları tedavi etmişti. Şeytan bu zâhidi çok kıskanıyordu. Fakat bir türlü baştan çıkaramıyordu. Nihayet padişahlardan birinin güzel bir kızı vardı. Şeytan bu kızı hastalandırdı. Bundan sonra kızı kimse tedavi edemedi. Şeytan, padişahın yanına kılıp değiştirip geldi. Kızını ancak Barsisa’nın

iyileştirebileceğini söyledi. Kızı Barsisa'ya götürdüler ve onu tedavi etti. Fakat şeytan kıza musallat olarak, onu tekrar hastalandırdı. Kızı yine Barsisa'nın yanına götürdüler. Onun iyileşmesi için kendi yanında kalması gerektiği fikrini şeytan Barsisa'ya telkin etti. Kız, şeytan ve Barsisa orada kaldılar. Mevlâna burada şu fikri ileri sürmektedir. “ O zâhid kişi bilgin olsaydı, kızla yalnız kalma fikrine asla rıza göstermezdi.” Hz. Muhammed buyuruyor ki: “Bir kadın bir evde bir yabancı erkekle beraber kaldı mı, üçüncüleri şeytandır onların.” Kız, Barsisa'nın yanında uzun süre kalınca, zâhid kıza gönlünü kaptırdı ve kızla beraber oldu sonuçta da kız hamile kaldı. Şeytan bunun üzerine Barsisa'yı düşünceli görünce, kızını öldürmekten başka çare olmadığını söyledi. O da kızını öldürüp gömdü. Padişaha da kızın öldüğünü söyledi. Fakat şeytan olayın padişaha anlattı. Padişah durumu tetkik ettirip olayın doğruluğunu anlayınca Barsisa'nın asılmasını emretti. Şeytan hemen koşarak onun yanına geldi ve bütün bu işleri kendisinin planladığını ve ancak bu durumdan kendisinin kurtarabileceğini söyledi. Bana secde edersen seni kurtarırım dedi. Barsisa nasıl secde edeceğim boynumda ip var diye cevap verince şeytan, secde niyetiyle başını eğ yeter dedi. Zâhid Barsisa can korkusuyla başını eğince, ip boynuna daha iyi oturdu, böylece imansız olarak öldü. (150)

Mevlâna Celaleddin Rûmî eserlerinden onun aile ve çocuklarına bağlılığını tespit etmekteyiz. Oğlu Sultan Veled şöyle nakleder : Bir gün beni sıkıntı basmıştı. O sırada babam medreseden içeri girdi. Benim bu hâlimi görünce : “Birinden mi incindin de böyle sıkıldın?” dedi. Ben “Bilmiyorum bu ne hal” dedim. Babam kalkıp eve girdi ve bir müddet sonra çıkıp kurt postunu çevirip başına ve yüzüne geçirmiş halde “bö, bö, bö” diyerek yanıma geldi. Babamın bu hareketinden dolayı bana bir gülme geldi. Ömrüm oldukça bir daha keder ve sıkıntı görmedim.” (151)

Oğlunun üzülmesine üzülen Mevlâna, onun gönlünü almaya çalışıyor ve ona şakalar yapıyor. Psikolojik yönden onun sıkıntısını gideriyor. Babalık şefkati onu böyle harekete sevk ediyor.

Hz. Mevlâna Mesnevî’de : Onun için o uyanık padişah Mustafa (SAV) “çocuk babanın sırrıdır” buyurdu. İşte bu yüzden bütün halk, sevgilerinden çocuklarına sanat öğretirler de onların kalıpları gözden gizlenince o manalar alemine bâkî kalsın derler. (152) Mevlâna bu beyitlerinde, çocuğun babasının her yönden meslek ve meşrebini devam ettirdiğini, öldükten sonra da oğlu vasıtasıyla manevi alemini sürdürdüğünü ifade eder.

Sultan Veled de babasının yolundan yürüyerek, onun manevi hayatının yani Mevleviliği sistemli bir hale getirerek günümüze kadar yaşamasına vesile olmuştur. Mesnevîadlı eserini de hazır hale getirip yayınlanmasına hazır hale getirmiştir.

Hz. Mevlâna soyunun devamını da ısrarla arzu etmiştir. Fatma Hatun Sultan Veled'den 12 – 13 çocuğa hamile kalmıştı. Ancak çocuklar kısa bir süre sonra doğmadan düşük oluyordu. Fatma Hatun doğum yapmak istiyordu. Fakat doğan çocuklarının kısa bir süre sonra öleceğini zannederek gebe kalınca, çocuğu düşürmek için çeşitli ilaçlar kullanıyordu. Fatma Hatun, oğlu Arız Çelebi de doğmadan önce birkaç tesimal ilaç almıştı. Ancak çocuğu yine de düşmemiştir. Mevlâna bu çocuğun selamete doğacağını ve yaşayacağını müjdelemiştir. Bunun üzerine Fatma Hatun karnındaki çocuğa dikkat etmeye başlamıştı. Çocuk da sağ – sâlim doğdu. Hz. Mevlâna torununun doğumuna çok sevindi. Fakirlere sadaka verdi, ona kıymetli altınlar taktı. Torununun adın Feriduddin koydu ama etrafına ona “Âmir Arif” diye hitap edin demiştir. (153)

Mevlâna Celaleddin Rûmî torununa büyük şefkat gösterir, onun gönlünü almak için her dediğini yapardı. Şu olay bunun en güzel ispatıdır : Sıraceddin Tatarî ile Hüsameddin Çelebi bir gün Hz. Mevlâna'ya ziyarete gittiler. Lalası, Amir Arif'i arabaya oturtmuş çekiyordu. Mevlâna yerinden kalkarak arabanın ipinden tutup “Arif'e öküzçülük edilebilir” dedi. Bunun üzerine Hüsameddin Çelebi de arabanın bir tarafından tutup birkaç defa medresenin avlusunda dolaştırdılar. Küçük çocuk sevinçle gülüyordu. Mevlâna : “Çocuklara şefkat Peygamberimiz'den bize kalmış bir mirastır, çünkü o (çocuğu olan çocuklaşsın) buyurmuştur.” dedi. (154)

Hz. Mevlâna bu olayla, Peygamberimizin torunlarına gösterdiği bu ve benzeri şefkati ameli olarak dile getirip tatbik etmiştir. Bir gün Peygamberimizin torunları odasının kapısında oynuyorlardı. Bedevinin biri devesine binmiş oradan geçiyordu. Bedevi deveye vurdukça, deve bağırıyordu. Çocuklar bu olayı gülererek eğlenceli bir şekilde dedelerine anlattılar. Peygamberimiz bunun üzerine yere eğilerek torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'i sırtına aldı. Onları bir müddet odanın içinde gezdirdi, devenin sesini taklit etti. Sonra da “sizin dedeniz ne güzel bir deve, siz de onun ne güzel binicilerisiniz.” buyurdu. (155)

Hz. Mevlâna Mesnevî'de çocuğun seviyesine inmeyi ve ona anlayacağı bir dille hitap etmeyi tavsiye eder : “Baba küçük çocuğuna onun diliyle hitap eder, akli alemleri ölçüp biçse bile.” (156)

Mevlâna Celaleddin Rûmî çocuk terbiyesine de önem vermekteydi. Mesnevî'de : “O ana, babaya açıkça (yavrum mektuptan bıktı, soldu, sarardı) der. Başka karından olsaydı ona bu kadar cefada bulunmazdım. Doğrusunu istersen bu yavrucuk senin oğlun olmasaydı ve ben doğurmasaydım, yine anası bu sözü söylerdi. Kendine gel, bu anadan onun merhametinden kaç. Babanın sillesin onun helvasından yeğdir. Ana nefistir, baba ise cömert akıl. Akla uyan önce daralır ama sonunda yüzlerce genişliğe uğrar.” (157)

Bu beyitten de anlaşılıyor ki Mevlâna; anın merhametinin de babanın şefkatinin de iyi olduğunu ancak, annenin sonsuz merhametinin çocuğun disiplinini bozacağını, fakat babanın sertliğinin onun önündeki hayatı için daha faydalı olacağını göstermektedir.

Bu fikri aynen çağdaşı olan Şeyh Sâdî Şirâzî’de de görmekteyiz : “Bir padişah oğlunu okula gönderdi, üzerine yazı yazması için de gümüş yazı tahtasını koltuğuna kıstırdı. O yazı tahtasının başında altın harflerle şöyle yazıyordu. Hocanın eziyeti babanın muhabbetinden iyidir.” (158)

Hız. Mevlâna burada da babanın merhamet ve sevgisinden hocanın eziyet ve disiplinini çocuk için ileride daha iyi faydalar sağlayacağını belirtmektedir.

Mevlâna annesinin şefkatli ve merhametli olmasına rağmen terbiye etmek için gerektiği takdirde çocuğuna eziyet etmekten çekinmediğini belirterek, “çocuğunu esirgeyip duran ana da boş yere söylenmez, hatta onun terbiyesi için dudağına iğne bile batırır” demektedir. (159)

Gelini Fatma Hatun’a olan sevgisinden dolayı Mevlâna bizzat ona yazı yazmayı ve okumayı öğretirdi. (160) Bu, onun kadınların cahil kalmasını istemediğine dair en açık bir delildir. Mevlâna bizzat geliniyle meşgul olarak ona okuma – yazma öğretmiştir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî yalnız akraba ve yakınlarına ilgi ve şefkat göstermekle kalmazdı. Sevgi ve aşk adamı olan Hüdâvendigâr büyük – küçük herkese muhabbet ve tevâzu gösterirdi. Şu hâdise bunun bir misalidir. “Bir gün Hız. Mevlâna, bir mahalleden geçiyordu, çocuklar gelip elini öperek, hürmet ettiler. Mevlâna da onlara sevgi gösterisinde bulundu. Biraz uzaktan oynayan başka bir çocuk Hız. Mevlâna’ya seslenerek kendisini beklemesini istedi. O da sabırla bekledi ve diğer çocuklarla aralarında geçenler onunla da gerçekleşti. (160)

Mevlâna Celaleddin Rûmî büyük – küçük demeden herkese saygı ve sevgi gösterir, insanlar arasında sosyal farklılık gözetmeden, kadın – erkek, âlim, esnaf bütün çevresiyle iyi ilişkiler kurarak, fenâ hareketlerine tahammül ederdi.

2. 3. MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ’NİN DOST VE DOSTLUK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Mevlâna Celaleddin Rûmî insanlarla dostluğa büyük önem verirdi. O herkesle iyi geçinmeyi, kötü kimselere iyilerin hatırı için tahümmül etmeyi, bu sayede

insanın kendi ahlakını düzeltereğini belirtir. Dosttan gelen eziyetlere katlanmayı, cahillerin dostluğundan kaçınmayı ve kötü dostun yılandan daha tehlikeli olduğunu söyler. O, “Tanrı’nın zâtına yemin olsun ki, kötü yılan bile kötü arkadaştan iyidir.” der.

Menfaate dayanan dostluğun öneminin olmadığını, menfaatler öne geçince dostluğun da biteceğini misallerle anlatır.

Mevlâna Celaleddin Rûmî her zaman gönlüne yakın dost aramıştır. Kendi derdini anlatacak dost bulamadığı zaman feryat figan etmiştir. Fakat insan olarak dost aramaya çalışmak gerektiğini, yalnız kalırsak desteksiz kalacağımızı, dostların gaye ve fikirde beraber olması gerektiğini, aynı dertten muzdarip olanların birbirlerinin dertlerine derman olacaklarını anlatır. Dost, dostun kusurlarını ayna gibi göstermesi gerektiğini, fakat kusuruz dost bulacağız diye de dostsuz kalmamaya tavsiye eder. İyi insanlarla dost olmayı, gülün kokusunun bağı tesir ettiği gibi, iyi insanları ahlakının da dostlarına tesir edeceğini söyler.

Aşk ve sevgi adamı olan Mevlâna’da dost ve dostluk konusu geniş bir yer tutar. Onun eserlerinde dost ve dostlukla ilgili görüşlerini açıklamaya çalışalım :

Mektubat’ta şu atasözünü zikreder : “Önce arkadaş sonra yol, önce komşu sonra ev.” (163) Yani insan yola çıkmadan önce yol arkadaşını seçmelidir, ev almadan önce de komşularına bakmalıdır.

Mevlâna Celaleddin Rûmî ünlü Mesnevî’sini de dostunun isteği üzerine yazmış olduğunu şöyle izah eder : “Mesnevî’nin yazılmasına sen (Hüsameddin Çelebi) sebep oldun. Şayet uzarsa, uzatan artıran yine sensin, çünkü sen öyle istiyorsun. Tanrı da öyle istiyor. Tanrı takva sahiplerinin isteğini yerine getirir.” (164)

Hız. Mevlâna böylece Mesnevî’nin uzayıp kısılmasını bile dostunun isteğine bağlı olduğunu, dostun isteğinin Yüce Tanrı’nın da isteyeceğini söyler.

Mevlâna Celaleddin Rûmî iyi insanlarla dost olmak gerektiğini, eğer bir insanın dostu olmazsa, aslında yalnız olduğunu hatırlatmayı da unutmaz. (165)

“Başkalarından sevgi ve dostluk beklersek önce kendimiz bu yakınlığı göstermemiz gerekir. İnsanlara dostluk ve yakınlık göstermezsek yalnız başımıza desteksiz ve yardımsız kalabiliriz. Kurt, genellikle sürüden ayrılan ve kendi başına yol alıp giden kuzuyu kapar ve yer” (166) Ömrümüzde biz de insan olarak tehlikeli yollara düşmemek için gerçek dostlara ihtiyacımız vardır.

Hız. Mevlâna birlik ve beraberlik istiyor, ayrılıklardan hoşlanmıyor. İnsanlarla dostluk kurarak, topluluk meydana getirmeyi, kurtuluşun toplulukla mümkün

olacağını açıklıyor. O, kurtuluş yolunu oğlu Sultan Velede'e şöyle anlatır :
“Babam bana, “Bahaüddin eğer Cennet'e gitmek istersen herkesle dost ol, hiç kimsenin kinini gönlünde tutma” dedi ve şu rubâiyi okudu : “Çok şey isteme, hiç kimseden büyük olmaya çalışma, merhem ve mum gibi ol, iğne gibi olma. Eğer kendine kimseden kötülük gelmesini istemezsen kötü söyleyen, kötü öğreten ve kötü düşünen olma.” (167)

Görülüyor ki Mevlâna, aşırı hareketlerden sakınmayı, insanların dertlerine derman olmayı, akrep ve yılan misali etrafındakilere zararlı olmamayı, kötü sözden ve kötülük öğretmekten kaçınmayı ister.

Şems-i Tebrizî de dostlarına şöyle tavsiyede bulunurdu. “Hakiki dost Tanrı gibi mahrem olur. Dostun çirkinliklerine ve beğenilmeyen hareketlerine tahammül eder ve hatasından incinmez, dosttan yüz çevirmeyip dosta itiraz da etmez.” (168) Şems bu sözleriyle gerçek dostun vasıflarını belirtmiş olur. Dost dostlarının sırrını saklamalı ve onların her türlü hareketlerine tahammül etmelidir.

Hz. Mevlâna'nı çağdaşı Şeyh Sâdi Şirazî de kölesinin terbiyesizliğinden dostuna şikâyet eden tâcire, dostunun dilinden şu şekilde cevap verir; Dostu, kardeşim dedi, sevgini itiraf ettinse saygı bekleme, araya sevme ve sevilme girdi mi efendilik, kölelik kalmaz. (169) Dosttan şikâyet etmek sevgiyi bozar. Yani gülü seven dikenine katlanır.

Dostların fikir ve düşüncelerinin bir olması gerektiğini Mevlâna, Mektubat'ta şöyle anlatır: “Mecnun sevgilisi Leyla'ya kavuşmak için devesiyle yola çıkar. Mecnun devesi üzerinde sevgilisinin hayaline dalar, devenin gittiği taraftan haberi olmaz. Deve yavrusunun özlemi ile geri döner. Sonra Mecnun devesinin aksi yöne gittiğinin farkına varır. Mecnun'un bu gelip gitme hali ika ay devam eder. Mecnun bir türlü Leyla'sına erişemez. Nihayet devesini terk ederken ona şunları söyler: A deve ikimiz de aşığız ama birbirimize aykırıyız.” (170) Demek ki aynı dertten muzdarip olanlar, birbirlerini anlarlar ve dertlerine çare ararlar. Dostların vefasından lezzet alan kimseler, onların cefalarını da hoş karşılarlar. Hz. Mevlâna : “Derler ki (dostların) vefâsında ne lezzetler vardır ondan haberim yok. Fakat cefâları hoştur.” (171) Dostların vefasından alınacak lezzetin derecesini tayin etmek mümkün değil, fakat gerçek dostların cefâları bile hoştur.

Mevlâna Celaleddin Rûmî Mesnevî'de şu hikayeyi anlatır : “Zinnûn el-Mısri”ye bir cezbe gelmiş ve kendinden geçmişti. Kendisini deli diye tutup bağlayarak zindana atmışlardı. Dostları bu duruma üzülmeye onu ziyarete gittiler. Onun yanına yaklaşınca Zinnûn onlara bağırdı : “Hey kimisiniz?” Onlar edep ve nezaketle dediler ki : “Biz senin dostlarınız, buraya cân-ı gönülden hal – hatır sormak için geldik.” Zinnûn bunun üzerine onlara bağıırıp sövmeye başladı.

Saçma – sapan şeyler söylüyordu. Hatta onlara taş attı. Dostları kaçıştılar. Zinnûn bu duruma kahkahalarla gülerek; “Dostlara bakın, hani dostluk alameti? Dostlara sıkıntı, can gibi sevimlidir, dostluk belirtisi belâ, âfet ve eziyeti hoş karşılamaktır.” (172) Onlar Zinnûn el-Mısırî’nin gerçek dostları olsaydılar, onun bu hareketlerini tahammül ederlerdi ve asla ondan da şikâyet etmezlerdi.

Hz. Mevlâna Mesnevî’de : “Boyunca eksiklerimi arayan düşmanım çok, ancak benim derdimi kendi üzerine alacak bir dostum yok” diye feryat etmiştir. (173)

Mevlâna Celaleddin Rûmî dostlarına : “Eğer dostlarının kötü hareketlerini size naklederlerse, yetmiş defa hayra ve iyi niyetle yorumlamanız gerekir. Onu açıklamaktan ve tevilden aciz kalırsanız, bunun sırrını o bilir, diye yorumlayarak meseleden uzak kalarak dünyada dostsuz kalmayasınız. Çünkü kusursuz dost arayan mutlaka dostsuz kalır.” diye tavsiyede bulunur. (174)

‘Dost hüznünlü zamanda insanın canının aynasıdır. Ey can! Sen aynanın yüzüne üfleme.’ (175)

Dostlarımız hakkında söylenen her türlü dedikoduya inanmamak, onlar hakkında söylenen çeşitli sözleri hayra yorumlamak, şayet bundan aciz kalırsa yine de bunun sebebinin ancak dostun bileceğini söyleyerek, onun hakkında ileri – geri söz söylemekten kaçınmak gerektiğini anlatır. Dostlarımız hakkında dedi – kodu yaparak, onlar hakkında kötü düşünceler sarf ederek, dostlardan uzak kalmak doğru olmaz. Çünkü dost insanın canının aynası mesabesinde. İnsanın canının aynası durumunda olan, dostu gücendirerek bu aynayı paslandırmaz.

Dostların hatırı için düşmanların eziyetlerine katlanmak gerektiğini Mevlâna : “Dost için düşmanların lanetini, sövmesini şerbet gibi iç, çünkü bu lanetler, küfürler, lütuflara ulaştırır, övgülere, aferinlere kavuşturur seni” (176) der. Dostun için suçlamalara, eziyetlere uğrarsan bunların hepsine sabret. Çünkü sabır seni yükseltir ve lütuflara eriştirir. “Adam olmayanların adam olanların hatırı için bırak.” (177)

Hz. Mevlâna dost kazanmaya büyük önem verir : “Bedenin kazancı maldır, altındır, gönlün kazancı ise dostluğu artırmaktır. Dostsuz bağ – bahçe zındandır. Zindan gül bahçesidir, dost olunca. Dostluk lezzeti olmasaydı ne erkek meydana gelirdi, ne kadın. Dostun bahçesinde biten diken, binlerce selviden ve süsünden güzeldir. (178)

Mevlâna Celaleddin Rûmî dost kazanmayı gönlün kazancı olarak kabul eder. O daima gönlün kazancı olan dostu kazanmak ve dostluğu artırmanın gerektiği izah eder. İnsanı dostlarıyla beraber olunca en kötü yerler bile güzel olur.

Atalarımız da : “Dost ile beraber olunca samanlık seyran olur” demişlerdir. Erkek ve kadın arasından çocuğun meydana geliş sebebini bile dostluk neticesine bağlar.

Mevlâna dostun her şeyinin güzel olduğunu, hatta dostun bahçesinde biten dikenlerin dahi güzel olacağını söyler : “Kim ki dostlarla düşer kalkarsa külhanda bile olsa gül bahçesindedir. Fakat günümüzde düşman ile düşüp kalkan kimse gül bahçesinde bulunsa külhandadır.” (179)

Hz. Mevlâna dostlar arasında fikir ve mizaç yönünden tam bir uyuma olması gerektiğini belirtmiştir. Dostlar arasında düşünce ve gaye birliği olursa nerede bulunurlarsa bulunsunlar iyi geçinirler. Buldukları yer kötü bile olsa birbirlerinden zevk aldıkları için orası onlara gül bahçesi olur.

İki dostun arası bozulmuştu. Bunlar barışmaya yanaşmıyorlardı. Hüdavendigâr aralarını bulmak için şöyle bir misal getirdi. Allah insanları iki türlü yaratmıştır. Biri toprak gibi katı diğeri de su gibi akar ve dolaşır. Su toprak üzerine aktığı vakit diğeri de su gibi akar ve dolaşır. Su toprak üzerine aktığı vakit bu komşuluk sayesinde killi topraktan gül bahçesi yetişir. Araları açılan iki dosttan birinin de su vasfına bürünerek ve alçakgönüllülük ederek anlaşması gerektiğini söyler. Böylece dostlara ülfetten yüz binlerce barış çiçeği ve gül bahçesi meydana geleceğini anlatır. (180)

Bu olaydan anlaşılıyor ki : Hz. Mevlâna dostlarla iyi geçinmeyi, araları açık iki dosttan birinin alçak gönüllülük ederek barışmaları gerektiğine işaret eder. “Biz, ben diyerek varlığa düşerek dostu incitme. Tâ ki kimse sana düşman ve hasım olmasın. Allah rızası için halka hayır yap, yahut kendi canın için herkese hayırda bulun. Daima nazarına dost görünsün. Gönlüne kinden dolayı fena şekiller gelmesin.” (181)

Görülüyor ki; Mevlâna, bencillikten kaçınmayı herkesle iyi geçinmeyi ve kimseyi incitmemeyi tavsiye eder. İnsanlara iyilik yaparken gösteriş için değil, sırf Allah rızası için yapmayı, onlara karşı kinle bakmamayı, kötü nazarla bakarken kendi içini karartmış olacağını ve gönlüne çirkin suretler geleceğini belirtir. Mesnevî’de der ki : “İnsan sevdiği ile beraberdir ve dilediğinden ayrılmaz.” (182)

Sevdiğimiz kimselere gereken önemi vermeliyiz. Çünkü onlarla daima beraberiz. Sevdiğimiz dostlarımızdan ayrılmamız da mümkün değildir. Gönül bir dosta meylederse ondan ayrılmak çok zor gelir. İnsan sevdiği ile daima beraber olmak ister, sevmediklerinin yanında bulunursa, arası ne kadar güzel olursa olsun huzur bulamaz.

Dostlarımıza sevgimizi göstermekten çekinmemeliyiz. Mevlâna Mektubat'ta Peygamberimizle ashabı arasında cereyan eden şu olayı nakleder : “Hz. Muhammed bir gün mescide otururken kapının önünden bir adam geçti. Dostlarından biri : “Ey Allah'ın elçisi, Ben bu geçen adamı seviyorum” dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu : “Kalk ona (bu dostluğu bildir. Şayet bu dostluğu bitirmede riyâ ayeti olsaydı, Adem'in de, aleminde en ince meselelerini bilen (Hz. Muhammed) asla bu bildirme için müsaade vermezdi. Hz. Muhammed şöyle buyurdu : “Sizden biri birini sevdi mi sevdiğini ona bildirsin.” (183)

Bu hâdiseden anlaşılıyor ki, dostlarımıza sevgi ve muhabbetimizi bildirmede bir mahzur yoktur. Şayet dostluğu bildirmede mahzur bulunsaydı, Peygamberimiz bu şekilde ashabına dostluğunu bildirmeye izin vermezdi. Dost, dostu gerçekten severse aralarında riyâ ve gösterişe de lüzum yoktur. Mevlâna; “Bir gönülde dost muhabbeti şimşek gibi çakınca bilmiş ol ki, dostun kalbinde de muhabbet vardır.” der. (184)

Mevlâna Celaleddin Rûmî gönül ve beden hastalıklarının farklı olduğunu şöyle açıklar: “Beden hastası gelince ona şifalar veren macuna döneriz, gönül hastası gelince bir sevgili, güzel bir dost oluruz.”(185) Gerçekten de vücudumuz hasta olunca onu her türlü ilaçlarla tedavi yoluna gideriz. Ancak gönlümüz rahatsız olduğunda, daha doğrusu morâlimiz bozuk olduğunda onu ancak bir dostun güzel sözleriyle düzeltebiliriz.

Eğer onların bir takım dünyevi hataları olsa da, biz onları yine de silip atamayız, yüreğimizde saklarız. Ölüm bile bizi dostlarımızdan ayıramaz. “Düşman kim, dost kim? Bunu anlamak için öldükten sonra bir kere daha dünyaya gelmek ve bir daha yaşamak lazım.” (186)

Mevlâna'da dost özlemi geniş yer tutar : “Sizi o kadar özledim ki kuştan daha süratli uçar gelirim. Fakat kanadı kesik kuş nasıl uçabilir.” (187)

Mevlâna dosta olan kavuşma özlemi ile yanar tutuşur. Çok defa ayrılık derdinden ve derdini anlatacak dost bulamadığından şikâyet eder.

Karnı tok ve suya kanmış insana, açlıktan ve susuzluktan bahsetmek yersiz olur. Çünkü bu durumda olan kimse açlık ve susuzluk sıkıntısı çekmediği için aç ve susuzun halini anlayamaz.

Dostundan ayrılan kimsenin başına belalar gelir, adeta yaşayamaz duruma düşer. Mevlâna bu hali şöyle bir misalle izah eder : “Bu göl su olmayınca kurur, bu topraklar ayrılıktan çorak olur. Nehir ve deresinden ayrılan su sararır, kokar ve bulanır. (188)

Dostların ayrılığına tahammül edemeyen akıl da bu ayrılıktan ötürü şaşkın bir hale gelir ve yayı kırılmış okçu gibi ne yapacağını bilemez. “İdrak ve şuur sahibi akıl bile, dostların ayrılığı ile yayı kırılmış okçu gibi şaşırır kalır.” (189)

Dost ararken nelere dikkat edilmesi gerektiğini Mevlâna şöyle açıklar : “Huy peşinde yürü, iyi huyluyla düş kalk. Gül bahçesine bak, nasıl gülün huyunu (kokusunu) almış.” (1120)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, dost edinirken onda ilk dikkat edeceğimiz husus onun ahlaki vasıflarıdır. Şayet bizler de iyi huylu kimselerle düşer kalkarsak nasıl gül bağına gülün kokusu yayılırsa, ahlaklı kimselerin de bize etkisi olur. Toprak bile temiz bir bedenle komşu olduğunda şereflenir, devlet bulursa; sen de (önce komşu, sonra ev gerek) diyerek gönlün varsa yürü, bir gönül sahibi dost ara.” (191)

Kötü arkadaşın insanı ne büyük tehlikelere sürükleyebileceğini Mevlâna şöyle anlatır: “Herkesin kendisine muhtaç olduğu, ama kimseye ihtiyacı olmayan Tanrı’ya and olsun ki, kötü yılan bile kötü arkadaştan daha iyidir. Zira kötü yılan insanın yalnız canını alır. Kötü arkadaş ise insanı Cehennem’e götürür, orayı insana durak eder. İnsan düşüp kalktığı adama konuşa görüşe tesirinde kalır ve gönül arkadaşının huyunu kapar. (192)

Mevlâna Celaleddin Rûmî kötü arkadaşın yilandan daha zararlı görüyor. Çünkü yılan insanın vücuduna zarar verir. Fakat kötü arkadaş insanın aklına zarar verir. Yine kötü arkadaş insanı kötü yollara sevk ederek onun Cehennem’e gitmesine sebep olur. Dost, düşün kalktığı arkadaşın tesiri altında kalarak onun ahlakı ile ahlaklanır. İşte bu yüzden dost seçerken büyük titizlik göstermeliyiz. Kötü arkadaş, bizim dünya ve âhîret hayatımızı telâfisi olmayan imkânsız tehlikelere sürükleyebilir.

Cahil dosttan da sakınmayı Hz. Mevlâna şöyle tavsiye eder : “Bilgisiz bir adam seninle gönül arkadaşlığında bulunsa bile niyete cahillikten sana yara açar.” (193) Bilgisiz kimse seninle bir müddet dostluk yapsa bile onun dostluğuna aldanma. Zira cahil kimse bilmeyerek sana büyük zarar verebilir. Cahilin dostluğunu ne derece tehlikeli bir şey olduğun Mevlâna, cahil bir kimsenin ayı ile dostluğunu anlatarak izah eder. Mesnevî’de geniş şekilde anlatılan bu hikaye özetle şöyledir : Büyük bir yılan bir ayıyı sarmıştı. Cesur ve ahmak bir adam yilandan ayıyı kurtardı. Ayı bu yüzden adama bağlandı. Adama ayı arasında dostluk meydana geldi. Bu ahmak bir gün uyurken yüzüne sinekler konuyordu. Ayı sinekleri kovdukça sinekler yine geliyordu. Ayının buna canı çok sıkıldı. Sinekleri öldürmek amacıyla kocaman bir kaykayı adamın yüzüne bıraktı. Ada adam da öldü. Hz. Mevlâna; “Ahmağın sevgisi ayı sevgisi gibidir. Onun kini

sevgi, sevgisi kindir.” der. (194) Yine Mevlâna : “Budalanın dostluğu düşmanlıktan beterdir bil ki çaresi onu kovmaktır” der. (195)

Mevlâna Celaleddin Rûmî kötü arkadaşlara karşı sabırlı olmayı tavsiye eder. “Sabredersen kötü arkadaş iyidir. Sabretmek insanın göğsünü açar, insanı genişletir. Ayın gece sabretmesi, onu apaydın bir hale koyar. Gülün dikene sabrı, onu güzel kokulu bir hale getirir.” (196)

Dostluk nasıl olmalıdır, samimi dostluğun ölçüsü nedir?

Samimi ve temiz dost ayna gibi berrak olmalıdır. Ayna insanın şekil – şemâli nasılsa olduğu gibi gösterir. Dost da onun gibi samimiyetle gerçeği söylemelidir. İyiye iyi, kötüye kötü demesi gerekir. Zorluklarda hep yanında olmalıdır.

Hz. Muhammed bir iş yapacağı zaman arkadaşlarıyla istişare ederdi ve onlara da aralarında istişare etmelerini tavsiye etmiştir. Aklımızı dostun akli ile birleştirecek, kendimizi ancak tehlikeli düşmanlardan koruruz. İnsanoğlunun düşmanları çoktur. Bu düşmanların başında kendi nefsi ve şeytan gelmektedir. Bu tehlikeli düşmanlara karşı dostlarımızın ve aklımızın müşterek yardımıyla hareket etmeliyiz. Ancak bu şekilde tehlikeli, büyük düşmanları yenebiliriz.

Bu derin manalı sözlerdeki ana fikri iyi anlayan Mevlâna da istişare etmenin faydalarını şu şekilde açıklar : “İşleri meşveretle yapmak şunun içindir; meşverette hata ve eğrilik az olur. Bu akıllar aydınlık saçan kandillere benzer. Elbette yirmi kandil bir kandilden daha çok ışık saçar.” (197)

İman dostlarıyla istişare ederse hatalı hareketlerini terk edebilir. Akıl kandile benzetiliyor, ne kadar kandil fazla olursa aydınlık da o kadar fazla olur. Bunun için de ne kadar akıllı dostumuz olursa hepsi ile istişare etmek suretiyle hatalarını o kadar azaltmış oluruz.

Dost yoldaştır. Dar ve sıkıntılı zamanlarda sığınaktır. Hayatta maksat dosta ulaşmak, dostu bulduğun zaman sesini çıkarmamak, bulunduğu halde susup oturmak. Onu üzecek hal ve tavırda bulunmamak.

Hz. Mevlâna, insanın dert ve üzüntüden sadece dostlarıyla söyleşerek kurtulabileceğini şöyle açıklar : “İnsanın gönlünde öyle sıkıntılar olur ki, hiçbir ilaçla iyi olmaz. Ne uyumaklı, ne gezmekle ne de yemekle iyileşir. Yalnız dostun yüzünü görmektir ki (dostun yüzü hastaların şifasıdır) denmiştir. Hatta bu o derecedir ki bir münafık müminler arasında otursa, onların arkadaşlığının tesiriyle o anda mümin olur.

Dostlarla sohbet ve istişare etmek şöyle dursun, onların yüzünü görmek bile insana huzur ve derdine derman verir. Münafık, mümini gördüğü zaman onun gibi mümin gözükmek mecburiyetini duyuyorsa, o anda geçici de olsa bu fayda hasıl olmuştur. Artık mümin, müminle bir araya gelirse sağlayacağı faydaların derecesi sonsuz olur. Hz. Mevlâna; “Bak ki yün bile akılı bir kimse ile ünsiyeti sayesinde nakışlı halı oluyor.” der. (198)

Mevlâna Celaleddin Rûmî dostların birbirlerine hediye vermesinin aralarındaki dostluğu artıracaklarını şu sözleriyle açıklar : “Dostların birbirlerine hediye vermeleri, dostluk hususunda suretten başka bir şey değildir. O hediyelerin verilmesi kalplerde bulunan sevgiye şahit olmak içindir. Ey bahtiyar kişi ! Görünüşteki hediyeler, ihsanlar, gizli muhabbetlerin alametleridir. (199)

Dostlara verilen hediyeler şekilden ibarettir. Fakat bu suretler sayesinde manevi hakikatlere ulaşırız. Bu surette dostların kalbinde bir pencere açarız. Dostların sevgilerini kazanırsınız. Zahiri hediyeler bizleri gizli ve iç muhabbetlere götürür. Peygamberimiz “Aranızda hediyeleşiniz, zira sevgiyi artırır.” buyurmuştur. Hediye veren kimse dostuna sevdiğini ve onun gönlünü almak için hediye verdiğini belirtmiş olur. Hediye alan dosta ise bu hediyeyle memnun kalır ve karşılık olarak o da hediye alır. Böylece dostluk güçlenir.

Hz. Mevlâna da dostlarına sevgisini belli etmek için hediyeler verirdi. Nitekim Menakibü'l-ârifin'deki rivayete göre : “Selam haddin Zerkubî der ki; Bir gece hücremde Mesnevî okuyordum. Birden bire Hüdavendigâr Hazretleri içeri girdi. Mübarek gömleğini çıkarıp cömertçe bana verdi ve (sevginin eserini göstermek vâcibdir) buyurdu.” (200)

Hediye veren dost karşılık beklemeden ikramını yapmalıdır. Yoksa gösteriş veya karşılık bekleyerek yapılan hediyelerin önemi yoktur. Zira dostlar arasında menfaat duygusu olursa bu devamlı olmaz. Menfaatler bitince dostluk zarara uğrar. Halbuki hediyeler oradaki dostluk bağına devam ettirmek içindir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî arkadaşlıkları menfaate dayananlara karşı şöyle bir misal verir : Menakibü'l-Ârifin'de Seraceddin Nakkaş şöyle rivayet eder; Bir gün Sıraceddin Tatarî ile beraber gezmeye çıkmıştık. Uzaktan Mevlâna'nın tek başına gitmekte olduğunu gördük. Onu takip ettik. Biraz sonra bir harabeye girdi, biz de yanına vardık. Harabede birkaç köpek sarmaş – dolaş uyuyorlardı. Seraceddin Tatarî bu manzara karşısında “Bu hayvanlar arasında ne güzel bir beraberlik var, sarmaş – dolaş ne de güzel uyuyorlar.” dedi. Hz. Mevlâna; “Evet Seraceddin eğer bunlar arasındaki dostluğu ve birliği anlamak istiyorsan, onların arasına bir et at. O zaman bu dostluğun nasıl olduğunu anlarsın. İşte gördüğün dünya ehli ve dünya malına tapanların aralarındaki dostluk da bunun gibidir. Aralarında bir fayda ve karşılık olmadıkça birbirlerinin dostudurlar. Fakat

dünyalık az bir şey araya girince, nice yıllık namus ve şereflerini havaya verirler, aralarındaki tuz, ekme hakını gözetmeyi bir yana bırakırlar. Böyle nifak ehlinin birleşmesinin bir kıymeti yoktur. (201)

Evet, dostluktan sadece menfaat bekleyenler arasında alış – veriş olduğu müddetçe bu dostluk sağlam görünür. Mevlâna burada onların kendi faydaları için arkadaşlıklarını devam ettirmelerinin çok kısa olacağını göstermektedir. Dünya malına önem verenlerin aralarındaki dostluk da böyledir. Dostlar arasında herhangi bir menfaat olmadıkça dostluk samimidir. Fakat araya küçük bir menfaat bele girse dostlukları bozulur. Yıllarca dost olan kimseler menfaat yüzünden haysiyet ve şereflerini düşünmeden aralarındaki dostluğu bitirirler. Hz. Mevlâna işte böyle aralarındaki dostluk bağını düşünmeyen sadece maddi bağlarla bağlı olan kimselerin dostluğuna önem vermiyor.

Mevlâna Celaleddin Rûmî dostlarına nezaketle yardım ederdi. Yine Menâkibü'l-Ârifin'de, Osman-ı Guyanda'dan şöyle nakledilir : “Yeni düğün yapmıştım, çok parasızdım, ihtiyacım son raddeye varmıştı. Genç eşimi memnun etmem lazımdı. Mevlâna hazretlerine durumum malum oldu. Evine gidip Hanımı Kirâ Hatun'dan borç para alarak dışarı çıkıp oturdu. Bir müddet sonra bana; “Ey Osman! Daha önce güzel bir adetin vardı, sık sık bizimle tokalaşırken, şimdilerde bunu niye yapmıyorsun?” diye sordu. Elini öpmek için yanına vardığımda parayı gizlice avucuma koyarak; “Bu sünneti namazın farzı gibi koru!” dedi. Çok sevindim ve bir süre bu parayı harcadım.” (202)

Mevlâna Celaleddin Rûmî dostunun ihtiyacından haberdar oluyor. Yanında da başkaları olduğu için Osman'a açıktan para vermiyor. Çünkü onların yanında dostunu mahcup etmek istemiyor. Onunla tokalaşmak bahanesiyle dostunun avucuna parayı sıkıştırıyor. İşte gerçek dost yaptığı iyiliği böyle incelikle yapar, onun gururunu düşünür. Öte yandan şöyle bir hikaye de anlatır: Sonradan görme zengin birisi, hâfızın birine bir kilo ciğer alıp vermiş. Bu zengin hâfızı nerde görse, “Hâfız ciğer nasıldı?” diye sorarmış. Hâfız bir hayli sabretmiş. Ama sonunda dayanamayıp bir kilo ciğer alarak paltosunun altına saklayarak zengin bulduğu yere gitmiş. Görgüsüz zengin diye hâfıza aynı soruyu sorunca, ciğeri çıkarıp önüne atarak; “Al şu ciğerini de çenenin kapat” demiş. Zengin iyilik yapmış ama yaptığı iyiliği her fırsatta adamın suratına vurmuş, hem de toplum içinde. Yaptığımız iyilikleri başa kalkarsak onun hiçbir kıymeti olmaz ve hatta hikâyede olduğu gibi döner – dolaşır kendi yüzümüze çarpar. Onun için bunu en güzel şekilde gizlemek gerekir.

Hz. Mevlâna zengin – fakir demeyerek bütün insanlarla dost olmayı ve iyi ilişkiler içinde olmayı nasihat etmiştir. “Kim olursan ol; yayan da olsan, atlı da olsan dostlarına hal – hatır sormayı kendine adet edin.” (203)

Toplum içinde ömür sürdüren sonra insanlardan özel isteklerde bulunmayıp, herkesle anlaşma ve düşmanın bile gönlünü kazanma yoluna gitmek lazım. Böyle yaparsak dostlarımız çoğalır ve düşmanımız azalır. “O insan düşman bile olsa iyi. Çünkü ona yaptığın iyilikler sonucunda düşmanın da sana dost olur. Dostluk içermeyen hareketin özünde onun düşmanlığı azalır. Zira iyilik yapmak düşmanlığa şifa olur.” (204)

İyilik, düşmanın düşmanlığına şifa gibi tesir eder. Böylece kötülerin bize yapacağı düşmanlıktan kurtuluruz. O kötü adam olsa da, bize dost olmasa da bundan sonra bize düşmanlık düşünmez.

Kısacası Mevlâna Celaleddin Rûmî dostluğu büyük önem verirdi. Hiç dost bulamasan, taştan dost edin diye akıl verir. “Sözün özü; dost edin. İnsanlar arasında iyi ve helal süt emmiş bir arkadaş bulamazsan heykeltıraş gibi taşı dost edin.” (205)

Toplum içinde yaşayıp hayatımızı devam ettirdiğimizden ve çalıştığımızdan dolayı bütün insanlarla iyi ilişkiler içinde olmamız şart. Dostluk kurup yaşam sürersen temiz arkadaş bulmak hayatın normal kuralı. Helal süt emmiş, yüreği temiz, cana yakın bir dost bin derde devâ. İşte bunun için Hz. Mevlâna, sözün kısası mutlaka taştan bile olsa kendine arkadaş bul diye nasihat ediyor. Böylelikle insanın bir cismi sevmesi, taş bile olsa ona muhabbet beslemesi hiç dost olmamasından çok daha iyidir. İnsanın dostlarıyla birlikte olması, onların sevgisini hissetmesi, her türlü beladan onu korur.” Çünkü kervanda adam ne kadar çok olursa, onlar yol kesen eşkıyadan o kadar emin olurlar.” (206)

Eğer bizim iyi dostlarımız çok olursa, düşmanlarımızın bize karşı düşmanlık yapmaya cesaretleri olmaz.

Mevlâna Celaleddin Rûmî diğer dindeki insanlara da hoşgörüyle bakmıştır. Sorumsuzlara da anlayışla bakarak bu özelliğinden dolayı herkes ile anlaşabilmiş ve bütün millet ona saygıyla davranmıştır. Halk ile bir olmuştur.

Hoşgörü ile merhametin önemini ileri görüşlülükle anlayabilmiştir. Ona göre başka insanın kusuruna bakarak ders alabilen insan kendi içindeki kötülüğü de tanıyabilir. (207)

O devirlerde Avrupa’da dinî taassup çok güçlü durumdayken Anadolu’da âlimler arasında felsefî tartışmalar her gün sürüyordu. İspanya’da tekfir edilen Muhyiddin Arabî, Anadolu’da fikir hürriyetine ve hoş görüye kavuşuyordu. (208)

Buna göre Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin insan taibatındaki merhametlilik özelliği hakkındaki düşüncelerini hayattan örnekler alarak tahlil edelim.

Biz günlük hayatımızda başka birisinin kusurunu görüp kendi kusurumuzu görmezlikten o zaman o bizim eksikliğimizdir, ayıbımızdır. Hz. Mevlâna şöyle der : “Eğer sen kendi kardeşinden çok kusur görüyorsa o zaman sen de o kadar çok kusur var demektir, insan insanın aynasıdır.” (209) dolayısıyla sen ona bakarak kendi kusurlarından kurtul. İyiyeye doğru yürü, iyilerle dost ol. (210)

Mevlâna Celaleddin Rûmî bu konu hakkında şöyle der : “Bir fili sulamak için suya getirmişler. Fil suda kendini görünce korkmuş. Fakat o başka bir yaratık zannetmiş. Kendi sûretinden korktuğunu fark etmemiş.” (211)

Hz. Mevlâna bu beyitle fil kendi sûretini suda görerek nasıl korktuysa aynı onun gibi biz de başkalarının kusurlarını görüp ondan kendimizdeki kusurlarımızı görmüş gibi oluruz. O kusurlardan temizlenmeye çalışırız diyor. Fakat çoğu zaman insan kendi kusurlarını göremez. Mevlâna bu durumu şöyle anlatıyor. İnsan kendi yarasından ve çıbanından iğrenmez. Yaralı olduğu halde parmaklarıyla yemek yiyip onu yalayabilir. Bundan hiç etkilenmez. Fakat başka birilerinden küçük de olsa bir yara veya çıban görse o zaman yemek yiyemez, iğrenir. (212)

Hz. Mevlâna bu düşüncesine şöyle devam eder : “İnsanın kendindeki kötü alışkanlıklar tıpkı yara ve çıban gibidir. Kendisini görmüyor ama başkasından iğreniyor. Böylece sen ondan nasıl kaçarsan o da senden öyle kaçır. Onun için ondaki yara ve çıbandan iğrensen bile ona merhametli ol.” (213)

Bir adam Mevlâna'ya “Kadı İzzeddin size selam söyledi, daima sizin iyiliğinizi ve hayrınızı söylüyor, sizi övüyor.” dedi. Mevlâna da dedi ki : “Her kim bizi iyilikle anarsa onu da dünyada anılması hayırla olsun. Eğer bir kimse başka biri hakkında iyi şeyler söylesen, o hayır ve iyilik kendisine ait olur ve hakikatte kendisini övmüştür. Bunun benzeri şöyle der ki; bir kimse kendi evinin çevresine güller, fesleğenler dikse her bakışında gül ve fesleğen görür ve kendisini daima cenneteymiş gibi hisseder.” (214)

Kendisini metheden dostu hakkındaki düşüncesi, dostu kendisini övmekle, kendi iyiliğini belirtmiş olur. Hem de insanın iyi düşüncesi sayesinde gözlerine çirkin suretler ve hayaller gözükmez. Bu sebepten insanları anarken onları iyilikle anmak gerekir. İnsanların ister iyiliğine ister kötülüğüne ait olsun, bu bahsediş tamamıyla kendisine aittir. Mevlâna bu fikirlerini açıklamak için şu âyeti zikreder : “Her kim iyi, güzel ve doğru bir iş yaparsa kendisi için yapmış olur. Her kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Yoksa Rabbin durduk yerde kullara haksızlık edecek değildir.” (215) Âyet-i Kerimede belirtildiğine göre iyi

ve kötü hareketlerimizin neticeleri bize ait olduğuna göre daima iyilik tarafını tercih etmeliyiz.

Sevgi ve hoşgörünün her türlü ayıbı örteceğini, Mevlâna şöyle açıklar: Dostlarından bazıları Mevlâna'nın huzurunda: Hüdavendigâr dünyadan el çekmemiştir. O da : “Sizin Şems hakkındaki bu görüşünüz onu sevmediğinizdendir. Eğer siz onu sevseniz sizin gözünüzde onda ne tamah edilecek bir şey ne de beğenilmeyen bir hal görünür.” dedi ve şu şiiri okudu:

“Hoşgörme gözü her türlü ayıba karşı kördür. Hoşgörmezlik bütün kötülükleri meydana çıkarır. “Buna devamla şöyle der : “Bir şeye olan sevginin, seni kör ve sağır yapar.” (216) Buradaki körlük ve sağırlık sevdiği şeyin ayıplarına karşı kör ve sağır yapar demektir. Göz, ayıpları görmeye başlayınca, sevginin azaldığını bil. Merhametli bir anne kendi çocuğunun hiçbir şeyinden iğrenmez, Cân-ı gönülden onu müşterisidir. Her ne kadar tekme atsa ve pislese de o yine topal eşeğinden utanmaz.” (217)

Mevlâna Celaleddin Rûmî'ye göre hoş görülme olarak herkesin anlayışına mizacına uygun muamele etmek demektir. O bu konuyu attarlar çarşısından geçerken, itr ve mis kokusundan bayılan bir debbağın hikâyesini anlatarak izah eder: Attarlar çarşısından geçen bu adam bayılıp düştü. Halk başına toplandı. Kimisi kalbini yokluyor, kimisi yüzüne gül suyu serpiyor, kimisi de tütsüler yapıyordu. Debbağın bilgi bir kardeşi vardı. Hemen ona haber verdiler. Adam koşarak geldi. Yanına almış olduğu köpeğin pisliğini kardeşine gizlice koklattı. Bu kokunun tesiri ile adam ayıldı. Halk adamı acaba ne okudu ki hasta birden bire ayıldı diye hayrette kaldı.

Hz. Mevlâna'nın buradaki asıl maksadı bayılan debbağın hikâyesini anlatmak değil, herkesin her şeyi aynı şekilde hazmedemeyeceğini anlatmak ister. Her şeyin herkese aynı tesiri göstermeyeceğini belirtmiş olur. Debbağın kardeşi onun nasıl tedavi olacağını biliyordu. Biz de insanlara davranışlarımızda onların durumlarını anlamamız icap eder. Hem de her zaman âleme kendi görüş açısından bakar. Mavi camlı gözlük kullanan etrafını mavi, yeşil camlı gözlük kullanan etrafını yeşil, beyaz camlı gözlük kullanan da etrafını olduğu gibi görür.

Hz. Mevlâna bu konuyu açıklamak için şu olayı anlatır: Ebû Cehil, Hz. Muhammed'i görünce “Benî Hâşim'den ne çirkin bir yüz çıktı” dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz “Amacını aşmış olsan da doğru söyledin.” Hz. Ebûbekir ise Hz. Muhammed'i görünce “Ey güneş, sen ne doğudansın, ne batıdan... lâtif bir sûrette parla, alemleri nurlandır.” dedi. Peygamberimiz ona da “Ey aziz, ey değersiz dünyadan kurtulan, doğru söyledin” dedi. (218)

Buna göre iyilik ve kötülük mefhumları izâfidir. İnsan kendi görüş açısından bakmaktadır. Görüş aynasında herkes kendi iç âlemini seyretmektedir. Hz. Muhammed dost ve düşmanlarının içlerini bildiği için iki tarafa da hak verdi. Çünkü ikisi de kendi içlerini aksettirmişlerdi.

Herkes âlemde her şeyi anlayışına göre ölçmekte ve hükmü de kendisine göre vermektedir. Hz. Mevlâna bu meseleyi şöyle izah eder : “Bütün güzel, hoş ve faydalı şeyler, gören göz için yapılır. Çingenenin pes ve tiz nağmeleri, nasıl olur da sağır kulak için terennüm edilir? Allah miski boş yere güzel kokulu yapmadı. Koku duyan için yarattı, koku almayan için değil. Aşağılık kimse yüksek düşmanıdır. Her mekânın müşterisi vardır.” (219)

Kâinatta her şey ehline açıktır. Âlemin maddi ve mânevî güzellikleri görebilen gözler içindir. Çingenenin nağmeleri duyan ruhlar ve işiten kulaklar içindir. Yoksa duymayan sağır kimseler için değildir. Aşağılık kimseler de yüksek insanların derecelerini anlayamazlar. Kısacası âlemdeki her şey ona ehil olanlara mahsustur. Köre renkten bahsetmek abes olur.

Bir de her insanın davranışı aynı şartlar içerisinde olmayabilir. İnsanlarla olan münasebetlerinde kimisi şiddet yolunu, kimisi de hoşgörü yolunu tercih eder. Hüdavendigâr Hazretleri bir gün huşû içinde namaz kılıyordu. Biri içeri girdi : “Fakirim hiçbir şeyim yok” dedi ve sonra onu istiğrakta görünce, ayaklarının altından halıyı çekip alıp gitti. Durumu öğrenen Hoca Mecüddin Marâgî koşarak çıktı ve adamı pazarda halıyı satarken yakaladı. Adama eziyet ederek Mevlâna'nın huzuruna getirdi. Büyük mutasavvıf “ihtiyacı olduğu için bunu yapmıştır, ayıp değil, mâzur gör, ondan bu halıyı satın almak lazım” dedi. İşte bu olayda da görüldüğü gibi o, hoşgörülü davranarak şiddetten uzak durmuştur.

O, fakirini suçunu yüzüne vurmuyor, yoksulluktan dolayı bu kötü harekete yaptığını söylüyordu. Ceza vermek yerine, kendi halısını ondan satın alarak, ona iyilikle ıslâh olması için yol gösteriyordu. Mevlâna hareketleriyle İslam'daki hoşgörü ve iyilik anlayışına uygun şekilde davranmaktadır. Allah Teâlâ : “Eğer karşılık verecek olursanız ancak size yapılanın aynıyla karşılık verin. Şayet “ya sabır” dersiniz bu güçlülere göğüs gerenler için daha hayırlıdır.” (221) buyurmuştur. Peygamberimiz de Hudeybiye Antlaşması'nda (222) bu büyük toleransı göstermiştir. Müşriklerin ileri sürdükleri tekliflerini hepsini kabul etmiştir. Bu yüzden Hz. Ömer kılıcını sıyırarak şunları söylemekten kendisini alamamıştı : “Dinimizi küçük düşüren bir aşağılığa niçin razı oluyoruz?” Fakat Hz. Muhammed sabrı ve müsamahayı tercih etti. Zulüm, harp ve şiddet yerini hayırla sonuçlanacak, neticeyi sabırla bekledi. Yine Peygamberimiz, Mekke'nin Fethi günü, Kureyş'ten bir topluluğa şöyle dedi : “Size ne yapacağımı zannediyorsunuz?” Onlar “Sen iyi şerefli bir kardeşsin ve kerim bir kardeşin de oğlusun” dediler. Hz. Muhammed onlara şu şekilde karşılık verdi : “Size

vaktiyle Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediğini söyleyeceğim. Bu gün azarlanacak değilsiniz. Allah sizi bağışlar, O merhametlilerin en merhametlisidir” gidin hepiniz serbestsiniz. (223)

Ulu Peygamber, kendisin yurdundan çıkararak, çeşitli işkenceler yapan Kureyş Kabilesi'nin her türlü kötü muamelesini hoş görüyle karşılamıştı. Yaptıkları kötülükleri yüzlerine vurmuyarak hepsini affetmişti. Böylece İslam'daki hoş görü esasının temelini atmıştır. Asırlar boyunca da Müslümanlar arasında müsamaha anlayışı gelişmiştir. Gerçek Müslümanlar din kardeşlerinin kendi yüzlerinden âhirette bile ceza görmesini arzu etmez, onların iyilikleri için dua ederlerdi. Hz. Mevlâna bu konuda şu hikâyeyi anlatır: “Asmâî adlı bir kişi Hacca giderken yolda su birikintisi için bir bedeviye yumruk attı, fakat sonra pişman oldu. Tevbe edip helâlleşmek için onu aradı bulamadı. Arafat Dağı'na çıktığı zaman o bedevinin kendisi için; “Ey Allahım! Onu ben zavallı kulun için azarlama, çünkü o bilemedi.” diye dua ettiğini gördü. Bunun üzerine Asmâî bedevinin ayaklarına kapandı ve “benim sana dua etmem gerekir” dedi. Bedevî; “benim adım Muhsin (ihسان eden, affeden)’dir. Kendi adımla amel etmem ve sana mağfîret istemem gerekir dedi. (224)

İşte olgun Müslüman kendi yüzünden, başka birinin ceza görmesine bile gönlü razı olmaz, onun affi için duâ eder.

Bazı tasavvuf ehli, bu müsamaha anlayışını daha da ileri götürerek kendilerine yapılan büyük hareketleri hoş görü ile karşılamışlar ve hareketleri iyilikle tevil etmişlerdir. Hz. Mevlâna'nın çağdaşı olan Avhaüddin Hâmîd Kirmânî bir yerde oturuyordu. Kötü ve Hakk'tan uzak kimseler şeyhe hakaret ettiler. Ona : “Ey köpek, ey eşek adam !” dediler. Şeyh dediler ki : “Her bir kötü söz için bir dinar altın versinler.” Şeyhin arkadaşları: “Bu adam ölümü, döğmeyi ve eziyeti hak etmiştir.” dediler. Avhaüddin dedi ki : “Siz bilmiyorsunuz o beni methetmektedir, beni övüyor ve takdir ediyor.” Arkadaşları : “Nasıl övüyor dediler. Şeyh : “Onun köpek demesi; vefâlı, efendisinin kapısının muhafızı, eşek demesi de; sabırlı ve azık taşıyan demektir. Bunlar benim hasletlerimdir, övmedir, hakaret değildir.” dedi. (225)

Böylelikle Şeyh Avhaüddin kendisine yapılan ağır hakareten dolayı kızmıyor. Soğukkanlılıkla karşılıyor. Etrafında bulunanlar bile yapılan bu hakarete tahammül edemedikleri halde o sabrediyor. Kötü sözleri iyilikle yorumluyor. Karşısındakinin lisâni ile cevap vermiyor.

Mevlâna Celaleddin Rûmî de kendisini imtihan etmek isteyenlere karşı yumuşaklıkla cevap verirdi. Şiddet, sertlik ve hakaret yoluna gitmezdi. Bu topluluk ilmî tartışmaları seven, rakiplerine üstün gelmek için her türlü hileye başvuran kimselerdi. Bir gün bunlar Hz. Mevlâna'ya : “Ben Âdem'in çamurunu

ellerimle yoğurdum” (226) buyurduğuna göre, bu su ve çamur içine saman karıştırdı mı, karıştırmadı mı? diye sordular. Mevlâna buyurdu ki: Tanrı Kur’an’ı Mecid’de; “İnsanı çamurdan yarattım.” (227) buyurmuştur. Bunun manası sırf su ve çamur demektir. Şayet o çamur ve suyun içine saman karıştırmış olsaydı benim tabanlarım çatlamazdı.” Sonra tabanlarını gösterdi, tabanları buzlu sularla abdest almaktan ve semâ riyâzetinden çatlamıştı. Bu soruyu soranlar, onun bu ders verici cevabı karşısında hayranlıklar içinde kalıp, müridi oldular. (228)

Hiz. Mevlâna’nın böyle harika cevabına mest olan karşıtları bu sayede kendisinin dostları oluyor ve toleranslı davranışı ile de herkesi etrafında toplayabiliyordu. İnsanî olgunluk göstererek, karşısındakilere kızmıyor, bilâkis onlara sevgi ve hürmet gösteriyordu.

Bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hiz. Mevlâna, çocuk yaşlarından itibaren devrin âlimlerinin toplantılarına katılır, onlarla ilmî meseleler üzerinde konuşurdu. Karşısındakileri dinler, sorularına ikna edici cevaplar alamasa da, saygısından dolayı ısrar etmezdi. Nitekim Hoca Şerafeddin Semerkandî şöyle rivayet eder : “Celâleddin dokuz yaşındayken âlimlerle ilmî münakaşalar yapardı. Onları cevap veremez hale getirirdi. Fakat lütuf göstererek kendisini susturulmuş gibi gösterirdi. Konuşma ve münakaşalarında hiç kimseye asla “senin bu fikrini kabul etmiyorum” demezdi. Fakat onlar ise Mevlâna’ya hücum ederlerdi. “Ona, niçin sen de onların düşüncelerini kabul etmediğini söylemiyor, karşı koymuyorsun?” derdim. O da : “onlar benden yaşça büyüktürler, ben onların yüzüne karşı nasıl böyle bir söz söyleyebilirim” derdi. (229)

Mevlâna Celaleddin Rûmî zamanında her türlü insanla konuşur, tanışır, ırk ve din ayrılıklarının dikkate almaz, onlarla dostluk kurardı. Bilhassa Hristiyanlarla ünsiyetine dair birçok rivayetler zikredilmiştir.

Bahaüddin Bahrî’den rivayet edilir ki: Bir gün bir Rum Usta, Hüdavendigâr’ın evinde ocak yapıyordu. Etrafındakiler ona şaka yollu : “Niçin Müslüman olmuyorsun, dinlerin en iyisi İslamiyet’tir.” Dediler. O da : “Elli senedir İsa’nın dinindeyim, dinimi terk etmek için ondan utanıyorum ve korkuyorum” dedi. O esnada içeri giren Hiz. Mevlâna: İmanın sırrı korkudur. Her kim Tanrı’dan korkarsa o, Hristiyan da olsa din sahibidir, dinsiz değildir.” buyurdu ve tekrar dışarı çıktı. Bunun üzerine Rum, iman getirip Müslüman oldu. ve Mevlâna’nın müridi oldu. (230)

Mevlâna Celaleddin Rûmî Rum’a İslam’ı kabul etmesi hususunda hiçbir şey söylemiyor ve onu dininden dolayı da hor görmüyor. Onun İsa’dan korkmasını takdirle karşılıyor ve onun din sahibi olduğunu söylüyor. Böylece Rum’un

gönlünü okşuyor, hoşgörüyü karşıladığı için de adam kendiliğinden İslam'ı seçip müridi oluyor.

Bu olay, derin müsamaha anlayışını belirtmesi yönünden büyük öneme hâizdir. Bu müsamaha duygusu Müslümanlar arasında yaygın olduğu için gayr-i Müslimler, Müslümanlar arasında özgürce yaşamışlar ve kendilerine dinî sahada hiçbir baskı yapılmamıştır. Nitekim olaydan da anlaşıldığı gibi Hristiyan bir usta serbestçe Müslüman'ın evinde çalışabilmektedir.

Müslümanlar arasında su kanaat yaygındır; Kâfiri hor görmek doğru olmaz, sonunun ne olacağı belli değil. Hz. Mevlâna'ya derin âlimleri “Ameller niyetlere göredir” hadisinin sırrını sordular. O da bu hadisin vârit olmasının sebebinin şöyle anlattı: Peygamberimiz zamanında günah ve kötülükleriyle meşhur olmuş bir genç vardı. Bu genç aniden öldü. Akrabaları gencin yaptıklarından son derece utanç duydukları için onu geceleyin gömdüler. Sabahleyin Cebrail gelip Hz. Muhammed'e; “Git namaz kıl” diye haber verdi. Peygamberimiz bunun hikmetini sordu. Cebrail tekrar Allah'ın huzuruna gidip geldi ve “Ulu Tanrı, o gencin son nefesinde kelime-i şehâdet getirerek, tevbe ve istiğfar ettiğini söyledi” dedi. Bu olay üzerine Peygamberimiz yukarıdaki hâdis-i şerifi buyurdu. (231) Halk ve akrabaları arasında değersiz olarak tanınan bu genç son nefesinde doğru yola boş koyduğu için Allah onun günahlarını bağışlamıştı.

Hz. Mevlâna Mesnevî'de şöyle der : “Hiçbir kâfire hor bakmayın. Zira o, Müslüman olarak ölebilir. Ömrünün sonundan ne haberin var ki ondan tamamıyla yüzünü çeviriyorsun.” (232)

Hiç kimseye kötü gözle bakmak olmaz. Çünkü kendimizin nasıl olacağını bilmiyoruz. Kâfir veya günahkâr bir kul hatasını bilerek Cenâb-ı Hakk'a tevbe eder ve O'na yönelirse hatalarını bağışlayacağına dair o kula Allah söz verirse buna göre bizlerin hiçbir kula kötü gözle bakmamız icap etmez. Onun için insan hangi dinden olursa olsun, inancından dolayı o kimseyi hakir görmemeli, onu daima hoş görü ile karşılamalıdır. Hiçbir kimsenin sonunun ne olacağı kesin olarak belli değildir. İşte bu yaygın düşünce sistemi, Müslümanlar arasında gayr-i Müslimlerin İslam ülkelerinde yaşamalarını temin etmiştir.

Bu güne kadar hiçbir gayr-i Müslime, hiçbir Müslüman ülkesinde dininden dolayı baskı yapılmamıştır. Her dinden, her mezhepten ve her milletten, her insanı insan olduğu için sevmek felsefesi gelişmiştir. Müslümanlar arasından insan, insan olduğu için değerlidir.

Mevlâna Celaleddin Rûmî insanın sonunun ne olacağını belli olmadığına dair, Hz. Ömer zamanında gelişen şu olayı anlatır: Hz. Ömer'in hilâfeti esnasında güzel saz çalan bir çalgıcı vardı. Bu çalgıcıya gençliğinde herkes hayrandı, uzun

yıllar eğlence meclislerinde neşe kaynağı oldu. Sonunda ekmeğe muhtaç duruma düştü. Kendi kendine dedi ki : “Allah’ım bu gün iş yok senin misafirinim.” Sazını omuzlayıp Medine’nin büyük mezarlığına gitti, bir hayli sazını çalıp ağladı. Nihayet mezarlıkta uykusu gelince, sazını başına yastık edip, orda uyudu. O sırada Allah Teâlâ, Hz. Ömer’e de uyku verdi. Rüyasında Hz. Ömer’in kulağına şöyle bör ses geldi; – Ya Ömer” İyi bir kulumuz var, onu ihtiyaçtan kurtar, onu mezarlıkta bulacaksın. Hz. Ömer derhal uykudan uyanıp, mezarlığa gitti ve orada dolaştı. İhtiyar çalgıcıdan başka kimseyi bulamadı. Hz. Ömer önce şüphe ederek, bu ihtiyar çalgıcı nasıl Allah’ın iyi kulu olur, diye düşündü. Fakat ihtiyar çalgıcıdan başka kimseyi bulamayınca aradığının bu adam olduğunu anladı. İhtiyarın yanına varıp aksırınca korku ile uyandı. Hz. Ömer, benden korkma, ben sana Allah’tan müjdeler getirdim. Şimdilik bu birkaç dinarı ibrişim parası olarak al, harcayıp bitince yine buraya gel, dedi. İhtiyar çalgıcı bunu duyunca kendini yerden yere vurup. Ellerini ısırmağa, elbiselerini yırtmaya başladı. Sonunda da sazını yere vurup parçaladı. Dedi ki: Ey benimle Rabbimin arasında perde olan, ey beni anayoldan saptırıp azdıran ! Ben bütün ömrümü her nefeste tiz ve pes perdelerine harcayarak boşa geçirdim çalgıcı pişmanlıkla eyvahlar etti. Bunun üzerine Hz. Ömer çalgıcıya dedi ki; Senin bu ağlaman aklının başına geldiğini gösteriyor, bu güne kadar yaptıklarını ateşe ver. (233)

Hz. Mevlâna bu hikâyesinde çalgıcının ömrü boyunca çalgı ile meşgul olmasına rağmen, Allah’ın yine de makbul kul olduğunu anlatmak istemiştir. Netice olarak insanın ne kadar büyük suçu olursa olsun kul hakkı hariç pişmanlıkla tevbe ederse ve samimi olarak Allah’a yönelirse o kulu affedeceğini belirtir.

İşte bir anlık ihlâsla çalgıcının Allah’a yönelmesi senelerce o kimsenin işlemiş olduğu hatalarının affına sebep olmuştur. Mevlâna bu derece insanlara hoş görü ile baktığı için, kin, intikam, nefret gibi menfi duygular onda gelişmemiştir. Onun sevgisi her şeyi kaplamıştır, her şeye sâridir. İnsanlara olan sevgisi sebebiyle onlara karşı hoş görülme hareket etmiş, yaratandan dolayı da bütün yaratılmışlara sevgi ve dost gözüyle bakmıştır.

Mevlâna Celaleddin Rûmî’nin derin sosyal – felsefî görüşlerinde merhamet konusu önemi yere sahiptir. Başkalarına iyilik yapmak, merhamette bulunmak onun eserindeki en önemli konudur. Ona göre merhamet duygusu insanın zulme karşı kullandığı en önemli silahıdır. Merhamet, düşmanlık tohumunu hoş görüyle değiştiren bir özelliktir. Hz. Mevlâna’nın bütün hayatı, davranışları, vaazları merhamet kavramını anlatmaya adanmıştır. O, başkalarına iyilik etmek için hiç yorulmamış ve bıkmamıştır. Onun bütün düşüncesini merhamet anlayışı işgal etmiştir. Onun ilk amacı merhamet nurunu diğerlerine yaymak olmuştur. Elinden geldiği kadar başkalarına iyilik yapmıştır.

SONUÇ

1. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin bütün eserleri insanın bu hayattaki yeri, önemi, ahlâkî portresi, iç ve dış dünyası hakkındaki eşdeğer olmayan düşüncelerle doludur. Bunun içindir ki Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin insan hakkındaki düşünceleri geniş bir araştırmayı gerektiren konulardan sayılır.
2. Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin insan hakkındaki görüşlerinin muhtevası şu şekildedir; “İnsan ferasetli, iman sahibi, hayat dolu, hareket halinde bir canlıdır. Bununla birlikte o güzellikten lezzet bulup konuşabilen, düşünebilen, Allah'ın yarattığı varlıktır.”
3. Mevlâna Celaleddin Rûmî insanı, onun hayatı ve davranışlarını öven, insanın kemale ermesini isteyen, insanlar dış görünümü bakımından çeşitli olmasına rağmen ruhu, iç dünyası, yaratılışı bakımından birbirine benzer hayat sahipleri diye saymıştır. O, insanların zayıf, kusurları çok olsa da onların iç dünyası zengin, hayatın anlamını, manasını derinden kavrayabilen akıl sahibi kimselerdir demiştir. O, hiçbir zaman insanları onların sosyal statüsüne göre ayırt etmemiştir. İnsanlar çeşitli olmalarına rağmen Adem ile Havva'dan türemiştir diye düşünüyor. Ona göre Allah Teâlâ kendi halifesi olarak yarattığı ilk insan Hz. Adem'dir ve onu bütün insanlığın babası sayar.
4. Mevlâna Celaleddin Rûmî derin manalı sosyal – felsefî düşüncelerinde kadın meselesine, onun ailedeki yerine büyük önem vermiştir. Diyelim ki Mesnevî ve Fîhi Mafih'de kadın konusu geniş bir şekilde ele alınmıştır. O, kadınları yeryüzündeki hayatın kaynağı olarak ailenin bereketi olarak tanınmıştır. Onların aklının aile mutluluğu için her çeşit problemini çözebileceğini, sevgi dediğimiz şeyin kaynağında kadınlardan geldiğini ve Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki canlıların hayatının devamını sağlayan cevhere benzetmiştir. Mevlâna'ya göre kadının ruhu güçlüdür. Kadın haklarının güçlenmesine büyük önem vermiştir. O tek evliliği vaaz etmiş ve kendisi de o yoldan gitmiştir. Onunu kadınlardan da müridleri olmuştur. Problemlerinizi çözerken kadınlardan akıl sormayı ihmal etmeyin tavsiyesinde bulunmuştur. Mevlâna sadece kadınların değil bütün insanlara büyük saygıda bulunmuştur. İnsanlar arasındaki sosyal dengesizliği görse bile, onları ayırt etmemiştir.
5. Mevlâna Celaleddin Rûmî insanlar arasındaki dostluk konusuna büyük önem vermiştir. O, her zaman gönlüne yakın bir dost bul diye nasihatta bulunmuştur. Gerçek dostluk su gibi berrak olmalıdır, çünkü o senin aynandır; ona bakarak kendini tanıyorsun. Sendeki iyi insanî değerler onda da bulunmalıdır. Dostluk bir özlem ateşidir. O her zaman alev – alev yanarak devam etmelidir. Hayatın anlamı özlemdir. Özlemeyen canda dostluk duygusu olmaz. Onun gözettiği zadece menfaattir. Demek ki kendi menfaatinde dayalı

- II- Gölpınarlı Abdülbaki, Mesnevîve Şerhi, Ankara-1989.
- III- Gölpınarlı Abdülbaki, Divanı Kebir, İstanbul-1957-60.
- IV- Gölpınarlı Abdülbaki, Yedi Meclis, Konya-1965.
- V- Gölpınarlı Abdülbaki, Mektuplar, İstanbul-1963.
- VI- Gölpınarlı Abdülbaki, Rubailer, İstanbul-1964.
- VII- Anbarcıoğlu Prof.Dr. Meliha, Fihi Mafih, İstanbul-1985.
- VIII-Yavuz Prof.Dr. Kemal, MesnevîMuradiye, Ankara-1982.
- IX- İzbudak Veled, MesnevîManevi, Ankara-1960.
- X- Halıcı Feyzi, MesnevîŞerhi, Konya-1964.
- XI- Koner Muhlis, Mesnevînin Özü, Konya-1961.
- XII- Beytur Mithat, Divanı Kebir Şerhi, İstanbul-1973.
- XIII- Uzluk Feridun, Mecalisi Seba Şerhi, İstanbul-1969.
6. I- Hourt C.L. La Ville de Semazens Konya, Paris-1897.
- II- Hourt, C.L. Epigraphic Arabe d'Asie Mineure,Paris -1894-95.
- III- Rice Talbot, The Seljuks in Asia-Minor, London-1961.
- IV- Laberde, Voyoge en Asie Mineure, Paris-1838.
- V- Heyd W. Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age,Leipzig-1936.
- VI- The Journal of Frair Rubuguis, London-11202.
- VII- Hasluck P.W., Chirstianity and İslam Under the Sultans, Oxford-1921.
- VIII- Roland Montran, La Turquie, Paris-1952.
- IX- Garnier Louise, Nasreddin Hodja et ses Histoires Turquies, Paris-1968.
- X- Meyerovitch Eva de Vitray, Odes Mystiques, Paris-1982.
- XI- Meyerovitch Eva de Vitray, Le Livre du Dedans, Paris-1975.

XII- Meyerovitch Eva de Vitray, *Mystique et Poésie en Islam*, Brüksel–1972.

XIII- Nicolsen Prof.Dr. Reynold Allin, *Rūmi Poet an Mystic*, London–1963.

XIV- Nicolsen Prof.Dr. Reynold Allin, *The Mathnawi of Celaluddin Rumi*, London–1914.

XV- İdries Shah, *Tales of the Dervishes*, London–1967.

7. Yeniterzi Doç.Dr. Emine, *Mevlâna Celaleddin Rumi*, Ankara–1997, s.1.

8. Can Şefik, *Mevlâna*, İstanbul–1997, s.37.

9. Eflaki Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, Ankara-1953, 2/468.

10. Yeniterzi, a.g.e. s.4.

11. Eflaki, a.g.e. 1/80.

12. Eflaki, a.g.e. 1/87.

13. Eflaki, a.g.e. 1/91.

14. Fűrüzanfer Bediüzzaman, *Mevlâna Celaleddin*, İstanbul-1963, s.265.

15. Yeniterzi, a.g.e. s.12.

16. Yeniterzi, a.g.e. s.12.

17. Eflaki, a.g.e. 2/8.

18. Eflaki, a.g.e. 1/324.

19. Eflaki, a.g.e. 1/8-9.

20. İbn Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara-1941, s.43-65.

21. ʔàðà»ûç: °çiðàð Ñ½zèðàí ʔæà Àðìàð Éàñàòè Ê¼»ièäi» àéíàñû/Ìèðàð-óë ʔ½zèóá/. –Äàéúíàà¹áí Äîñàé Êáíæàðàé Ò½ðñûíáàé-½zèû. –Àíéàðà: “Áèèèã”, 2000. –54-áàð.

22. ʔàðà»ûç: Ìàéñóä Ð.Èñèàì (Ìãð. ñ áíæ. Â.Ííàèèíàà), –Ì.: Ôàèð-Ìðãññ, 2000. –168-áàð.

23. ʔàðà»ûç: Èäèðèñ Øàð.Ñóòèçì. –Ì.: “Êëûóíèèâ, Êîàðîâ è Ê”, 1994. –22-áàð.

38. °äääèàòòàíó. Òãðìèíáãð ñ¼çäíãí (°½ðãñòùðóøüèãð: Ç.Àõìàòîã, Ò.Øàóáääâ) –Àèìàòù: Àíà òìèì, 1998. –130-áãð.
39. Yeniterzi, a.g.e. s.39.
40. Mesnevî, 1/143.
41. Kur'an, 2/30.
42. Hadis, Buhari, İman bahsi, Cibril hadisi.
43. Ýðíñò Êãðë. Ñóòèçì. (İãð. ñ àíãë. À.Ãîðüêîãî). –İ.: “Ôàèð-İðãññ”, 2002. –221-áãð.
44. ²ãðã»uç: Ðóìè (ìà°àèà). -Ýíöèèñîãäèý “Èñèàì” (Áãñ. ðãã. Ð.Í½ð¹àèèãã). - Àèìàòù: “²ãçà° ýíöèèñîãäèýññ” Áãñ ðãããèöèýññ 1995. –149-150 áãðòãð.
45. ²ãðã»uç: ²½ðãì ê, ðì. Èñèàì ,èììãñì. –Àèìàòù: ÆØÑ “Ôãðãè-ýíöèèñîãäèýññ”, 2000. -43-44-áãðòãð.
46. Araz Nezihe, Mevlâna'da Herşey İnsan İçin, Konya-1992.
47. Yakıt Prof.Dr. İsmail, Batı Düşüncesi ve Mevlâna, İstanbul-1993.
48. Êãìãè íñãì (ìà°àèà). –Ýíöèèñîãäèý “Èñèàì” (Áãñ. ðãã. Ð.Í½ð¹àèèãã). – Àèìàòù: “²ãçà° ýíöèèñîãäèýññ”, Áãñ ðãããèöèýññ, 1995. –86-87-áãðòãð.
49. ²ãðã»uç: ¶çìíãì ±ãðèðìèèã Àñìì °½ðãñòùð¹ãì “Ô,èñãòà òãðèõ”. -Àèìàòù, Û.Àèòùíãðèì àòùíãã¹ù ²ãçà°òù» Áìèì Àèããìèýññíú» áãñìã èããèíãòì, 2000, æèìã¹ù: Èáí Àðããèì» “Äãíúøìãíãù° ì¼ðì” àòòù øù¹ãðìãññíãì àèííãù. - 255,258,259-áãðòãð.
50. ±ãðèðìèèã Àñìì. Ô,èñãòà òãðèõ (Í°óèù°-ððãñòñìãðèý), -Àèìàòù. Û.Àèòùíãðèì àòùíãã¹ù ²ãçà°òù» áìèì àèããìèýññíú» Ðãñìóãèèèãèù° áãñìã èããèíãòì, 2000. 252-áãð.
51. Mesnevî, 2/95.
52. Kur'an, 7/177.
53. Mesnevî, 3/494.
54. Mesnevî, 6/1204.
55. Mesnevî, 3/4438–39

56. Mesnevî, 2/3326–27.
57. Mesnevî, 6/144
58. Mesnevî, 2/1088–89.
59. Kur'an, 95/4.
60. Mesnevî, 6/1005–07.
61. Mesnevî, 3/1302–03.
62. Mesnevî, 5/2114.
63. Köpürülü Prof.Dr. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara–1966, s.265.
64. Mesnevî, 4/521–524.
65. Mesnevî, 4/651.
66. Aculini İsmail b.Muhammed, Keşfül Hafa, Halep, t.y. 1/455.
67. Mesnevî, 1/2993-95.
68. Kur'an, 9/47.
69. Mesnevî, 3/4021–22.
70. Kur'an, 24/26.
71. Mesnevî, 2/80–83.
72. Asaf Halet Çelebi, Mevlâna'nın Rubaileri, İstanbul-1944, s.40.
73. Fihi Matih, s.50.
74. Ahadisi Mesnevî, s.61-62.
75. Divanı Kebir, 2/3898-99.
76. Mesnevî, 2/3034.
77. Mesnevî, 4/720.

78. Mesnevî, 5/922.
79. Rubailer, 88.
80. Mesnevî, 3/2650–53.
81. Divanı Kebir, 1/3130.
82. Divanı Kebir, 1/3132.
83. Ahadisi Mesnevî, s.1120.
84. Mesnevî, 4/481–482.
85. Mesnevî, 4/165–166.
86. Mesnevî, 2/251–252.
87. Mesnevî, 2/258.
88. Mesnevî, 2/262.
89. Mesnevî, 3/252.
120. Sadi Şirazi, Gülistan, İstanbul–1307, s.305.
91. Mesnevî, 1/2343.
92. Mesnevî, 5/1109–11.
93. Mesnevî, 6/2500–02.
94. Íàìù° Êàìàè Çàéááê. ¸æà Àõìàò Éàññàóè æíèù æ,íà òà»ààìàèù òèèìàðððãđ./°àçà°øàèà¹àí Ä.Ò½đññííáàé-½èù. –Àíèàðà: “Áíéóò-Òà»”, 2003. –16–17-ááðððãđ.
95. Mesnevî, 1/983.
96. Mesnevî, 6/378–379.
97. Mesnevî, 3/1001.
98. Mesnevî, 3/609.
99. Meyerovitch Eva de Vitray, Le Livre du Dedans, Paris–1975, s.217.

100. Meyerovitch, a.g.e. s.43–44.
101. Mesnevî, 3/1150–51.
102. Mesnevî, 5/2634.
103. Mesnevî, 6/4206.
104. Mesnevî, 5/2634.
105. Mektubat, s.43.
106. Mesnevî, 4/5–6.
107. Mesnevî, 6/498.
108. Eflaki, a.g.e. 1/522
109. Eflaki, a.g.e. 2/802.
110. Eflaki, a.g.e. 2/634–635.
111. Mektubat, s.142.
112. Mektubat, s.242.
113. Mesnevî, 1/1169.
114. Mektubat, s.45–46.
115. Mektubat, s.47–48.
116. Eflaki, a.g.e. 2/734–736.
117. Mesnevî, 1/111–144.
118. Mesnevî, 1/2394.
119. Mesnevî, 1/2396.
120. Mesnevî, 1/2425.
121. Mesnevî, 1/2431.
122. Kur'an, 7/189.

123. Mesnevî, 1/2431.
124. Mesnevî, 1/2432.
125. Mesnevî, 1/2433.
126. Mesnevî, 1/2437.
127. Mesnevî, 2/313–315.
128. Eflaki, a.g.e. 1/126.
129. Eflaki, a.g.e. 2/706.
130. Divani Kebir, 5/5784–85.
131. Mesnevî, 4/195.
132. Mesnevî, 4/196.
133. Mesnevî, 4/197.
134. Mesnevî, 2/1752.
135. Ahadisi Mesnevî, s.58.
136. Fihi Mafih, s.86.
137. Fihi Mafih, s.87.
138. Fihi Mafih, s.88.
139. Mesnevî, 5/932.
140. Fihi Mafih, s.159.
141. Mesnevî, 2/686–687.
142. Eflaki a.g.e. 1/4120–491.
143. Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlâna Celaleddin, İstanbul–1959, s.211- 213.
144. Eflaki, a.g.e. 3/375.
145. Eflaki, a.g.e. 1/555.

146. Ahadisi Mesnevî, s.30.
147. Eflaki, a.g.e. 1/493.
148. Mesnevî, 4/2210.
149. Mesnevî, 4/3861–63.
150. Mecalisi Seba, s.31.
151. Eflaki, a.g.e. 2/234–235.
152. Mesnevî, 4/3116–18.
153. Eflaki, a.g.e. 2/726–727.
154. Eflaki, a.g.e. 2/832–833.
155. Eflaki, a.g.e. 2/834.
156. Mesnevî, 2/3315.
157. Mesnevî, 6/1433–37.
158. Sadi Şirazi, Gülistan, s.276.
159. Divanı Kebir, 2/2680.
160. Eflaki, a.g.e. 2/719.
161. Sipehsalar Feridun b.Ahmed, Risale, İstanbul–1331, s.107.
162. Mesnevî, 5/2634.
163. Mektubat, s.43.
164. Mesnevî, 4/5–6.
165. Mesnevî, 6/498.
166. Mesnevî, 6/500.
167. Eflaki, a.g.e. 1/522.
168. Eflaki, a.g.e.2/802.

169. Sadi Şirazi, Gülistan, s.142.
170. Mektubat, s.142.
171. Mektubat, s.247.
172. Mesnevî, 2/265-267.
173. Mektubat, s.248.
174. Eflaki, a.g.e. 1/316.
175. Mesnevî, 2/4020.
176. Divanı Kebir, 3/452.
177. Mesnevî, 4/38.
178. Divanı Kebir, 5/4032-35.
179. Mesnevî, 4/1976-77.
180. Eflaki, a.g.e. 1/464-465.
181. Mesnevî, 4/1978-80.
182. Ahadisi Mesnevî, s.155.
183. Mektubat, s.93.
184. Mesnevî, 3/1137.
185. Divanı Kebir, 3/304.
186. Divanı Kebir, 5/49.
187. Mektubat, s.41.
188. Mesnevî, 3/36120.
189. Mesnevî, 3/3693.
1120. Mesnevî, 3/3007.
191. Mesnevî, 6/3009–10.

192. Mesnevî, 5/2634–35.
193. Mesnevî, 6/1474.
194. Mesnevî, 2/6078.
195. Mesnevî, 2/5962.
196. Mesnevî, 6/1407–08.
197. Mesnevî, 4/1263–64.
198. Fihi Mafih, s.223.
199. Mesnevî, 1/2625–27.
200. Eflaki, a.g.e. 1/1250.
201. Fihi Mafih, s.344.
202. Eflaki, a.g.e. 1/340.
203. Mesnevî, 2/2140.
204. Mesnevî, 2/2147–48.
205. Mesnevî, 2/2150.
206. Mesnevî, 2/2151.
207. Fihi Mafih, s.201.
208. Togan Prof.Dr. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş,
İstanbul–1946, s.203.
209. Ahadisi Mesnevî, s.41.
210. Ahadisi Mesnevî, s.42.
211. Fihi Mafih, s.23.
212. Fihi Mafih, s.24.
213. Fihi Mafih, s.25.

214. Fihi Mafih, s.201.
215. Kur'an, 41/46.
216. Aculini, Keşful Hafa, 1/410–411.
217. Eflaki, a.g.e. 1/314.
218. Mesnevî, 1/117–118.
219. Mesnevî, 1/2383–84.
220. Eflaki, a.g.e. 1/376.
221. Kur'an, 16/126.
222. Hamidullah Prof.Dr. Muhammed, İslam Peygamberi, İstanbul-1966, 1/158-166.
223. Ebu Zehra, Prof.Dr. Muhhamed, İslamda Beşeri Münasebetler, İstanbul-1971, s.44-47.
224. Eflaki, a.g.e. 1/528.
225. Kirmani Hâmid b.el-Fahir, Menakıbı Ahad ed-Din, Tahran-1347, s.19.
226. Ahadis-i Mesnevî, s.198.
227. Kur'an, 55/14.
228. Eflaki, a.g.e. 1/565-566.
229. Eflaki, a.g.e. 1/321-322.
230. Eflaki, a.g.e. 1/486-487.
231. Eflaki, a.g.e. 1/527-528.
232. Mesnevî, 6/2451-52.
233. Mesnevî, 1/95-109.

